

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

Andrej Studen

“BOJIMO SE, DA BO TEKLA KRI!” 1

Ekscesi ob obisku čeških visokošolcev v Celju leta 1899

“Wir befürchten, daß Blut fließen wird!”

Ausschreitungen beim Besuch tschechischer Hochschüler in Cilli im Jahre 1899

Janez Cvirn

OBESITI ZA PETE IN SCVRETI NAD OGNJEM 9

Slovinci in habsburška monarhija (1848-1918)

An den Fersen aufhängen und über dem Feuer braten

Die Slowenen und die Habsburger Monarchie (1848-1918)

Dragan Matić

**“GLEDALIŠČA KOT TAKA PO SVOJEM POSTANKU
NIMAJO KULTURNEGA POMENA...”** 16

Kultura in politika na Kranjskem ob prelomu stoletja s posebnim ozirom na gledališče in kinematograf

“Niemand kann behaupten, Theater als solche hätten ihrer Entstehung nach keine kulturelle Bedeutung”

Kultur und Politik in Krain zur Zeit der Jahrhundertwende mit besonderer Rücksicht auf Theater in Kinematograph

Aleksander Žižek

SIROTA JAZ V ZAPORU ŽIVIM 27

Ich Armer sitze im Gefängnis

Aleš Gabrič

**AL PRAV SE PIŠE ŽUPANOVA MICKA ALI
PREDSEDNIKOVA HČI**

38

Amaterski odri na Slovenskem 1945-1955

Schreibt man Županova Micka oder die Tochter des Vorsitzenden?

Slowenische Amateur Bühnen von 1945–1955

Brez njih ni športa

Igor Grdina

ČEMERNA ŽETEV JOŽETA TOPORIŠIČA

58

Jezikoslovce vodniku v spominsko knjigo

Traurige Ernte für Jože Toporišič

Einem führenden Sprachwissenschaftler ins Stammbuch

S knjižne police

69

Andrej Studen

“BOJIMO SE, DA BO TEKLA KRI!”

Ekscesi ob obisku čeških visokošolcev v Celju leta 1899

“Od pevske slavnosti leta 1886 sem bila je na dnevnem redu gorjača in kamen, gnjila jajca, črnilo in hudičevo olje, orodje, s katerim je celjska druhal, ki je bila plačana in napojena od znanih aranžerjev, vsakokrat po cele dneve in noči brez vsake bojazni in žalibože tudi nemoteno od političnih oblasti divjala zoper Slovence, jih insultirala, napadala in ranila.”

Ivan Bovha, 27. 9. 1899

Dr. Josip Sernec je leta 1891 izjavil, da je Celje, kar se nacionalnih odnosov tiče, najbolj zanikrno mesto v monarhiji. Časi nacionalnega sožitja med Nemci in Slovenci so konec osemdesetih let postali neponovljiva preteklost. “Gesli ‘Hie Deutsche - Hie Slowenen’ in ‘Svoji k svojim’ sta obvladovali celotno politično in družabno življenje. Vsak Celjan se je tako bil prisiljen, ne glede na svoj socialni položaj in družbeni status, nacionalno opredeliti, vsako odstopanje od nacionalnega načela pa so kaznovali z ostro moralno obsodbo.”¹ Tako nemška kot slovenska stran sta si v okviru srditih nacionalnih bojov neprestano prizadevali, da bi dokazali

nemški oziroma slovenski značaj mesta. Okoli te osi se je vrtelo celotno dogajanje v mestnem vsakdanjiku, srednje oziroma nacionalno strpne poti pa ni bilo.

Vsakdanje življenje Celjanov so torej pretresali ostri nacionalni boji. Pretepi med Nemci in Slovenci, ki so včasih spominjali na prave male vojne, so sodili v običajen inventar mestnega vsakdanjika. Ob slovenskih kulturnih in družabnih prireditvah, ki so jih celjski Nemci redoma razumeli kot navadno izzivanje, je običajno prihajalo do množičnih spopadov med Slovenci in Nemci. “Do prve večje konfrontacije je prišlo v času ustanovitvene slavnosti celjskega Sokola 7. in 8. septembra 1890, ko je celjska nemška fakinaža z vseh strani napadala Sokole in njihove goste, mestna policija pa je v večini primerov mižala.”² Zaradi hudih nacionalnih izgrediv, do katerih je prišlo ob omenjeni slavnosti, je mestni urad prepovedal vse slovenske nacionalne slavnosti v mestu.

“Ne glede na represivne ukrepe mestnega urada, ki so jih potrdili tudi najvišji državni organi, je bilo v Celju vse do preloma stoletja več velikih slovenskih slav-

¹ Janez Cvirn, *Biser na Savinji, Celje na starih razglednicah*, Maribor 1993, str. 52.

² Janez Cvirn, *Kri v luft! Čreva na plot! Oris družabnega življenja v Celju na prelomu stoletja*, Ljubljana 1990, str. 54.

nosti, ki jih je nemško prebivalstvo doživljalo kot provokacijo.”³ Do najhujših nacionalnih izgrediv ob raznih slovenskih slavnostih pa je prišlo v drugi polovici devetdesetih let, torej po letu 1895, ko so bile prastaremu “nemškemu” mestu “vsiljene” slovensko-nemške vzporednice na nižji gimnaziji, poleg tega pa je podoba “nemškega” Celja popolnoma skazila tudi trdnjava slovenskih okoličanov - Narodni dom, ki je bil zgrajen v letih 1895-1896. Do pravih izbruhov nemškega nezadovoljstva je prišlo ob odprtju Narodnega doma leta 1897, ob slavnostni blagoslovitvi zastave Celjskega pevskega društva 1898; vrelišče pa so nacionalni ekscesi dosegli leta 1899 ob obisku čeških visokošolcev.

Julija 1899 so se v dnevnem časopisu pojavile novice, da bo avgusta prišlo na “poučen in reprezentančen” izlet na slovensko ozemlje nad sto čeških visokošolcev pod vodstvom prof. Vladimira Hraskyja. Poleg Bleda, Ljubljane in Postojne naj bi v sredo, 9. avgusta, obiskali tudi Celje.⁴ Reakcija celjskih Nemcev, ki so se obe-

poznih slovanskih scen pobratenja. “Ti Čehi so jim naravnost dobrodošli, da bi s pomočjo izzivalnih kravalov odvrčali tujski promet iz našega mesta, da bi prestrašili letoviščarje ter jim vzeli vse veselje do uporabe tukajšnjih zdravilišč.”⁶ “Celjani pozor! Čehi hočejo onečastiti vaše mesto!”⁷

30. julija so češki študentje z dopisom v češčini mestnemu uradu javili svoj prihod v Celje. Deutsche Wacht ob tem seveda ni zaspala. Oznaniła je, da so Čehi pač vesela družba, v kateri vlada objestnost, sicer pa da se Čehi hočejo iz Nemcev norčevati. Čehi da so pač dovolj neumni, hkrati pa tudi predrzni in nesramni, če mislijo, da na Štajerskem kdo razume njihov čvek in gobezdanje. Mestni urad je seveda dopis zavrnil.⁸

Najbolj gorečni med celjskimi Nemci pa so na mestni občinski svet naslovili tudi tiskano peticijo, v kateri so zahtevali, da se ukrene vse potrebno, da bi se preprečil obisk Čehov v Celju, da bi se tako preprečili ekscesi

in bi se ohranila javni red in mir. Mestne oblasti so spomnili na strašne praške dogodke, ki so med celjskim nemškim prebivalstvom vzbudili močno ogorčenje. Češki študentje so se namreč zelo izkazali “pri surovih napadih na Nemce, pri opustošenjih, ki so jih zagrešili nad sadovi nemške pridnosti, nad spomeniki nemške kulture... Zato se je bati najhujšega in to moramo preprečiti. Mir in spokojnost Celja zaradi teh zlonamerno povabljenih ljudi ne smeta biti porušena, naša varnost in naša lastnina pa ne smeta biti izpostavljeni odvečni nevarnosti.”⁹

Nekaj sto izvodov peticije, ki jo je natisnila tiskarna Celeja, so razpečali po mestu, od hiše do hiše, in podpisali so jo mnogi celjski Nemci. Ta akcija podžiganja sovražnega razpoloženja in zbiranja podpisov je seveda poleg “vahtarce” še dodatno prispevala k ustvarjanju napetega vzdušja v mestu.

Slovensko časopisje je nemško hujskanje, češ da hočejo “nemško” Celje obiskati praški pretepači, cestni

nem takoj spomnili ekscesnih dogodkov iz let 1897 in 1898, je bila seveda pričakovana. Deutsche Wacht se je takoj vprašala, “ali ne bo minilo vsaj eno leto brez načrtovanega panslavističnega napada na naše nemško mesto”,⁵ na mesto, ki je sicer znano po svojem mirnem in gostoljubnem prebivalstvu. Čemu bi morali trpeti surove in grobe slovenske žalitve ter odvratne provokacije? Slovenskim prvakom, ki jih lahko označimo le kot “kolovodje in pobudnike”, pač ne moremo dovoliti pom-

³ Ibidem, str. 58.

⁴ Glej: Slovenski narod, 8. 7., 18. 7., 20. 7., 24. 7., 31. 7. 1899, pa tudi 1. 8. in 2. 8. 1899; Domovina, 28. 7. 1899; Slovenski gospodar šele 3. 8. 1899; Deutsche Wacht, 23. 7., 27. 7. in 30. 7. 1899. Glej tudi Janez Cvirn, Thomas Fürstbauer: Kronika mesta Celja 1892 - 1907, I. del, Celjski zbornik 1990, str. 251.

⁵ Deutsche Wacht, 23. 7. 1899.

⁶ Deutsche Wacht, 27. 7. 1899.

⁷ Deutsche Wacht, 30. 7. 1899.

⁸ Glej: Deutsche Wacht, 30. 7. 1899; Janez Cvirn, Thomas Fürstbauer: Kronika mesta Celja 1892 - 1907, I. del, Celjski zbornik 1990, str. 251.

⁹ ZAC: MOC, škatla 20.

Celjski župan Gustav Stiger

Celjski podžupan Julius Rakusch

razbojniki, divjaki z noži, požigalci in njihovi najsurovejši pomagači Slovenci, ostro obsodilo.¹⁰ Spraševalo se je, zakaj mora biti ravno Celje prava "tolovajska jama"¹¹ sredi civilizirane in kulturne Evrope. Kako je mogoče, da imajo "kulturni" Nemci češke akademike za izmeček človeštva, za smrkavce ter za navadno sodrgo, ki se ji mora, kot vsakemu nepovablencu, s kolom in nožem v rokah pokazati vrata.¹²

Deveti avgust pa se je nezadržno bližal. Slovenska stran je še naprej opozarjala, da lahko v sredo pride do sramotnega škandala, kjer bo tekla tudi kri. Poleglo se ni tudi hujskanje Nemcev na celjskih ulicah. Nemška mestna fakinaža, še zlasti capini zloglasnega pretepača Oechsa, kot tudi nemški burši iz Gradca in tevtoni iz drugih krajev so se vneto pripravljali na sprejem neljubih gostov. Slovenski prvaki Miha Vošnjak, dr. Ivan Dečko in dr. Josip Sernec so se zaradi nemških groženj, da v "nemškem" Celju pač ne bodo trpeli slovanskih "demonstracij", obrnili na namestništvo v Gradec. Zaprošili so ga naj jih te dni stražijo orožniki, ne pa "celj-

sko odvisno redarstvo", ki je vzdrževalo javni red in mir le v interesu celjskih mestnih očetov - Nemcev.¹³ Slavni celovski magistrat pa je na prošnjo celjskih Nemcev celjskim "odvisnim" mestnim stražnikom poslal na pomoč še 15 redarjev s "piklhavbami".¹⁴

Še zadnji poskus, da bi preprečili Čehom vstop v mesto, pa predstavlja najava, da bodo mestni muzej in grajske ruševine od 8. do 10. avgusta zaradi nujnih vzdrževalnih del zaprte za obiskovalce.¹⁵ Slovenski narod je na slednje reagiral takole: "A vse ni nič pomagalo. Fakt je, da skoro pozdravimo Čehe v naši sredi, fakt, ob katerem se bodo tukajšnje nemčurske kreature napihovale od jeze in svetega srda, kakor tista žaba, ki je hotela postati debela kakor vol."¹⁶

Na Kranjskem je bil sprejem čeških izletnikov, kot je zapisala Domovina, "povsod najsijajnejši in nad vse ljubezniv".¹⁷ Slovenci so jih povsod sprejeli z viharimi klici "Živio!" in "Na zdar!". V Ljubljani je sicer prišlo

¹⁰ Glej: Slovenski narod, 4. 8. 1899; Domovina, 28. 7., 4. 8. 1899; Slovenski gospodar, 3. 8. 1899.

¹¹ Domovina, 4. 8. 1899.

¹² Glej: Slovenski narod, 4. 8. 1899.

¹³ Dr. Josip Sernec, Spomini, Ljubljana 1927, str. 88.

¹⁴ Prošnje za pomoč so bile poslane tudi v Gradec in Maribor, vendar jim niso ugodili.

¹⁵ Deutsche Wacht, 6. 8. 1899; Slovenski narod, 9. 8. 1899.

¹⁶ Slovenski narod, 9. 8. 1899.

¹⁷ Domovina, 12. 8. 1899.

do manjših nemških izzivanj, vendar se je vse mirno končalo.¹⁸

Čehi naj bi prispeli v Celje v sredo dopoldne ob 9. uri 37 minut. Toda po brzopletu so sporočili, da so se v Ljubljani zamudili in da pridejo z brzovlakom ob pol drugi uri popoldne. Celjska nemška fakinaža se je že dopoldne zbrala pred kolodvorom. Do zob oborožena s palicami, piščalkami, gnili jajci, granitnimi kockami in kamenjem je nestrpnost pričakovala osovražene izletnike. Ker Čehov ni bilo, se je razjarjena množica podala pred svečano okrašeni Narodni dom. V varstvu celjske in celovške policije je vzklikala "Heill!" in razne psovke, prepevala "Wacht am Rhein", vihtela palice ter zahtevala odstranitev slovenske narodne trobojnice, ki je plapolala poleg cesarske zastave. Med prerivanjem jih je s kolom po glavi skupil tudi dr. Ivan Dečko. Policija seveda ni prišla napadalca, temveč je aretirala branitelje. "Sodrga" je še vedno zahtevala odstranitev slovenske zastave, zato je policija "siloma udrila v Narodni dom, z vetrihi odpirala vrata ter strgala zastavi raz streho."¹⁹ Proti poldnevu se je množica pred Narodnim domom razšla po raznih krčmah, da se, kot je zapisala Domovina, "napije korajže za popoldne".²⁰

Ob 11. uri, kakor je bilo že poprej določeno, so se slovenski akademiki in celjski Slovenci brez Čehov podali na okoliško pokopališče na Golovcu, kjer so odkrili in blagoslovili spomenik slavistu dr. Vatroslavu Oblaku.

Ob pol dveh se je v Celje pripeljalo nad 120 Čehov, ki so jih Slovenci pozdravili z navdušenimi klici "Na zdar!" in "Živio!" Pred kolodvorom se je ponovno zbrala precejšnja "tolpa najetih barab in še več smrkavcev", vojaški kordon pa je zaprl prostor pred železniško postajo. Čehi je nekoliko drugače kot Slovenci pozdravila tudi nemška fakinaža, namreč s huronskim tuljenjem, žvižganjem, dvignjenimi palicami in letečim kamenjem. Čehi in Slovenci so bili prisiljeni, da so v sprevodu odšli po Ringu in Gledališki ulici, torej po stranskih ulicah in ne direktno skozi mesto, pred Narodni dom, kjer so goste s pravo ploho šopkov in cvetlic, ki so jih metale skozi okna, sprejele navdušene slovenske dame. Sprevod je spremljala nemška fakinaža, ki je neprestano izzivala, kričala in psovala, po zraku pa je frčalo kamenje in drugi predmeti. Prostor pred Narodnim domom je bil obkoljen z vojaki, za katerimi se je drla podivjana "drhal".

Ob 2. uri se je začel banket, ki ga je z napitnico odprl dr. Josip Sernec, za njim pa so se zvrstili še številni drugi slovenski in češki govorniki. Vsi so se navduševali "za slovansko vzajemnost in slogo". Govorom je sledila živahna zabava. Zunaj je deževalo.²¹

Proti 5. uri se je malo zvedrilo in češki gostje so s celjskimi Slovenci odšli na izlet na Stari grad. Na pot so se odpravili v gručah ter v spremstvu orožnikov. Ogledali so si razvaline ter se razgledali po Savinjski dolini. Iz stotine grl sta zadoneli "Hej Slovani" in "Lepa naša domovina", baje tako naglas, da se je slišalo v mesto, kar je celjske Nemce še posebej razkačilo.²² Nato so se v varstvu c. kr. žandarmerije vrnili v Narodni dom. Kakor hitro pa se je žandarmerija umaknila in je skrb

Dr. Ivan Dečko

za red in mir ponovno prešla v roke mestne policije, je nemška "drhal" začela tuliti in žvižgati, na "barbarske Slované" in na Narodni dom pa se je vsulo kakor pest debelo kamenje, ki je nekaj ljudi ranilo ter pobilo več šip in svetilk. Poleg buršev in barab so se pri vseh demonstracijah in izgredih, kot poroča Slovenski narod, najbolj odlikovale celjske "nemške dame": "Kako surova znajo biti ta babišča... Metale so kamenje in gnila jajca, grozile s pestmi, kazale jezike in dolge nosove ter

¹⁸ Slovenski narod, 7. 8., 8. 8. in 9. 8. 1899.

¹⁹ Slovenski narod, 10. 8. 1899; glej tudi poročila v: Domovina, 12. 8. 1899, Slovenski gospodar, 10. 8., 17. 8. 1899.

²⁰ Domovina, 12. 8. 1899.

²¹ Slovenski gospodar, 17. 8. 1899, Domovina, 12. 8. 1899.

²² Slovenski narod, 10. 8. 1899, Deutsche Wacht, 13. 8. 1899.

Dr. Josip Sernec

kazuje Slovanom hrbet, se tolkle po zadnji strani svojega telesa... Glede omike in dostojnosti zaostajajo pač za vsako kravjo deklo.”²³

Po povratku s Starega gradu se je ob 8. uri zvečer začel koncert, na katerega je kljub divjanju nemških razgrajčev prišlo “precej celjskega občinstva in mnogo gostov iz bližnjih trgov”.²⁴ Godba, ki je že popoldne neutrudno igrala, je bila tudi tokrat popolnoma kos svoji nalogi. Buren aplavz in pohvalo so poželi tudi orkester, mešani in moški pevski zbor. Solze v oči je prignala zlasti ganljiva staročeška pesem “Bivali Čehove!” Telovalne točke pa so zaradi slabega vremena odpadle.²⁵

Uradnemu delu sporeda je sledila veselica s prosto zabavo in plesom, ki je trajala vse do zgodnjih jutranjih ur. Noč iz srede na četrtek pa seveda ni minila brez izgrediv. Še več! Uresničila se je napoved, ki jo je 9. avgusta obelodanil Slovenski narod: “Bojimo se, da bo

tekla kri!” Na nevarnih celjskih ulicah je prišlo do dogodkov, ki jih dandanes vidimo le še v kakšnem ameriškem vesternu. Poleg tega, da so Nemci v manjših skupinah na temačnih krajih neprestano prežali na Slovence, ki so se vračali z veselice v Narodnem domu ter jih izzivali in pretepali, njihove spremljevalke pa opsovali in opljuvali, je namreč prišlo tudi do streljanja.

Okrog 1. ure ponoči sta se učitelj Franc Gostinčar iz Griž ter tajnik žalske posojilnice Mihael Reicher odpravila proti domu. V temačnem kotu pri ljubljanski mitnici ju je napadla nemška tolpa, oborožena s poleni in noži. Prišlo je do spopada, v katerem se je Gostinčar branil z revolverjem in pri tem ustrelil Josefa Pollantza. “Gostinčarja in Reicherja je mestna varnostna straža aretirala, vendar so Reicherja kmalu izpustili. Skoraj istočasno je tajnik v Dečkovi odvetniški pisarni Ivan Bovha v Gosposki ulici ustrelil dninarja Juliusa Grabitscha. Tudi Bovho je aretirala mestna varnostna straža.”²⁶ Zaradi opisanih dogodkov je razburjenje celjskega nemškega meščanstva zopet naraslo. Na Trgu cesarja Jožefa pred Narodnim domom se je ponovno zbrala razburjena množica, ki se nikakor ni hotela pomiriti. Okrajni glavar grof Attems je ponoči skupaj z županom Stiegerjem in predstojnikom mestnega urada Fürstbauerjem trikrat prišel v Narodni dom in od predstavnikov Slovencev zahteval, naj Čehi odpotujejo z brzovlakom ob 4h in 15 minut, saj v nasprotnem primeru ne morejo prevzeti odgovornosti za varnost gostov. Dr. Dečko je med pogovorom izjavil: “To Celje moramo ukrotiti!” Dr. Sernec pa je končno pristal, da bo zagotovil odhod Čehov. Ker po poteku dogovorjenega časa Čehi niso zapustili Narodnega doma, so poskušali predstojnik mestnega urada Fürstbauer in varnostni organi vstopiti v Narodni dom, vendar so bila vrata zaprta. Grof Attems je poskušal še enkrat posredovati, vendar je bilo za takojšen odhod Čehov že prepozno. Deželna bramba je obkolila Narodni dom in nihče ni mogel vstopiti ali odditi. Ob 9. uri so vojaki napravili kordon. Vse ulice so bile zaprte. Češki gostje so morali po predpisani poti v senci bajonetov na kolodvor. Okna so bila vsa zasedena. Nemci so tulili: “Abzug! Slavisches Gesindel! Slavische Hunde!” ter pljuvali na dijaštvo ter mu žugali s pestmi. Pred kolodvorom se je ponovno zbrala nemška “sodrga” in jih obsula s točo kamenja. Vojaštvo je z bajoneti razgnalo tolpo. Čehi so se ob 10. uri odpeljali iz mesta,²⁷ Slovenci pa so se v spremstvu žandarmerije odpravili proti gostilni v Skalni kleti.

Razburjenje Nemcev pa se tudi po odhodu Čehov ni

²³ *Domovina*, 12. 8. 1899.

²⁶ Janez Cvirn, Thomas Fürstbauer: *Kronika mesta Celja 1892 - 1907*, I. del, *Celjski zbornik 1990*, str.250.

²⁷ Glej: *Slovenski narod*, 10. 8. 1899.

²³ *Slovenski narod*, 10. 8. 1899.

²⁴ *Slovenski gospodar*, 17. 8. 1899.

poleglo. Po vsem mestu so se med celjsko fakinažo razširile govorice, da bodo ob 7. uri zvečer napadli hišo dr. Josipa Serneca. Proti večeru se je pred Narodnim domom zbrala 2000-glava množica, ki je kakšne pol ure demonstrirala in prepevala "Wacht am Rhein". Nato so odšli po Rotovski ulici, kjer so razbili in vrgli na tla odvetniško tablo dr. Dečka, proti vili dr. Serneca v Gizelini ulici.²⁸

Čeprav je dr. Sernece že prej vedel, da se pripravlja napad na njegovo hišo in je to tudi uradno naznanil celjskemu redarstvu ter zahteval zaščito, ni nič pomagalo.²⁹ Medtem ko si je mestna policija zatiskala oči, je razjarjena množica kakšnih 10 minut kamenjala Sernečevo vilo in pobila vse šipe.³⁰ Nato je "drhal" ponovno odšla pred Narodni dom, tam pobila nekaj velikih šip, nato pa še h kaplaniji in opatiji, kjer je vpila "los von Rom" in delala enako škodo.³¹ "Dečkovo vilo v Gaberjahu so varovali Majdičevi delavci in slovenski študentje, ki so bili oboroženi z 'v deželi običajnim orožjem', t.j. z vilami in kosami."³² Naslednji dan je mestni urad prejel od namestništva brezjavko, da bo ob najmanjšem izgred, ki se bo pripetil, razpuščen. Šele ta grožnja je pomagala ter primorala celjsko županstvo, ki je prej vseskozi dajalo potuho nemškim izgrednikom,³³ da s pomočjo policije vzpostavi red in mir.³⁴

O škandaloznih celjskih dogodkih so se v naslednjih dneh razpisali številni časopisi ter iskali krivce, da je do njih sploh prišlo. Vrstile so se sodne obravnave zoper prestopnike, izrečene so bile večje ali manjše kazni. Za epilog lahko na koncu zapišemo sledeče: Višek na področju

Epilog obiska Čehov v Celju - karikatura iz nemškega humorističnega lista Kikeriki, 15. 8. 1899

nemško-slovenskih nacionalnih bojov v Celju pred prvo svetovno vojno predstavljajo izgredi ob obisku čeških visokošolcev leta 1899. Do večjih ali manjših, vendar manj tragičnih izgredov je sicer prihajalo še vse do propada habsburške monarhije. Po ustanovitvi Kraljevine SHS je prišlo do bistvenega preobrata. Na šahovnici so se zamenjale pozicije. Celjski Nemci so se morali privaditi, da so odslej manjšina. Za celjske Slovence se je začela nova doba. Enaindvajset let po obisku čeških visokošolcev se je v Narodnem domu dr. Gvidon Sernece v pozdravnem govoru češkemu gostom spominjal teh strašnih dni ter dodal: "Danes smo Čehi sprejemali mirno in dostojno. Sprejema ni motil noben žvižg, noben kamen. Sprejeli smo jih na svojih svobodnih tleh."³⁵

²⁸ Glej: Slovenski gospodar, 17. 8. 1899.

²⁹ Dr. Sernece je v svojih spominih takole opisal priprave na nevarni napad: "Popoldne sem odprl okna v prvem nadstropju, da bi bilo manj škode; nabil sem za vse slučaje svoje puške in revolverje, svojim fantom pa strogo zapovedal, naj ostanejo popolnoma mirni in naj ničesar ne store, česar jim jaz ne bi sam zapovedal, ker odgovornost za vse, kar pride, moram nositi jaz. Hišo in vrtna vrata sem zaklenil." - Dr. Josip Sernece, Spomini, Ljubljana 1927, str. 91.

³⁰ Ibidem.

³¹ Glej: ibidem.

³² Janez Cvirn, Thomas Fürstbauer: Kronika mesta Celja 1892 - 1907, I. del, Celjski zbornik 1990, str. 253.

³³ Še zlasti jih je podžigal podžupan Julius Rakusch.

³⁴ Slovenski narod, 12. 8. 1899; Slovenski gospodar, 17. 8. 1899.

³⁵ Nova doba, 20. 5. 1920.

Zusammenfassung

“Wir befürchten, daß Blut fließen wird!”

*Ausschreitungen beim Besuch tschechischer
Hochschüler in Cilli im Jahre 1899*

“Vom Sängerfest anno 1886 bis heute waren Prügel und Steine, faulige Eier, Tinte und Vitriolöl an der Tagesordnung, das Werkzeug, mit dem der Cillier Pöbel, aus bekannter Quelle bezahlt und betrunken gemacht, jedesmal ganze Tage und Nächte lang ohne jede Furcht und leider Gottes auch unbehelligt von der politischen Obrigkeit gegen die Slowenen wütete, sie beschimpfte, angriff und verletzte.”

Mit diesen anschaulichen Worten beschrieb Ivan Bovha, Sekretär in der Anwaltskanzlei Dr. Ivan Dečkos, am 27. September 1899 die Verhältnisse in Cilli, derjenigen Stadt, die, was die Beziehungen der Nationalitäten untereinander anging, sicher die schlimmste in der ganzen Monarchie war. Die Zeiten friedlicher Koexistenz zwischen Deutschen und Slowenen gehörten seit Ende der achtziger Jahre endgültig der Vergangenheit an. Schlägereien zwischen Deutschen und Slowenen, die manchmal fast in Kleinkriege ausarteten, gehörten zum gewöhnlichen Inventar des Cillier Alltags. Bei den kulturellen und gesellschaftlichen Veranstaltungen der Slowenen, die von den Cillier Deutschen schlicht und einfach als Provokation empfunden wurden, kam es gewöhnlich zu Massenzusammenstößen zwischen Slowenen und Deutschen. Die Lage verschärfte sich besonders in der zweiten Hälfte der neunziger Jahre, nach dem Jahr 1895, als der “urdeutschen” Stadt slowenisch-deutsche Parallelklassen in der gymnasialen Unterstufe “aufgezwungen” wurden.

Im Juli 1898 verbreitete sich in der Stadt die Nachricht, Anfang August werde eine über hundert Personen starke Gruppe tschechischer Hochschule Cilli besuchen. Die Reaktion der Cillier Deutschen, die sich sogleich der Ausschreitungen des Vorjahres erinnerten, war zu erwarten gewesen. Unverzüglich begann die Anti-Besuchs-Kampagne seitens der Deutschen, wobei die Cillier aufgerufen wurden, “den geplanten panslavistischen Angriff auf unsere deutsche Stadt” zu verhindern. Die *Deutsche Wacht* wiegelte ihre Leser damit auf, es seien Schlägertypen, Straßenräuber, Messersteeher und Brandstifter aus Prag und ihre rohesten Helfershelfer unter den Slowenen, die nach Cilli kommen wollten.

Der 9. August näherte sich unaufhaltsam. Die slowenische Seite wies schon von vornherein darauf hin, daß es zu einem ganz üblen Skandal und sogar zu Blutvergießen kommen könne, doch die Volksverhetzung

seitens der Cillier Deutschen konnte dadurch nicht gemäßigt werden. Der Pöbel unter ihnen, insbesondere das Lumpenpaek, das sich um den in einem üblen Ruf stehenden Schläger Oechs scharte, sowie deutsche Bursehenschafter aus Graz und anderen Orten bereiteten sich begeistert auf den Empfang der unliebsamen Gäste vor.

In Krain (Bled, Laibach, Postojna) war der Empfang der tschechischen Ausflügler “überall äußerst glänzend und liebenswürdig”. In Cilli erwartete die Tschechen dagegen ein (mit Stöcken, Pfeifen, fauligen Eiern, Granitstücken und Steinen) bis an die Zähne bewaffnete deutscher Pöbel. Die mehr als 120 tschechischen Ausflügler mußten deshalb auf ihrem Weg zum Slowenischen Kulturhaus (*Narodni dom*), wo nachmittags ein Bankett stattfinden sollte, von einem Militärkordon geschützt werden. Die Bewaffneten begleiteten die Tschechen und Slowenen auch auf ihrem Ausflug zur Alten Burg.

Sogleich nach ihrer Rückkehr in die Stadt, als sich die k.u.k. Gendarmerie zurückgezogen hatte und die Sorge für Ruhe und Ordnung wieder der Cillier Polizei oblag, begann das deutsche “Pack” zu johlen und zu pfeifen, und auf die “barbarischen Slaven” und das *Narodni dom* prasselte es mit faustgroßen Steinen, die einige Personen verletzten und mehrere Scheiben und Laternen zerschlugen. Die städtische Polizei drückte bei all dem beide Augen zu.

Um 20 Uhr begann im *Narodni dom* ein Konzert, zu dem trotz des Tobens der deutschen Krawallmacher “ein beträchtlicher Teil der Cillier Öffentlichkeit und viele Gäste aus den umliegenden Märkten” erschienen. Dem offiziellen Programmteil folgte eine Feier, die bis in die frühen Morgenstunden dauerte. In den gefährlichen Cillier Straßen lauerten kleinere deutsche Gruppen an dunklen Stellen Slowenen und Sloweninnen auf, die von den Feierlichkeiten nach Hause gingen, und provozierten, beschimpften und verprügelten sie. Um 1 Uhr nachts fielen auch Schüsse. Dabei verletzte der Lehrer Franc Gostinčar aus Griže beim Laibacher Mautamt Josef Pollanz, einen Angehörigen der deutschen Rotte, die mit Holzknüppeln und Messern bewaffnet war. Fast zur gleichen Zeit erschoss der Sekretär der Dečkoschen Kanzlei Ivan Bovha in der Herrenstraße (*Gospodarska ulica*) den Tagelöhner Julius Grabitseh.

Diese Ereignisse waren der Anlaß, daß die Erregung der Cillier Deutschen wieder anwuchs und sich von Neuem eine Menschenmenge vor dem *Narodni dom* versammelte, die sich durchaus nicht beruhigen wollte. Die Landwehr umstellte das *Narodni dom*, sodaß es niemand betreten oder verlassen konnte. Um 9 Uhr mor-

gens bildeten die Soldaten einen Kordon. Die tschechischen Gäste mußten sich auf dem vorgeschriebenen Weg im Schatten der Bajonette zum Bahnhof begeben. Die Deutschen johlten: "Abzug! Slavisches Gesindel! Slavische Hunde!" und bewarfen sie mit Steinen. Um 10 Uhr verließ der Zug mit den Tschechen die Stadt.

Die Erregung der Deutschen legte sich aber auch nach der Abfahrt der Tschechen nicht. Gegen Abend versam-

melte sich vor dem *Narodni dom* eine 2000 Menschen zählende Menge, die wohl eine halbe Stunde demonstrierte und die "Wacht am Rhein" sang. Um 19 Uhr überfiel der Cillier Pöbel die Villa des verhaßten Slowenenführers Dr. Josip Sernec und schlug mit Steinen alle Fenster ein. Da die städtische Polizei sich nicht rührte, ließ das Pack seine Wut noch am *Narodni dom* und an der Abtei aus, das Schlagwort "los von Rom" brüllend. Die Lage beruhigte sich erst am nächsten Tag.

Janez Cvirn

OBESITI ZA PETE IN SCVRETI NAD OGNJEM

Slovenci in Habsburška monarhija

Atentat na prestolonaslednika Franca Ferdinanda je pri Slovencih izzval "mučen, globok in pretresljiv utis". Vodilni slovenski politiki vseh političnih strank so bili nad zahrbtnim umorom v Sarajevu ogorčeni. "V Ljubljani so se trle reprezentance javnih in zasebnih korporacij, brez razlike strank, da izrazijo v vladni palači svoje sožalje, ogorčenje in svoja nepokolebljiva patriotska čustva". In tudi razpoloženje večine prebivalstva se je čez noč obrnilo proti "srbskim morilecem". Pretresala sta jih "globoka bol in ogorčenje", bili so trdno prepričani, da mora Srbijo doleteti pravična kazen.

Tudi mladi Srečko Puncer, ki je v usodnih junijskih dneh 1914 trgal šolske klopi na celjski gimnaziji, je na sarajevski umor reagiral izredno čustveno. Nekaj dni po pretresljivem dogodku je v svoj dnevnik zapisal:

"Ta čin je spravil v sramoto vse Jugoslovane, dasi niso krivi ti, ampak hudoben anarhist in morilec. Najboljša kazen zanj bi bila, da bi ga obesili za pete nad ognjem". In dodal: "Ta atentat mora vsak dober Slovenec obsojati iz moralnih in praktičnih ozirov. Iz moral-

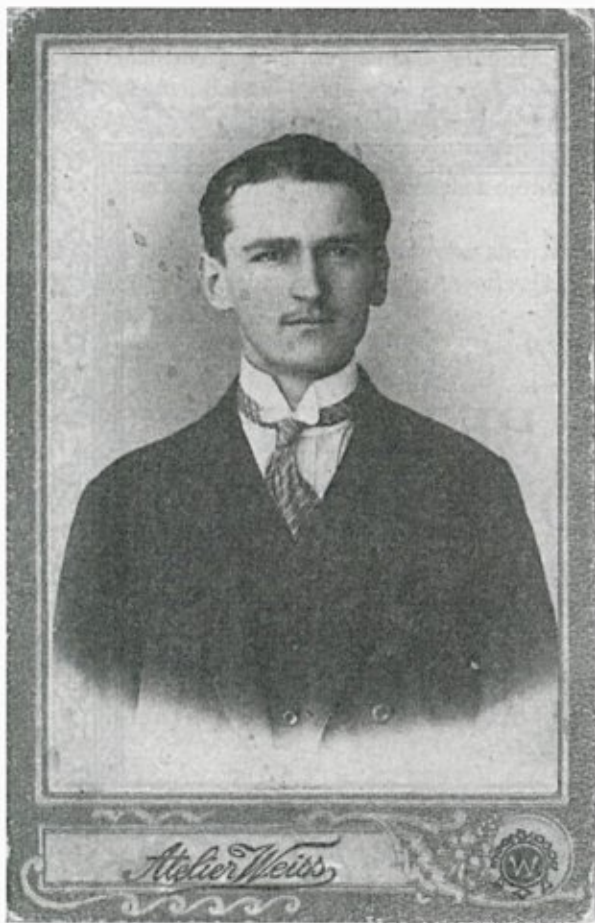
nih, ker smo izgubili tako dobrega diplomata - bodočega vladarja, iz praktičnih pa zato, ker nam bode sedaj vlada vedno očitala nelojalnost, dasi ni menda na svetu bolj cesarju in rodbini vdanega naroda kakor je ravno Slovenski. Naj v miru počiva!!"²

Čustvena reakcija mladega gimnazijca, ki si je sicer iskreno želel rešitve jugoslovanskega vprašanja (v nasprotju z nekaterimi drugimi celjskimi gimnazijci je bil prepričan, da Slovenci zaradi svoje majhnosti nismo sposobni samostojnega življenja), bi seveda ne bila nič posebnega, če ne bi Puncer veljal za prepovedovca, ki da si je že v letih pred prvo svetovno vojno odkrito prizadeval za rešitev jugoslovanskega vprašanja izven habsburškega okvira. Njegov biograf³ ga je namreč naslikal kot radikalnega nasprotnika Avstrije, ki da je načrtno deloval za ustanovitev neodvisne Jugoslavije, po koncu vojne (1919) pa zanjo (v bojih za severno mejo na Koroškem) daroval tudi svoje mlado življenje. V želji, da

² Srečko Puncer, Dnevnik, Osrednja knjižnica Celje, Ms 154/1, str. 26-27.

³ Fran Roš, Srečko Puncer. Njegovo življenje in boj, v: Celjski zbornik 1971-1972, str. 209-271. Prim. tudi: Fran Roš, Delež celjske mladine, v: Preporodovci proti Avstriji, ur. Adolf Ponikvar, Ljubljana 1970, str. 253-273.

¹ Ivan Šušteršič, Moj odgovor, Ljubljana 1922, str. 105.

Srečko Puncer

bi bil pri dokazovanju Puncerjeve zgodnje protiaustrijske orientacije čim bolj prepričljiv, pa je pri objavi Puncerjevih dnevnikov enostavno izpustil citirani pasus. In s tem zagrešil nedopustno napako.

Takšnih in podobnih "izpustov", potrebnih seveda zato, da se uskladi preteklost s trenutno politično situacijo, pa je bilo prav pri presojanju odnosa Slovencev do Habsburške monarhije še veliko, veliko več. Že kmalu po razpadu dvojne monarhije so namreč slovenski politiki kar tekmovali, kdo si bo pripisal več zaslug za slovensko rešitev iz "ječe narodov". Ivan Šušteršič, ki je edini do konca dosledno zagovarjal habsburški okvir, je kmalu postal zakleti sovražnik Slovencev, avstrijski agent, po katerem je slovensko časopisje vseh barv leta in leta zlivalo gnojnico. A Šušteršičeva politična orientacija se še globoko v leto 1918 v ničemer ni razlikovala od stališča večine slovenskih politikov - ne glede na njihovo politično pripadnost. Slovenski politiki, a tudi večina prebivalstva, so si bili namreč še na predvečer razpada monarhije edini, da zaradi italijanskih in nemških aspiracij po slovenskem ozemlju leži prihodnost Slovencev edinole v Avstriji, čeprav so bili hkrati trdno odločeni, da dosežejo takšno preu-

reditev monarhije, v kateri bodo jugoslovanski narodi končno dobili svoje pravice. *"Moje trdno prepričanje je bilo, da leži bodočnost našega naroda le pod habsburškim žezlom"* je zapisal Šušteršič v knjižici Moj odgovor. *"Bil mi je politični aksiom, da razsul habsburške monarhije pomenja obenem razsul našega naroda. In na tem stališču je stala, po svojem slovesno dokumentiranem programu, cela Slovenska ljudska stranka in ž njo ogromna večina slovenskega naroda, ne glede na politično strankarstvo"*⁴. In dodal: *"Nikdar mi pa ni prišlo niti v sanjah na misel, da bi želel naj se Avstrija ohrani taka kot je bila"*⁵.

Če izvzamemo maloštevilne ekstremiste, absolutne nasprotnike Avstrije na eni in absolutne Avstrijce na drugi strani, je ogromna večina Slovencev še leta 1918 sprejemala Avstrijo kot danost⁶. Čeprav s tako, kakršna je bila, seveda niso bili zadovoljni (zlasti z dualizmom), se jim je vztrajanje na avstrijskem okviru - zaradi nemških in italijanskih aspiracij po slovenskem ozemlju - zdelo globoko smiselno⁷. Zahteva po rešitvi slovenskega nacionalnega vprašanja znotraj federalizirane monarhije pa je bilo temeljno načelo slovenske politike že od začetkov slovenskega nacionalnega političnega gibanja.

Prepričanje, da je slovenski narod *"premajhen za lastno samostalnost"*, da se *"njega popolno samostalni narodni razvoj brez cesarstva kar misliti ne da"*⁸, je prišlo prvič do polnega izraza leta 1848, ko se je zdelo, da se bo nemška združitev izvedla v velikonemškem duhu. Zaradi nevarnosti, bodo v novo Veliko Nemčijo prišle tudi slovenske dežele, ki so bile del Nemške zveze, je pri vseh vodilnih slovenskih politikih prevladalo prepričanje, da *"če Austria pade, tudi naša narodna samostalnost bode padla, in, ko da bi trenil, bo nemška centralna oblast nas s svojimi železnimi rokami objela, Bog samo tega nedaj!"*⁹

V takšnem razpoloženju je nastal tudi avstroslavistični program zedinjene Slovenije¹⁰, ki je predvideval združitev slovenskega etničnega ozemlja v avtonomno celoto znotraj monarhije¹¹; iz takšnega razpoloženja je izšla

⁴ Ivan Šušteršič, n. d., str. 83.

⁵ Ivan Šušteršič, n. d., str. 84.

⁶ Vasilij Melik, *Leto 1918 v slovenski zgodovini*, Zgodovinski časopis, 42, 1988/4, str. 525.

⁷ Ibidem.

⁸ Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895*, I. knjiga, Ljubljana 1955, str. 50.

⁹ Ivan Prijatelj, n. d., str. 51.

¹⁰ Glede vprašanja avstroslavizma leta 1848 glej: Fran Zwitter (J. Šidak, V. Bogdanov), *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*, Ljubljana 1962; Jaroslav Šidak, *Avstroslavizem i Slavenski kongres u Pragu 1848*, *Historijski pregled VI*, Zagreb 1960, str. 204-218.

¹¹ Prim. Fran Zwitter, *Slovenci in habsburška monarhija*, v: Fran

akcija za bojkot volitev v frankfurtski parlament¹²; iz njega so izšli tudi različni predlogi o koreniti preobrazbi monarhije, ki se naj končno nasloni na svoje Slovane¹³. Andrej Einspieler je v članku *Austrija noter do Balkana* v listu *Slovenija* že 24. 8. 1848 med drugim zapisal: "*Slavjanske politike se mora naša vlada poprijeti: naj po pravilu svobode in enakopravnosti vse narodnosti enako spoštuje, slavjanski narod pa vendar za vodilo celega obnašanja proti zunajnim ima*". In dalje: "*Austrija, mila Austrija! spoznaj enkrat svoj poklic in značaj: oberni svoje oči proti tistim goram, od katerih zgodaj sonce priplava... Zato Austrija noter do Balkana!*". K temu pa je še z upanjem dodal: "*Pred alj poznej mora vunder postati Austrija združene dežele slavjanske, in narodi, ki bodo v tim ostati hotli, bodo enako deležni naših postav in sreče, ktere nam ne odidejo, naj se od mnogih strani tudi nebo nad nami trese...*"

Leta 1848 nastali avstroslavistični program zedinjenosti Slovenije, po mnenju Roberta A. Kanna prvi federalistični program v zgodovini monarhije, ki je izhajal izključno iz etničnih danosti¹⁴, je (skupaj s svojo jugoslovansko komponento) ostal vse do razpada monarhije glavna politična zahteva slovenske nacionalne politike (vseh strank). Tudi v kriznih trenutkih, ko se je zdelo, da bo Avstrija razpadla (kot npr. v letih 1866-1871 ali v letih pred prvo svetovno vojno), ni avstroslavistični kurs slovenske politike nikoli resneje zanihal v iskanje rešitve slovenskega nacionalnega vprašanja izven monarhije.

Kljub močni jugoslovanski in vseslovanski orientaciji se je realna slovenska politika vse do razpada monarhije trdno gibala v okviru možnosti, ki jih je dajala Avstrija, in tudi programi, ki so nastajali v kriznih političnih razmerah, so bili izrazito avstroslavistični. Takšen je bil npr. mariborski program (1865), ki ga je v življenje obudilo prazno upanje, da bo Belcredi po sistiranju ustave federaliziral monarhijo¹⁵. Takšen je bil program Matije Majarja, ki ga je v članku *Betrachtungen über*

die österreichischen Länder und Nationen objavil decembra 1865 v reviji *Slavisches Centralblatt*¹⁶. Avstroslavističen je bil tudi t.i. jugoslovanski program iz decembra 1870, ki je nastal v času globoke krize monarhije, ko se je zdelo, da bo v eventuelni vojni Avstro-Ogrske z Nemčijo monarhija razpadla¹⁷. In takšna je bila seveda tudi večina programov glavnih slovenskih političnih strank v letih pred in med prvo svetovno vojno.

Liberalna Narodno-napredna stranka (NNS) je tako v svoj reformirani program, ki so ga sprejeli na shodu zaupnikov 15. 11. 1906 v Ljubljani, v točki 2 postavila odločno zahtevo po narodni avtonomiji, "*katere končni cilj bodi zedinjena Slovenija in združitev s Hrvaško*"¹⁸. Dne 18. aprila 1913 pa je Izvršilni odbor NNS v posebni izjavi poudaril, da išče stranka "*bodočnost slovenskega naroda edino le v okviru avstrijske monarhije; konstatuje pa, da niti stremljenje po političnem in kulturnem zedinjenju vseh avstro-ogrskih Jugoslovancev, niti želja po kulturnem zbližanju vseh jugoslovanskih plemen ne nasprotuje zgorajšnjemu nepremakljivemu temeljnemu načelu*"¹⁹.

Podoben trialističen program je v kriznih letih pred vojno zagovarjala katoliška Slovenska ljudska stranka (SLS) oziroma Vseslovenska ljudska stranka (VLS), ki se je leta 1912 združila s hrvaškimi pravaši²⁰. In tudi Tivolska resolucija, ki so jo sprejeli na prvi konferenci jugoslovanskih socialističnih strank v Ljubljani leta 1909, je vztrajala na avstromarksističnem stališču, da je treba ohraniti enoten gospodarski in politični prostor monarhije²¹.

¹⁶ Dušan Kermavner, *Političnogodovinske opombe k drugi knjigi Ivana Prijatelja, Slovenska kulturnopolitična in slovsstvena zgodovina II*, Ljubljana 1956, str. 570-574.

¹⁷ Dušan Kermavner, *Političnogodovinske opombe k tretji knjigi Ivana Prijatelja, Slovenska kulturnopolitična in slovsstvena zgodovina II*, Ljubljana 1958, str. 526. Prim. tudi polemiko med Dušanom Kermavnerjem in Franom Zwitterom v *Zgodovinskem časopisu* 1962 ter tam navedeno literaturo: Dušan Kermavner, *Hegemonistična prekonstrukcija jugoslovanskega programa v Ljubljani leta 1870*, *Zgodovinski časopis* 16, 1962, str. 81-144; Fran Zwitter, *Nekaj problemov okrog jugoslovanskega kongresa v Ljubljani leta 1870*, *Zgodovinski časopis* 16, 1962, str. 145-170; zadnji članek je objavljen tudi v Fran Zwitter, *O slovenskem narodnem vprašanju*, Ljubljana 1990, str. 315-345.

¹⁸ Slovenski narod, 6.11. 1906.

¹⁹ Vasilij Melik, Ivan Hribar in njegovi spomini, v: Ivan Hribar, *Moji spomini, II. del*, Ljubljana 1984, str. 602-603.

²⁰ Prim. Janko Pleterški, *Zveza Vseslovenske ljudske stranke in Hrvatske stranke prava v l. 1911-1913*, v: Janko Pleterški, *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*, Maribor 1981, str. 167-180; isti, *Trilazem pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje*, v: Janko Pleterški, *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*, Maribor 1981, str. 215-227.

²¹ Prim. Fran Zwitter, *Zlom avstromarksizma pri Slovencih*, v: Fran Zwitter, *O slovenskem narodnem vprašanju*, Ljubljana 1990, str. 346-402; Janko Pleterški, *O nekaterih vprašanjih*

Zwitter, *O slovenskem narodnem vprašanju*, Ljubljana 1990, str. 10: "Ne more biti dvoma o tem, da si avtorji programa zamišljajo Slovenijo kot avtonomno pokrajino v okviru na federalistični bazi reorganizirane Avstrije; oni so pod vplivom češkega in hrvaškega avstroslavizma, ki se na eni strani boji, da bi nastala Velika Nemčija na vsem teritoriju Nemške zveze in neodvisna Ogrska na vsem ozemlju historične Ogrske..."

¹² Prim. Vasilij Melik, *Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem*, *Zgodovinski časopis* II-III, 1948-1949, str. 69-134.

¹³ Prim. Fran Zwitter, n. d., str. 10.

¹⁴ Robert A. Kann, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie. Geschichte und Ideengehalt der nationalen Bestrebungen vom Vormärz bis zur Auflösung des Reiches im Jahre 1918*, I. Graz-Köln 1964, str. 304.

¹⁵ Prim. Franjo Baš, *Mariborski program*, v: Franjo Baš, *Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije*, Maribor 1989, str. 212-218.

Očitno je torej, da je ogromna večina Slovencev "sprejemala Avstrijo kot danost, ob kateri neke bližnje uresničljive možnosti ni bilo"²². Vendar so tudi v kriznih trenutkih prevladovala stališča, kakršnega je 15. januarja 1909 v imenu liberalcev v kranjskem deželnem zboru formuliral dr. Karl Triller: "Narodno napredna stranka smatra zrelega za blaznico vsakega Slovenca, ki išče bodočnost našega naroda kjerkoli drugje, kakor v pravični Avstriji. V Avstriji smo trpeli in krvaveli in v tej Avstriji hočemo živeti tudi še lepšo bodočnost!"²³ Čeprav so ob mislih na (jugo)slovanstvo sanjali o različnih rešitvah, pa so bili očitki o iredentizmu (o želji po ustanovitvi velikega slovanskega kraljestva pod ruskim jarmom), ki jih je na Slovence nenehno naslavljal nemški tabor, povsem neupravičeni. "Če je to iredentizem", je v istem govoru poudaril Triller, "potem smo iredentisti, a po naši vesti smo le dobri patrioti in Njega veličanstva najlojalnejša toda tudi najneizprosnejša opozicija, kadar gre za pravice slovenskega naroda"²⁴.

Močno (jugo)slovanstvo čustvovanje, a tudi nekritično škiljenje v Rusijo (rusofilstvo je bilo že od konca šestdesetih let prejšnjega stoletja močno prisotno zlasti v slovenskem liberalnem taboru), sta bila namreč povsem v skladu z avstroslovistično koncepcijo. Tudi bombastične izjave, ki so jih v kritičnem političnem položaju dajali posamezni slovenski intelektualci, kot npr. Fran Šuklje, ki je na valeti po maturi 1867 v Šiški ob vinu nazdravljaval "Rusiji in razpadu Avstrije"²⁵, ali Ivan Cankar, ki je leta 1913 zaklical: "Pustimo Avstrijo v njenem lastnem dreku!" (za kar si je prislužil le teden dni zapora)²⁶, so bile bolj fantazijsko zatekanje v slovan-

sko celoto, pri kateri so mnogi iskali moralne opore za to, "da bi ogroženi deli v boju za obstanek vzdržali"²⁷. Slovenska realna politika pa je na rešitev slovenskega nacionalnega vprašanja gledala veliko bolj stvarno in v danih okvirih.

Slovanska in v njenem okviru vedno bolj prevladujoča jugoslovanska orientacija nikakor nista bili protiaustrijski. Veliko bolj sta bila sredstvo odpora proti nemškemu in italijanskemu pritisku, kar je lepo izrazil Janez Bleiweis v Novicah 1861, ko je panslavizem definiral takole: "Panslavizem znamenjuje prizadevanje ali težnjo, da se narodnost slavenska razvija, izobrazuje, obderži s pomočjo drugih Slavenov, tedaj pri nas Slovencih, da slovenski jezik mikamo, razvijamo in svojo narodnost otnemo germaniziranju, talijančenju, magjarjenju gledajoč na ostale Slovane"²⁸. Tudi Andrej Einspieler je nekaj let zatem (v drugem letniku svojih Stimmén aus Innerösterreich v članku Unser Panslawismus) ugotavljal, da smo Slovenci panslavisti le v toliko, v kolikor priznavamo vse Slovane za svoje brate, še zlasti pa zaradi želje, da bi vsi avstrijski Slovani ostali "v eni avstrijski državi in pod enim avstrijskim cesarjem združeni"²⁹.

Ljubljanski župan Ivan Hribar, v letih pred prvo svetovno vojno glavni protagonist neoslovanskega gibanja pri Slovencih³⁰, je že leta 1885 v reviji Slovan izrecno poudaril, da vseslovansko čustvovanje nikakor ni v nasprotju "z našim domoljubjem" in da je "zadovoljnega in močnega slovanstva odvisna tudi močna Avstrija. Kdor se količkej ozre okoli sebe, bode takoj izprevidel, da so naše besede popolnoma opravičene; izprevidel bode pa tudi, da Avstrijo vsa pota peljejo k cilju, pri katerem bode morala nehote spoznati, da za njo ni velike in slavne bodočnosti brez slovanstva"³¹. In tudi v svojih Spominih, napisanih v povsem drugačni politič-

slovenske politične zgodovine v zadnjem desetletju pred prvo svetovno vojno, v: Janko Pleterški, *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*, Maribor 1981, str. 101-118.

²² Vasilij Melik, *Leto 1918 v slovenski zgodovini*, Zgodovinski časopis, 42, 1988/4, str. 525.

²³ Ivan Šušteršič, n. d. str. 61

²⁴ Ibidem.

²⁵ Nič čudnega, če je Šuklje takoj po obsodbi na dva meseca težke ječe kot poprejšnji "avstroslovanski" prostovoljec in še ranjenec po vrhu v bitki pri Kraljevem Gradcu leta 1868 zlahka dosegel v avdienci pri cesarju odpust svojega kišenskega "pregreška". Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, IV knjiga, str. 20-23.

²⁶ V slovenskem zgodovinopisju je uveljavljeno stališče, da je bil Ivan Cankar eden izmed tistih redkih izobražencev, ki je - kot preporodovci - že v letih pred prvo svetovno vojno obupal nad Avstrijo in iskal rešitve slovenskega (jugoslovanskega) vprašanja izven monarhije. Glavni dokaz za Cankarjevo protiaustrijsko stališče naj bi bilo njegovo predavanje Slovenci in Jugoslovani, ki ga je imel 12. aprila 1913 v Ljubljani, v katerem naj bi - po poročilu policijskega uslužbenca - med drugim vzkliknil: "Pustimo Avstrijo v njenem lastnem dreku. Bodimo kakor Mazzini v Italiji". Vendar se iz Cankarjeve izjave na zaslišanju 9. maja 1913 vidi, da so ta njegov vzklik iztrgali iz konteksta. Na zaslišanju je namreč dejal: "Priznam, da sem

tekom predavanja na koncu nekega odstavka tudi izrazil besede: 'pustimo to oficijalno Avstrijo v njenem lastnem dreku'. S temi besedami pa nikakor nisem mislil Avstrijo kot državo, marveč le avstrijsko diplomacijo in oficijalno politiko, kakor je popolnoma razumljivo izhajalo iz prejšnjih mojih izjav. Jaz sem ravno polemiziral ravno proti oficijalni avstrijski politiki in diplomaciji... Besedi 'bodimo kakor Mazzini v Italiji' pa sploh izrazil nisem, ker bi bile preotroče". Prim. Ivan Cankar, *Zbrano delo*, 25. knjiga, Ljubljana 1976, str. 374-400.

²⁷ Dušan Kermavner, *Političnozgodovinske opombe k tretji knjigi Ivana Prijatelja, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, III. knjiga, Ljubljana 1958, str. 438.

²⁸ Novice, 20. 2. 1861.

²⁹ Ivan Prijatelj, *Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina*, II. knjiga, Ljubljana 1956, str. 367-369.

³⁰ Prim. Irena Gantar-Godina, *Neoslavizem in Slovenci*, Ljubljana 1994.

³¹ Dušan Kermavner, *Slovenska politika v letih 1879 do 1895. Političnozgodovinske opombe k peti knjigi Ivana Prijatelja Slovenske kulturnopolitične in slovstvene zgodovine*, Ljubljana 1966, str. 278

*Ta čim je spravil v omarah
vse jugoslovane, da nismo krivi ti
ampak habsburški arhitekt in mo-
narc. Najboljša kazen zanj bi
bila, da bi ga obesili. Naj žite niso
vgnane.*

Odlomek iz Puncerjevega Dnevnika

ni situaciji, je iskreno priznal: "Nam bi bil razpad Avstroogrske silno simpatičen. Vendar pa vanj nismo upali. Saj je bilo v njej marsikaj gnjilega; toda v obče je njena državna uprava zadovoljivo poslovala in upali smo, da svojim narodom - ker je bilo prišlo do splošnega in enakega volilnega prava in je tako poražujoča slovanska večina prebivalstva prišla do veljave - navsezadnje vendar še priborimo človeškodostojno življenje"³².

Očitno je torej, kar je že pred leti ugotovil dr. Dušan Kermavner, da so tudi najradikalnejši slovenski "pan-slavisti" in "rusofili" v slovanskem (ruskem) morju bolj utapljali svoje "čustvo nemoči nasproti presilnemu sovražniku", kot pa svoj narod, za katerega rešitev in okrepitev jim je šlo³³. Kot Ivanu Hribarju je spomin na "neizmerno in nepremagljivo slovanstvo" mnogim "pričaral pred oči svetel grad v oblake"³⁴, vendar so ti oblaki trdno stali na avstrijskem nebu. "Svetel grad v oblakih" je bilo namreč le upanje, da lahko Slovani "če se krepko dela lotimo...avstrijsko državo lahko izpremenimo v slovansko"³⁵.

Zato ne preseneča, če vse do zadnjih mesecev vojne niso resno razmišljali o "odhodu" iz Avstrije, temveč so se v glavnem gibali v okvirih, kot jih je načrtal že leta 1906 Slovenski narod: "Mi Slovenci smo narod, ki po pravičnem in resničnem računu šteje poldrugi milijon duš, torej malo manje nego danski in norveški narod, ki imata vsak svojo samostalno in neodvisno državo in vsaka svojega posebnega kralja. Mi tega zase ne zahtevamo in ne potrebujemo. Mi bi bili zadovoljni, ko bi se ves naš narod, ki je naseljen kompaktno, zedinil v

avstrijsko deželo, bodisi v skupno Slovenijo ali Ilirijo, ali kakor že bo"³⁶. Vprašanje o tem, v kakšnem okviru naj bi se rešilo slovensko in jugoslovansko vprašanje, sploh ni bilo in ni moglo biti v ospredju tedanjih razprav in razmišljanj, saj ni nikjer kazalo, da bo stoletne monarhije kmalu konec - le nam, "ki vemo, da je bilo Avstrije kmalu zatem konec, se zdi, da bi moralo biti"³⁷. Ne le majniška deklaracija, ki v vsebinskem pogledu ne pomeni ničesar novega, tudi deklaracijsko gibanje je bilo povsem v avstrijskih okvirih. Lahko bi celo rekli, da je avstrijska klavzula majniško deklaracijo naredila sprejemljivo za večino slovenskega prebivalstva, kar je poudaril na seji ljubljanskega mestnega sveta 19. 2. 1918 (na njej je občina pristopila majniški deklaraciji) odbornik Ivan Štefe: "Odločno avstrijsko stališče, katero naglašata ta deklaracija, jo stori sprejemljivo vsem Slovencem"³⁸. Še 29. septembra 1918 je ljubljanski škof Jeglič na Hussarekove očitke upravičeno odgovoril, da je ljudstvo "na temelju majniške deklaracije vdano Avstriji in monarhiji"³⁹. In tudi po ustanovitvi države Slovencev, Hrvatov in Srbov je bil Jeglič prepričan, da vezi med novo državo in dinastijo še niso pretrgane⁴⁰.

Edini, ki so odkrito stopili na protiaustrijsko stališče, so bili preporodovci, tajna organizacija jugoslovansko orientiranega dijaštva, ki je v letih 1912-1913 izdajal svoje glasilo Preporod in v njem javno zastopala idejo, da je rešitev jugoslovanskega vprašanja mogoča le po revolucionarni poti, z razpadom monarhije⁴¹. Vodilni preporodovci so opozarjali, da Avstrija nacionalne-

³² Ivan Hribar, *Moji spomini*, II del, Ljubljana 1984, str. 320-321.

³³ Dušan Kermavner, *Političnogodovinske opombe k tretji knjigi Ivana Prijatelja, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895*, III. knjiga, Ljubljana 1958, str. 438.

³⁴ Ivan Hribar, *Moji spomini*, I. del, Ljubljana 1983, str. 487.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Slovenski narod, 20. 7. 1906.

³⁷ Vasilij Melik, *Leto 1918 v slovenski zgodovini*, *Zgodovinski časopis*, 42, 1988/4, str. 526.

³⁸ Slovenski narod, 20. 2. 1918.

³⁹ Nova revija, 1988, str. 819.

⁴⁰ Nova revija, 1988, str. 1093.

⁴¹ Prim. Ivan Janez Kolar, *Preporodovci 1912-1914*, Kamnik 1930; Ernest Turk, *Značilnosti preporodovskega gibanja na*

ga vprašanja ne more rešiti. Zavrnili so tako program federalizacije Avstrije kakor tudi trialistično rešitev. Bili so namreč prepričani, da je ideja federalizacije Avstrije neizvedljiva, "ker bi se ne mogla izvršiti mirnim potom, ampak samo z orožjem v roki", vojaško silo pa imajo v rokah Nemei in Madžari. Bili so prepričani, da je Avstrija svobodnih narodov utopija, "ker se življenjski interesi teh narodov križajo"⁴².

Vendar pa očitno preporodovei s svojimi protiaustrijskimi idejami niso prodrli med Slovence. Na preporodovsko stran se je "postavil le majhen del inteligence" in tudi oficijelna slovenska politika preporodoveem ni bila naklonjena⁴³. Narodno-napredna stranka jim je očitala "slovenskemu narodu skrajno škodljivo groženje z iredento". Slovenski narod je aprila 1913 objavil več člankov proti preporodoveem. 14. aprila je zapisal: "Vsi se veselimo zmag svojih bratov na Balkanu in iz srca jim želimo, da bi se sedaj, ko bo s Turčijo sklenjen mir, med sabo ne raztepli in razgrizli. Za nas pa ima 'jugoslovanstvo', v kolikor ga pišemo na svoj prapor, le pomen, v kolikor se da stisniti v meje naše monarhije". Kar gre preko tega je "prismojena politična otročjost". Dan kasneje je glasilo Narodno napredne stranke še bolj odločno zapisalo, da kar se pisari v Preporodu "je norost, tem večja norost, ker se pisari še v namenu, da se naša mladina spelje na steze, ki vodijo v jetnišnico ali blaznico". Dne 18. aprila 1913 pa je izvrševalni odbor Narodno napredne stranke sprejel izjavo, s katero je obžaloval, ker "vodilni avstrijski politiki ne uvidevajo, da ima najmočnejši steber habsburške monarhije postati združeno avstrijsko Jugoslovanstvo, kateremu pa gredo vse tiste pravice, kakor jih uživa bodisi katerikoli narod tega cesarstva", na koncu pa se je odločno ogradil od iskanja izvenavstrijskih rešitev - kot so jih zagovarjali preporodovci: "NNS odklanja vsak stik s sanjarijami drugih eventualnosti, meni pa, da izvirajo take sanjarije iz dušnih refleksov, ki se vselej pri velikih svetovnih dogodkih pojavljajo med kipečo mladino, ne da bi zamogle roditi realnih posledic"⁴⁴.

Vendar pa se želja NNS, da bi vlada uvidela, kako naj postane "najmočnejši steber habsburške monarhi-

je...združeno avstrijsko Jugoslovanstvo", niso uresničile. Tudi zaradi tega, ker so bili avstrijski politiki za takšne in podobne apele gluhi. A tudi slepi, saj po mnenju dr. Ivana Šušteršiča njihovo obzorje ni segalo preko zvonika Štefanove cerkve: "Zgovarjati se z dunajskimi vladnimi krogi o jugoslovanskem vprašanju je bilo približno istovetno tozadevni konferenci s kakim hotentotom. Pa ne da bi hotel žaliti hotentotski narod! O njem sem prepričan, da bi imel več razumevanja za jugoslovanski problem v nekdanji Avstriji kot avstrijska birokracija in dunajske vlade, če bi bil živel tako blizu kot one plamtečemu ognju tega problema. - Dunajska gospoda je poznala le Dunaj in Gradec, naprej njeno spoznanje ni segalo, kar je rodilo ironično krilato besedo: 'Avstrija neha pri Špiljah'. Ko sem nekoč, že za časa vojske, rabil to besedo napram ministru notranjih zadev, je potrdil mojo ironijo s sarkazmom: 'O ne, že pri Penzingu!'"⁴⁵

Zato pa se je zgodilo to, kar zapisal Ivan Hribar, ko je znano Seidlerjevo izjavo iz septembra 1917 v Spominih komentiral z asociacijo: "Izjava ministerskega predsednika pl. Seidlerja napravlja skrajno klavern vtis. Brez velike koncepcije, brez državniške kretnje. Avstrijski državniki ostajajo pač gluhi in slepi za vse nauke zgodovine". In dodal: "Sicer pa mi je glede na to Seidlerjevo izjavo prišel na misel nek dogodek, o katerem sem čital že pred približno tridesetimi leti. Ob progi južne železnice blizu Postojne pasla se je čreda govedi. Čez progo je - hoteč priti na onostranski pašnik - stopal biček ravno v trenutku, ko privozi brzovlak. Biček, ne bodi len in boječ, postavi se proti črni pošasti in nastavi roge. - In kakšne so bile posledice te 'bikovščine'? Brzovlak je privozil v Postojno z neznatno zamudo; bičkovo truplo pa je razmesarjeno ležalo tik proge"⁴⁶.

Zusammenfassung

An den Fersen aufhängen und über dem Feuer braten

Die Slowenen und die Habsburger Monarchie (1848-1918)

Das Attentat auf Thronfolger Franz Ferdinand hinterließ bei den Slowenen einen "qualvollen, tiefen und erschütternden Eindruck". Die führenden slowenischen Politiker aller politischen Parteien waren über den hinterhältigen Mord in Sarajevo empört. Auch der junge Srečko Puncer, der in den schicksalsträchtigen Junitagen 1914 im Cillier Gymnasium die Schulbank drückte,

Slovenskem v zadnjih dveh letih pred prvo svetovno vojno. Razprave SAZU V, Hauptmannov zbornik, str. 389-418; Preporodovci proti Avstriji, ur. Adolf Ponikvar, Ljubljana 1970; Irena Gantar-Godina, Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih, Ljubljana 1987, str. 106-117.

⁴² Irena Gantar-Godina, Masaryk in masarykovstvo pri Slovencih, Ljubljana 1987, str. 113-114

⁴³ Tudi če je bilo preporodovcev v resnici okoli 700, kot je trdil Ivan Janez Kolar, to vsekakor ni veliko. Še zlasti zato, ker so se po vojni za Preporodovce radi izdajali mnogi, ki so pred in še dolgo med vojno razmišljali podobno kot Srečko Puncer.

⁴⁴ Vasilij Melik, Ivan Hribar in njegovi spomini, v: Ivan Hribar, Moji spomini, II del, Ljubljana 1984, str. 602-603.

⁴⁵ Ivan Šušteršič, n. d., str. 85.

⁴⁶ Ivan Hribar, Moji spomini, II. del, Ljubljana 1984, str. 242.

reagierte auf den Mord von Sarajevo außerordentlich emotional. Einige Tage nach dem erschütternden Ereignis schrieb er nämlich in sein Tagebuch: "Diese Tat hat alle Jugoslawen mit Schande befleckt, wenn auch nicht sie die Schuldigen sind, sondern ein bössartiger Anarchist und Mörder. Die beste Strafe für ihn wäre, daß man ihn an den Fersen über einem Feuer aufhängt."

Die emotionale Reaktion des jungen Gymnasiasten, der ansonsten die Lösung der jugoslawischen Frage sehnlichst herbeiwünschte, wäre freilich nichts Besonderes, hätte Puncer nicht als "Wiedergeburtler" gegolten, der sich bereits in den Jahren vor dem I. Weltkrieg offen für eine Lösung der jugoslawischen Frage außerhalb des habsburgischen Rahmens ausgesprochen hatte. Sein Biograph stellt ihn als radikalen Gegner Österreichs dar, und aus Mangel an Argumenten ließ bei der Veröffentlichung von Puncers Tagebüchern der zitierte Passus einfach aus, womit er sich einen schwerwiegenden Fehler leistete.

Dergleichen "Auslassungen", die nötig waren, um die Vergangenheit mit der augenblicklichen politischen Situation in Gleichschritt zu bringen, gab es gerade bei der Beurteilung der Beziehung der Slowenen zur Habsburger Monarchie noch sehr viel mehr. Schon kurz nach dem Zerfall der Doppelmonarchie wetteiferten die slowenischen Politiker nämlich darum, wer die meisten Verdienste um die Befreiung Sloweniens aus dem "Völkergefängnis" für sich verbuchen konnte. Der ehemalige Vorsitzende der slowenischen *Ljudska stranka*, Ivan Šušteršič, der als einziger bis zum Schluß konsequent den habsburgischen Rahmen befürwortete, wurde bald als eingeschworener Feind Sloweniens, Austria-kant und Habsburger Agent verteufelt, über den sich die slowenische Presse jeglicher Couleur Jahr für Jahr das Maul zerriß.

Doch Šušteršičs politische Orientierung unterschied sich in Wirklichkeit bis weit in das Jahr 1918 hinein in gar nichts vom Standpunkt der Mehrheit der slowenischen Bevölkerung. Wenn man von wenigen Extremisten (absolute Österreichhasser einerseits und absolute Österreichanhänger andererseits) absieht, nahm die überwältigende Mehrheit der Slowenen noch 1918 Österreich als gegeben hin - wenn man auch mit diesem Staat, so wie er war, keineswegs zufrieden war.

Bereits seit dem Jahre 1848 war die Föderalisierung der Monarchie die Grundforderung der slowenischen Politik gewesen, im Rahmen derer auch für eine slowenische nationale föderative Einheit (das Programm des "vereinigten Sloweniens") Raum wäre. Auch in Krisenmomenten, als es schien, als werde Österreich auseinanderfallen (wie z.B. in den Jahren 1866-1871 oder in den Jahren vor dem I. Weltkrieg), schlug der

austroslawistische Kurs der slowenischen Politik - trotz ihrer (jugo)slawischen Orientierung - nie in eine Suche nach Lösungsmöglichkeiten für die slowenische nationale Frage *außerhalb* der Monarchie um.

Die slawische und die in ihrem Rahmen immer dominanter werdende jugoslawische Orientierung waren niemals antiösterreichisch, sondern bildeten in erster Linie ein Mittel zum Widerstand gegen den von Deutschen und Italienern ausgeübten Druck. Dies brachte bereits im Jahre 1861 der Führer der slowenischen *Narodna stranka*, Janez Bleiweis, schön zum Ausdruck, als er den Panslawismus mit den Worten definierte: "Panslawismus bedeutet das Bestreben oder die Tendenz, daß sich die slawische Nationalität entwickelt, ausbildet und erhält mit Hilfe und Unterstützung der anderen Slawen; bei uns Slowenen heißt das, daß wir die slowenische Sprache fort- und weiterbilden und unsere Nationalität mit Blick auf die übrigen Slawen von Germanisierung, Italianisierung und Magyarisierung erretten."

Auch die bekannte Deklarationsbewegung für die Errichtung eines jugoslawischen Staates innerhalb der Habsburger Monarchie in den Jahren 1917/18 bewegte sich noch völlig im österreichischen Rahmen. Viele, wie auch der Laibacher Bischof Jeglič, waren auch nach der Gründung des Staates der Slowenen, Kroaten und Serben (5. November 1918) davon überzeugt, daß die Bande zwischen dem neuen Staat und der Dynastie noch nicht zerrissen waren.

Doch der Wunsch der slowenischen Politik (jeglicher Couleur), die Regierung würde schließlich doch einsehen, daß "das vereinigte österreichische Jugoslawentum der stärkste Pfeiler der Habsburger Monarchie" werde, ging nicht in Erfüllung. Auch deswegen, weil die österreichischen Politiker für solche und ähnliche Appelle auf beiden Ohren taub waren. Und blind waren sie noch dazu, denn nach Meinung Dr. Šušteršičs reichte ihr Gesichtskreis nicht über den Glockenturm des Stephansdoms hinaus: "Mit Wiener Regierungskreisen Gespräche über die jugoslawische Frage zu führen, kam ziemlich genau auf das Gleiche heraus, als hätte man diesbezüglich eine Konferenz mit irgendeinem Hottentotten abgehalten. Nicht, daß ich das Volk der Hottentotten beleidigen wollte! Ich bin nämlich überzeugt, daß es mehr Verständnis für das jugoslawische Problem im ehemaligen Österreich hätte als die österreichische Bürokratie und die Wiener Regierungen, wenn es genauso nah an dem brennenden Feuer dieses Problems lebte, wie diese es tun. - Die Wiener Herrschaften kannten nur Wien und Graz, weiter reichte ihre Erkenntnis nicht, was das ironische geflügelte Wort prägte: 'Österreich endet bei Spielfeld'. Als ich, schon in Kriegszeiten, dieses Wort einmal dem Innenminister gegenüber gebrauchte, bestätigte er meiner Ironie mit Sarkasmus: 'Oh nein, schon bei Penzing'.

Dragan Matić

“GLEDALIŠČA KOT TAKA PO SVOJEM POSTANKU NIMAJO KULTURNEGA POMENA...”

Janez Evangelist Krek

*Kultura in politika na Kranjskem ob prelomu stoletja, s
posebnim ozirom na gledališče in kinematograf*

Francoska revolucija, ki je prinesla demokracijo in nacionalizem, je vplivala tudi na podobo kulture, ki je dotlej enovita počivala v varnem naročju katoliške Cerkve. Medtem ko sta posledice razširitve svobodomiselnosti tja do šestdesetih let 19. stoletja v naših krajih brzdala reakcija in absolutizem, pa sta “demoni” - politična svoboda in nacionalizem - toliko bolj pospešeno zdijvala v drugi polovici prejšnjega stoletja.

Na kulturnem področju so bile posledice na dlani: izobražence, ki do tedaj - bolj ali manj - niso stali v nasprotnih taborih, je skrivnostna sila narodnega osvobodilnega boja napotila ne samo v sovražne si politične stranke, pač pa tudi v različne kulturne institucije in društva. Časi humanistov in romantikov, ki niso bili obdarjeni s strastjo nacionalne ljubezni oz. fanatične privrženosti neki politični smeri in ki so jim zgodovina, jezikoslovje, ljudska poezija... pomenili le pot do romantičnega ideala, ki ga je treba iskati v preteklosti, predvsem pa v neskarjenem ljudstvu, so bili dokončno mimo.

V zvezi z zgoraj omenjenimi dogajanjem sta na kranjskem kulturno-političnem področju potekala dva pro-

cesa delitve, ki sta imela za cilj, v naših krajih ustvariti novo kulturno podobo. Prvo razdvajanje na kulturnem področju, ki je imelo svoje korenine v narodni prebui iz konca 18. in prve polovice 19. stoletja, je intenzivnejše potekalo od šestdesetih do začetka sedemdesetih let prejšnjega stoletja. Ustanovitve Narodne Čitalnice (1861), Južnega Sokola (1863), Slovenske matice (1863/1864), Dramatičnega društva (1866), Glasbene matice (1872)... predstavljajo protiutež nemški Kazi-ni, Turnvereinu, Theatervereinu, Philharmonische Gesellschaft... in so izraz težnje po graditvi lastnih nacionalnih kulturnih institucij oz. društev. Razpor, ki je ob prelomu stoletja med Slovenci zavladal na političnem področju, je bil očiten tudi na kulturnem. Žalostne posledice političnih spopadov so se kazale v prenehanju sodelovanja klerikalcev (oz. v njihovem izganjanju) pri delu nekaterih dotlej skupnih kulturnih institucij in društev. Narodna Čitalnica, Sokol, Slovenska matica, Glasbena matica, Deželno gledališče/Dramatično društvo, Slovenska filharmonija, Ciril Metodova družba... so bila torišča slovenske kulture, ki so do prve svetovne vojne - eno prej, drugo kasneje - izgubila vsenarodni značaj, postala domena liberalcev in ostala brez vsake deželne podpore, saj so večino v deželnem zboru od l. 1908 tvorili poslanci SLS. Klerikalci so z ustanavljanjem svo-

jih društev in zidavo lastnih kulturnih hramov (Ljudski dom, Rokodelski dom) izvedli pravzaprav podoben proces, kot je bilo razdvajanje na nemško in slovensko kulturo iz druge polovice 19. stoletja. Razlika je bila v tem, da je tokratna kulturna delitev potekala znotraj Slovencev, povzročila pa jo je rekatolizacija, t.j. poskus, da bi z demokratičnimi sredstvi (splošna volilna pravica) in hkrati agresivno ter ostro "ločitvijo duhov" dosegli podobne pozicije, kot jih je katoliška Cerkev v javnem in kulturnem življenju imela v prejšnjih dobah. "Po zamišljenih papeža Leona XIII. naj bi do novc krščanske družbe prišlo postopoma...", tako da bi se: "...katoličani organizirali v stranke in najraznovrstnejša združenja, da bi mogli prek njih postopoma prekvasiti oz. pokristjaniti področja javnega in zasebnega življenja..." ter bi tako ustvarili "novo krščansko družbo prihodnosti".¹

Ustanovitve Leonove družbe (1896), ki je postala neke vrste protiutež Slovenski matici, nastanek Orla (1906) kot odgovor povsem liberalnim Sokolom, pretenzije pevskega društva Ljubljane, da bi kot glasbeni zavod postal konkurenca Glasbeni matici, klerikalni poskusi na gledališkem področju z Ljudskim odrom², preureditev Slovenske katoliškosocialne zveze v mrežo kulturno-prosvetnih društev, ki so obvladovala predvsem podeželje (1902)..., so bili tako konkreten izraz težnj, da bi dekadentno, liberalno in brzobožno meščansko kulturo zamenjali s katoliško in ljudsko - ali kot se je izrazil Aleš Ušeničnik: "...kultura ne bo več učiteljica ateizma in naturalizma, temveč bo, kakor je po svojih resničnih prvinah izšla iz Boga, tako tudi človeštvo vodila k Bogu...".³

V takšni situaciji so na Kranjskem, posebej pa v Ljubljani, nastali trije kulturno-politični tabori: slovenski klerikalci in liberalci ter Nemci.⁴ Med njimi je potekal boj, v katerem meje med politiko in kulturo nikakor niso bile jasno začrtane.

Gledališko vprašanje je bilo v času, o katerem je govorila, izrazito v ospredju. Značilen je politični pakt med slovenskimi liberalci in Nemci (sklenjen v začetku l.

1896), v katerem so Nemci v zameno za svojo partnerstvo od slovenskih liberalcev - poleg ostalega - dobili predvsem stalno deželno podporo za nemško gledališče, njihov eminenten interes. Deželno gledališče - tako slovenski kot nemški del - pa je bilo deležno izrazite nenaklonjenosti klerikalcev in katoliške Cerkve. S cerkvene strani bolj zaradi tega, ker so se z gledališkega odra velikokrat širili svobodomiselni nazori in letele zbadljivke na račun Cerkve, ravno tako pa tudi zato, ker je bilo veliko število predstav "nemoralnih in pohujšljivih", tako spričo pikantnih vsebin kot večkrat pomanjkljivo oblečenih igralk. Klerikalna stranka je sicer poudarjala prav iste "pomanjkljivosti" gledališča, ki jih je naštevala njena mati katoliška Cerkev, vendar se zdi, da jo je bolj motilo gledališče kot institucija, v kateri o vsem, predvsem pa finančnih transakcijah, odločajo njihovi sovražniki liberalci. Ob vsem ne smemo pozabiti na vlogo države, ki je preko ostrega očesa cenzorja skrbela, da se gledalci le ne bi preveč moralno pohujšali, dobili kak antinemški navdih in da se ne bi na odru povedalo nečesa, kar bi pretirano razjarilo cerkvene dostojanstvenike.

O vseh omenjenih momentih, ki so bili značilni za stališča strank, se je govorilo na zasedanjih deželnega zbora. Na februarjemskem zasedanju l. 1896 je klerikalni poslanec Kalan, denimo, nasprotoval predlogu finančnega odseka, da se nemškemu Theatervereinu dodeli enaka podpora (6000 kron) kot slovenskemu Dramatičnemu društvu in zahteval, da se podpora za izvajanje slovenskih predstav dodeli v višini 8000 kron, za nemške pa le 2000 kron. Argumenti so bili: Nemcev je v deželi le 5% in so gospodarsko dobro stoječi, zato ne rabijo podpore; slovensko gledališče pa je šele v razvoju in potrebuje sredstva za prevode in spodbujanje pisanja novih dramskih del, česar nemško ne rabi, predstave v obeh ljubljanskih gledališčih pa služijo le petičnežem v zabavo in kratek čas in "...človek ko celi dan trpi in dela ne išče potem še tudi zvečer prilike, da bi mučil svojega duha...". Kalan je posebej okrcal nemško gledališče, ki nastopa "...z igrami nekaterih modernih pisateljev, kakor Ibsena in Sudermanna...", s katerimi da se ne more sprijazniti nihče "...kdor ima še količkaj krščanskega prepričanja...". Tem predlogom se je postavil po robu Tavčar ter obtožil klerikalce, da so na vseh svojih zborovanjih načelno proti gledališču in da ga hočejo uničiti. Po njegovem mnenju je bil njihov predlog le slepilo - če bi liberalci glasovali za njega, bi razdražili Nemce, ti pa bi naslednje leto predlagali, da se sploh nobenemu gledališču ne dodeli podpore, kar bi nato klerikalci z veseljem podprli. Zato je Tavčar pribil: "...glasovali bomo, kakor v zadnjih šestih letih, tudi danes zato, da obe društvi dobita jednaki podpori, ker sta jih obe potrebni. To pa storimo samo zategadelj, ker hočemo preprečiti, da ne bi gledališče

¹ Jožko Pirc, *Utopija "nove krščanske družbe" - zbornik Cerkev kultura in politika 1890 - 1941, Ljubljana, 1993, str. 109-110.*

² *Že od 1899, posebej pa v sezoni 1911/12 po prezidavi Ljudskega doma.*

³ Jožko Pirc, *Aleš Ušeničnik in znamenja časov, Ljubljana, 1986, str. 151-152.*

⁴ *Socialdemokratskega tabora - kljub temu, da je imel npr. Erbin Kristan vidno vlogo v gledaliških zadevah - ob tej priliki posebej ne bomo omenjali, saj je bil njihov vpliv na usodo deželnih institucij zaradi njihove neprisotnosti v deželnem zboru sorazmerno majhen.*

prišlo v Vaše roke in v tak položaj, da bi ga popolnoma zadavili, kakor bi ga radi...".⁵ Predlog liberalnonemške koalicije je bil seveda izglasovan.

Občasno pa so slovenski klerikalci in liberalci vendarle imeli skupno stališče v gledaliških zadevah, posebej kar zadeva obsojanje neumnosti, ki jih je zagrešila cenzura. V razpravi o finančnih zadevah gledališkega zaklada februarja 1898 se je zopet pritoževal kanonik Kalan. Društvo Krščanska delavska zveza je hotelo igrati staro, znano igro "Nemški ne znajo", ki so jo igrali že v času Čitalnic, torej "...še v tistih časih, ko so se Slovani v Avstriji oficijelno pritiskali na steno...", pa jo je c. kr. deželni predsednik Hein v letu 1898 prepovedal, ker si je mislil, da bi utegnili povzročiti politične demonstracije. Deli teksta, ki bi to po Heinovem mnenju lahko povzročili so npr. bili: "To je nadloga! Ljudje menda mislijo, da mora povsod vsakdo nemški znati...", "Zakaj nam gosposke ne pišejo slovenski?", "Ne umem, zakaj take nenavadne besede pišejo vam kmetom! Saj jih še navaden Nemec ne ume...", "...kriva je gosposka, ki mi pošilja venomer le nemška pisma, čeravno sem jo že več ko stokrat prosil slovenskih, ker nemški ne znam niti brati, niti govoriti, razumim komaj par besedi...". V Ljubljani se česar takega ni smelo povedati. Kalanove proteste so odobraval klerikalni in liberalni slovenski poslanci, pa tudi poslušalci na galeriji, razburili pa so deželnega predsednika Heina. Ta je izjavil, da se je ta igra hotela uprizoriti zato, da bi potem med občinstvom prišlo do demonstracij. Kalan naj bi Heinu tudi izjavil, da je bila prepoved igre vzrok demonstracij, do katerih je nato prišlo v Zvezdi. "Več besed, jaz mislim, da govor gospoda kanonika Kalana ni vreden!", je oholo zaključil deželni predsednik Hein. Te besede so navdušile nemške poslance - posebej grofa Barbota, ki je zadovoljno klical: "Ausgezeichnet! Wieder einmal abgeführt worden, der Schuft!" -, revortirale pa vse slovenske poslance, ki so protestirali proti takemu poniževanju narodnih zastopnikov...⁶

Tudi naslednje leto je pri sprejemanju podpore za gledališče klerikalni poslanec Kalan nastopil z enakimi argumenti proti financiranju nemškega gledališča. Trdil je, da to še posebej ne rabi podpore "...glede na to, da

Igralci slov. gledališča pred nekaj leti.

Pesem:

Oj nekdej v starih časih
je res prav lušno bilo.
Nar. pesem.

Igralci slov. gledališča v sedanjih časih

Pesem brez besedi:

-----?
Slov. kulturna pesem.

ima bogato teto na svojej strani, kranjsko hranilnico, ki ga bogato podpira, kakršne tete slovensko dramatično društvo žalibog nima...". Spet so klerikalci ponujali liberalcem naj glasujejo proti podpori nemškemu gledališču, v zameno pa da bodo oni glasovali, naj se da slovenskemu 3000 kron več. Posebej je bil ta predlog baje umesten, ker so v nemškem gledališču uprizarjali za Slované in Slovence žaljive igre: "Žaljiva predstava je bila nemška jubilejska predstava... izbralo je vodstvo po deželi subvencioniranega nemškega gledališča obiskurno dramatično delo barona Bergerja, v katerem je vsaka druga beseda "deutsch", "deutsch" in zopet "deutsch". Celi večer je kar grmel o "deutsche Kraft", ki je uničila slovansko silo, in Rudolf Habsburški se je rotel in rotel, da naj skrbi, da ostanejo njegovi potomci

⁵ Obravnave sej deželnega zbora Kranjskega zv. 39 - seja z dne 11. februarja 1896.

⁶ Prav tam, zv. 39 - seja z dne 21. februarja 1898.

“deutsche Fürsten”, “deutsche Pflüger” in tako dalje. Vmes pa so švigali “Heil” kliei otročaje v iz parterja, in nemški nacijski duh je ležal nad odlično družbo, ki se je zbrala ta večer v deželni gledališču. Prav nič se ne bi čudili, če bi bil ta večer zasedel deželne vlade ložo gospod Sehönerer... Čudimo se samo eenzoru pri e. kr. deželni vladi: slovensko igro desetkrat prebere prej, ko jo iz rok da. Tukaj, ko smo slavili svojega avstrijskega vladarja, se je pa dopustila igra, ki je morala žaliti vsacega Slovenca, prav tako, kakor bi bila Ljubljana nemško gnezdo...”⁷ Deželni predsednik Hein je te obtožbe zavrnil z nesramno trditvijo, da je igra v eeloti ustrezala zgodovinskim dejstvom, ta pa da ne morejo nikogar žaliti. Hribar, ki je sicer prav tako kot Kalan obsojal omenjeno velikonemško igro, je vse predloge klerikaleev zavrnil in jih obtožil, da njihova navidezna skrb za višjo podporo slovenskega gledališča nima iskrenih nagibov. Hribar je razložil, da netaktnost “nemškega gledališkega podjetništva” še ne pomeni razveljavitve njihovega dogovora z nemško stranko, saj jim je ta ponudila pomoč pri gledališkem vprašanju, ko so jim jo “krvni brati” - slovenski klerikalei odklonili. Klerikalnega govornika kanonika Kalana je označil za marioneto: “...predno sem prišel sem na poročevalčvo mesto, videl sem tistega “svetega duha”, ki ga je prišel navdihovat in zato ne verujem, da bi bile njegove besede odkritosrčne.” Kdo je bil ta “sveti duh”, je Hribar razkril čez nekaj stavkov: “...Le jedno še obžalujem, da pri tej debati vidim navzočega v tej visokej zbornici presvetlega gospoda knezoškofa in silno obžalujem, da je celo njega pridobila stranka za to, da je prišel k tej razpravi v zbornico...” (Škof Jeglič se namreč, čeprav je bil kot virilist član deželnega zbora, običajno ni udeleževal zasedanj - op.a.)

Zadnja Hribarjeva izjava je izvala val navdušenja na desni in središču, mestih, kjer so sedeli liberalci in nemški veleposestniki, in splošno ogorčenje na levi - ki so jo zasedali klerikalni poslanci, prav tako pa med gledalci na galeriji. “Sveti duh” pa je začutil potrebo, da poslanec opozori na pošast nemorale, ki le prevečkrat gnezdi na gledališkem odru. Virilist knezoškof dr. Jeglič: “Prav hvaležen sem gospodu poročevalcu, da me je prisilil, povedati razloge, zakaj sem se hotel udeležiti današnje seje... Gotovo je dramatična umetnost vsakemu narodu potrebna... ker je dramatična umetnost narodu v korist in spada med točke, ki so važne za razvitek naroda, je prav, da narod prispeva, naj se dramatična umetnost razvije. To pa moremo dopuščati sa-

mo pod enim pogojem, in to sem hotel povedati, namreč pod tem pogojem, da se dramatična umetnost razvija na tak način, da se nikjer ne kršijo zapovedi Božje, ki niso drugega nego naravna postava, ki je vsakemu človeku, tudi nekristjanu, globoko v sree zapisana. V našem času pa se mnogobrojne predstave, kakor sem čital in tudi sam videl, sučejo ravno v onem krogu, ki je prepovedan po Božjih zapovedih, zlasti po peti, šesti in osmi. Če se jih človek udeležuje, morejo mu obujati počutnost in omamljati ono duhovno moč, ki človeka usposabljuje gledati one vzvišene resnice o zadnjem cilju človeka in človečanstva.

Prišel sem v Monakovem v neko opero. Bilo je tam vse lepo, nič ni bilo nedostojnega, ali dobil sem to pričanje, da človek, ki se predstav čisto udeležuje, po malem izgublja smisel in razumnost za večne resnice in zadnje namene človečanstva. To sem hotel najprej omeniti, sedaj pa naj povem, zakaj sem danes prišel v sejo, ko se gre za gledališče v Ljubljani. Jaz nisem bil v gledališču, ali večkrat čitam izvestja v “Slovencu” in “Slovenskem narodu” in reči moram, da sem glede na to, kar sem čital, moral mnoge komade obsojati iz dna sree. Bilo je marsikaj preveč nevarno že za igrance, ki so v nevarnosti, da prestopijo naravni zakon in zapovedi Božje; nevarne pa so tudi za poslušalce, zlasti mladež da se spodbujajo čez meje naravne postave. To se mnogokrat zgodi, kakor morem posneti iz izvestij in referatov v slovenskih listih. Vprašanje je sedaj ali je res narodu dolžnost, da podpira to, kar je grešno, kar je proti Božjim postavam? Jaz mislim, da bi smeli za gledališče, bodisi slovensko ali nemško, votirati podporo samo, ako se napravi opomba, da se dovoli podpora pod tem pogojem, ako se bode od strani vodstva strogo gledalo na to, da se v predstavah nikjer ne bo kršila naravna postava, katere se mora držati vsak človek, tudi nekristjan. Reči moram, da sem se naravnost zgražal, ko sem bral o Zagrebškem salonu umetnosti in mnogih ondontnih nepopisljivo nesramnih slikah. Čujem, da nameravajo izložiti jih tudi v Ljubljani. Dotične oblasti bi prosil, da tega ne pripuste, razun pod pogojem, da se nesramne slike ne prinesejo sem... Dogovoril se nisem z nikomer in kar se tiče glasovanja, ne bom glasoval ne za podporo ne enemu ne drugemu gledališču. Gospode vseh strank pa prosim, da pazijo na naravni zakon in zapovedi Božje in dovolijo podpore le pod pogojem, da se oboje ne bo kršilo. Počutnost, mesenost so zla, pod katerimi že tako dosti trpimo...”⁸

⁷ Prav tam, zv. 40 - seja z dne 23. marca 1899; pravkar citiran tekst je del članka, ki je izšel v liberalnem Slovenskem narodu 7. 12. 1898, v deželnem zboru pa ga je prebral klerikalni poslanec Kalan, ko je liberalce prepričeval, naj ne odobrijo podpore nemškemu gledališču.

⁸ Prav tam, zv. 40 - seja z dne 23. marca 1899, str. 90-91; deželni glavar, ki je vodil zasedanje je ob koncu tega govora omenil, da je sicer škof Jeglič v svoji razpravi močno presegel okvire zadane teme, a ga zaradi spoštovanja do njega ni hotel prekinjati.

Obupani pozivi škofa Jegliča do l. 1908 - ko so oblast v deželi prevzeli klerikalci - v deželnem zboru sicer niso obrodili sadov, toliko bolj pa jih je upoštevala državna cenzura, ki je skrbela, da se gledalcem ne bi "obujala počutnost" in "omamljala duhovna moč, ki človeka usposabljuje gledati vzvišene resnice o zadnjem cilju...". S tovrstno cenzuro pa nikakor ni bil zadovoljen liberalni deželni poslanec Tavčar. Njegov nastop na zasedanju deželnega zbora l. 1900, ki je takrat poslance veselo zabaval, nam govori o prav groteskno-komičnih razmerah na tem področju: "Pri nas v Avstriji, kakor je znano, uživamo na papirju veliko svobodo, ki je zajamčena v temeljnih zakonih, ki pa takoj izgine s površja in se v nič raztopi, če le kak kardinal kje kihne ali pa se kak škof pri kakem ministru oglasi. (Poslanec Kalan: "Brez škofa ne morete nobenega govora spustiti! To je že manija".) Seveda ne, ker ta škof venomer sili v ospredje, in opravičeno je torej, da se o njem govori. Sicer pa bo gospod Kalan imel pozneje priliko, mi odgovarjati, če bo hotel.

Torej pri nas teoretično velja svoboda, v praksi pa uživamo tako malo svobode, da morda nobena država ne tako malo. Pri nas je stvar za oblastnije jako pripravna. Temeljni zakoni sicer veljajo, ali tik teh zakonov pa veljajo iz časov od leta 1850. do 1860. cesarske naredbe, s katerimi se lahko cela ustava, na katero smo ponosni, od slučaja do slučaja zopet vduši.

V tem oziru je karakteristično to, kaki predpisi se v veljavo spravljajo glede gledaliških predstav, oziroma kako postopa in sme postopati pri nas gledališka cenzura. Imamo sicer svobodo mišljenja, svobodo prostega razvitja na umetniškem polju, ali kadar hoče kak umetnik svoj proizvod praktično uveljaviti, je takoj vlada z zastarelim gledališkim redom iz leta 1851. pri rokah, da dotični umotvor obstriže in obrije ali osmоди, tako, da od prvotnega umotvora skoraj čisto nič ne ostane. Jaz bi o teh stvareh ne govoril, pa v zadnjem času je naša gledališka cenzura postala že tako nadležna in sitna, da je v resnici skrajni čas, da se temu duševnemu terorizmu nekoliko upremo. ...hočem iz cele vrste pritožb in detajlov, ki so se mi podali, navesti samo nekoliko slučajev. ... kar se pri nas godi, presega vse meje, to je naravnost - če smem tako reči - otročje in nekaj tacega, s čimer se ne doseže tisto, kar se hoče doseči, temveč se le duhovi po nepotrebnem razburjajo. ... Predvsem je naš gledališki cenzor silno moraličen človek, tako moraličen človek, da se bom jako čudil, če ga po njegovi smrti ne bodo slovesno svetnikom proglasili. Tu se mi je povedal slučaj, katerega hočem navesti - če se bo zahtevalo, navedem lahko tudi priče - da se bo videlo, kako da skrbi ta cenzor naše slavne vlade za moralo. Slučaj se izjemoma tiče nemškega gledališča. Kakor veste se jc pred kratkim tu v Ljubljani predstav-

ljala "Lepa Helena", torej igra, ki ni posebno moralična in katera bi se končno, če bi se hotelo, mogla v celoti prepovedati. No naš cenzor je ni prepovedal, vendar pa je imel grozovitc skrbi za moralo. Pripoveduje se, da je pri predstavi tičal za kulisami ter pazil, da se dotična lepa Helena morda preveč ne razkrije pred občinstvom. Potem pa, ko je bila igra v lepem tiru, je, kakor se mi je iz verodostojnega vira povedalo, ta mož, ki je polen skrbi za moralo, pritekel v parter in strahopezljivo vprašal: "Hat man vielleicht zuviel gesehen?", nakar je naravno dobil odgovor: "Nein, wir hätten noch mehr sehen wollen." Še vse drugače kakor pri nemških igrah pa se postopa pri slovenskih. ... Ko se je v slovenskem gledališču predstavljal Hamlet, je cenzor staknil, da je Shakespeare v mnogih ozirih nekaj tacega spisal, kar ne ugaja naši deželni vladi. ...jeden najlepših prizorov v Hamletu... je tisti, ko pri igri kraljevič Hamlet leži pred Ofelijo in jej hoče glavo položiti v naročje. ... Ali naša slavna cenzura je tisto sceno črtala in kraljeviču prepovedala, da ni smel glave položiti v naročje svojega dekleta in da javno ni smel povedati, da je jako prijetno ležati pred nogami svoje ljubice!

Še veliko hujše je cenzura postopala glede naših "Rokovnjačev"... Črtal se je stavek: "Vino bova pila še danes, kakor Adam in Eva, ko sta pod figovim drevcesom sedela in sladko vince iz okrogle buče pila." Na celi tej stvari, če se izvzame figovo drevce, iz čigar perca se je naredila prva ženska obleka, ni ničesar sumljivega, kvečjemu, kakor rečeno, se je odstavek črtal morda res zaradi "figovega Drevca". Dalje je cenzura črtala stavek: "Oj ti rebro Adamovo, da bi te bil Bog pri miru pustil". To, ali naj bi bil Bog Adamovo rebro bolje pri miru pustil, je vendar stvar subjektivnega prepričanja in nič takega, kar bi se moralo črtati. Če bi Bog slučajno ne bil vstvaril prve žene iz rebra Adamovega, bi si bil pač kako drugačc pomagal, govoriti o tem pa je dopustno, ker to ni nič nemoraličnega.

Dalje se jc črtal odstavek: "Adam in Eva sta vendar tvoja roditelja. In moja sta tudi in še fajmoštrova, čc malo čcz hrbet nazaj pogledamo." Tudi ta stavek ni našel milosti pred cenzuro. Ali misli morda cenzura, da ljudje ne smejo vedeti, da izhajajo od Adama in Eve tudi župniki?... Takih slučajev, visoka zbornica, bi se dalo šc obilo naštetih..."

Bolj ko so leta tekla, bolj odkrito so klerikalci nasprotovali gledališču. Leta 1905 jc v deželnem zboru dr. Šušteršič jasno povedal: "Res je sicer, da imajo gledališča vobčc neki kulturni pomen, akoravno se kulturni pomen gledališč včcinoma visoko preccenjuc. Z obžalovanjem se mora konstatirati, da osobito kulturna stop-

⁹ Prav tam, zv. 41 - seja z dne 11. aprila 1900.

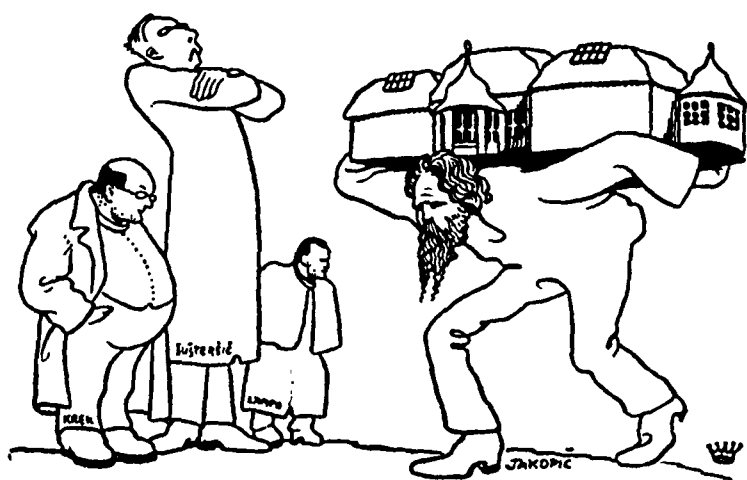
nja provincijalnih gledališč silno pada v zadnjem času... kadar se igra kaka klasična igra, ki res stoji na visokem etičnem stališču, ko je mogoče, da si občinstvo ublaži srce, izbistri um in se povzdigne iz vsakdanje mizerije na višje stališče, takrat je gledališče prazno; kadar se pa igra kaka druga igra, ki uprizarja kak tendenčni, - ne vem ali smem sploh rabiti ta izraz, - umotvor, kaka igra, kjer se morebiti uganja še nekoliko pornografije ali kaj podobnega in kjer se daje prilika, gledati veliko nuditet, takrat je gledališče natlačeno... Gledališka podpora na eno in drugo stran za slovensko, kakor za nemško gledališče, je žalibog - in to je gotovo ena najmanj častnih strani v zgodovini deželnega zbora vojvodine Kranjske, ta gledališka podpora ni nič dru-

la!") stoji še danes na istem stališču kot 1894., ko smo imeli burne deželnozborske volitve... takrat je ta stranka stopila na "Plattform" in izdala takozvan volilni program. Glavna točka tega volilnega programa je bilo ravno vprašanje slovenskega gledališča... Jaz ponavljam, da se je takrat z vso strastjo napadalo slovensko gledališče, da nima nobene pravice, da se podpira od dežele, skratka, pela se je grobna pesem nad slovenskim gledališčem... O gledališču se naši pojmi ne dajo združiti. Dr. Šušteršič je mnenja, da nimajo provincialna gledališča nobenega kulturnega pomena, drugi slovenski rodoljubi pa smo pač mnenja, da je posebno naše slovensko gledališče za nas eminentnega kulturnega pomena... Opozarjam na to, kako eminentnega pomena je

za češki narod njegovo "Narodno divadlo", in to dobiva izdatno podporo od dežele, dasiravno je Praga vse drugo mesto, kakor Ljubljana...".

Dr. Kreka je Tavčarjevo nasprotovanje razjarilo, tako da je pred deželnim zborom nastopil z izjavami, ki so bile še "odločnejše" od dr. Šušteršičevih. Okarakterizirali bi jih lahko celo kot bolj revolucionarne od onih stališč, ki smo jih imeli še ne tako davno priliko čutiti na lastni koži. Tako se zdi, da se nekatera skrajna mnenja o kulturi pri nas nikakor niso pojavila šele po 1945, oz. ob nastopu komunistične revolucije: "...Jaz bom takoj razvil par mislij, ki opravičujejo to naše stališče. Moderno gledališče, kakor se je sedaj razvilo, je doma na Francoskem in je iz tiste dobe, ko je ravno začelo svo-

bodomiselno gibanje. Doma je na francoskem dvoru, - A bove maiore discit arare minor, - prevzeli so ga plemiči po deželi in potem, - proti koncu 18. stoletja, - je prišlo k nam na Kranjsko. Jasno je, da so zastopniki stanov, ki so takrat edino dominirali, plemenitaši in zastopniki višje duhovščine, prelati, glasovali za to, da se osnuje deželno gledališče. To načelo deželnega zbora pa, da naj dežela gledališče zida in vzdržuje, bi moralo pasti s tistim trenutkom, ko se je sprejela struktura deželnega zbora. To načelo je zastarelo načelo, katero je zvezano s privilegirano družbo. Gledališča kot taka po svojem nastanku nimajo kulturnega pomena, tega ne more nihče trditi. Naj si bo dramatika, katero je rodilo novo, moderno gledališče, naj si bo vse drugo, kar je zvezano z gledališčem, to vse nima kulturnega pomena, to ne izvira iz ljudske duše, to nima služiti kulturi, ampak ima le namen delati prijetno in lahkotno zabavo. ...Dramatika sedanjega gledališča ni dobra in treba je velike akcije, da se povzdigne to gledališče, ki je samo faza v razvoju mestnih zabav, in ki ima na sebi vse

*Zakaj naš mojster Jakopič
svoj nosi paviljon
zato ker je deželni svet
umetnosti patron.*

gega, kakor kupnina za neko politično kupčijo, ki se je sklenila prvikrat l. 1895. in ki se je ponovila l. 1901., to je tista kupčija, s katero sta stranki večine ena drugo kupili, takorekoč, to je tista vez, katera ju je združila. Ali, gospoda moja, nam vendar ne morete pripisovati naivnosti, da bi mi glasovali za tisto kupnino, katero vi potrebujete zaradi tega, da se skupaj držite kot večina deželnega zbora. Tega ne more nihče od nas zahtevati...".¹⁰

Dr. Tavčar ga je zavrnil: "Jaz opozarjam na to, da nasprotna katoliško-narodna, ali po domače rečeno klerikalna stranka (Poslanec dr. Krek: "Bog lonaj!") "Hva-

¹⁰ Prav tam, zv. 46, seja z dne 26. novembra 1905 - Dr. Šušteršič je v svojem govoru nemško gledališče prav zanimivo opredelil: "...Če bi pa, gospoda moja, nemškega gledališča ne bilo, vprašam, ali bi bila to kaka nesreča? ...dežela, bi pri tem, gospoda moja, čisto nič ne trpela, osobito ako pogledamo, - oprostite, - to judovsko šmiro, ki navadno vsako zimo pride sem...".

pomanjkljivosti majhnega, malomestnega, provincialnega, po jako čudnih, malenkostnih spletkah razritega življenja...".¹¹

Leto 1908 je prineslo spremembo večine v deželnem zboru, oblast na Kranjskem so prevzeli klerikalci in zavel je spremenjen veter, ki je v marsičem odgovarjal načelom dr. Kreka. Že od l. 1905 je visel v zraku predlog dr. Šušteršiča, naj mesto Ljubljana prevzame deželno gledališče v svojo oskrbo. Pogajanja o tem so se med mestnimi in deželnimi oblastmi vlekla vse do začetka vojne, do sporazuma pa tako kot na vseh drugih področjih med strankama ni prišlo.

S spremembo politične večine je prevladalo mnenje, da je slovensko gledališče v službi meščanske zabave in da naj zato zanj skrbe meščani. Gledališče je do l. 1908 dobivalo določeno deželno podporo, vendar je večino finančnih sredstev prispevala ljubljanska mestna občina. Potem ko so deželno oblast prevzeli klerikalci, je edina deželna podpora deželnemu gledališču ostala v obliki oskrbovanja iz gledališkega zaklada (zavarovanja, razsvetljava, vzdrževalna dela...)¹² Pogoji, pod katerimi je dramatično društvo gledališče lahko uporabljalo, pa so se zelo zaostriili l. 1912. Stališče finančnega odseka deželnega odbora iz l. 1910, po katerem se je deželno gledališče prepuščalo dramatičnemu društvu v uporabo brezplačno, se je na predlog dr. Šušteršiča spremenilo - deželni odbor je z odlokom dne 20. 2. 1912 prvič postavil izredne pogoje, in sicer, da je ravnatelj imenovan le v soglasju z deželnim odborom ter da je treba celotni repertoar pravočasno predložiti deželnemu odboru v "aprobacijo".¹³ S tem ko je deželni odbor odstavil ravnatelja Frana Govekarja in intendanta Etbina Kristana, so gledališče spravili v velike težave. Dramatično društvo je odložilo upravo prireditev gledaliških predstav, pogajanja z deželnimi oblastmi je prevzela gledališka komisija, ki jo je izvolila mestna občina ljubljanska, ta pa v pogajanjih prav tako ni imela nobe-

nega uspeha. S tem je bilo delovanje deželnega gledališča ustavljeno in postalo je jasno, da naslednje redne sezone ne bo. Na interpelacijo, v kateri so deželni poslanec Novak in tovariši spraševali deželnega glavarja Šušteršiča, s čim opravičuje dejstvo, da je slovensko gledališče edino deželno gledališče v monarhiji, ki ne "posluje", je ta cinično odvrnil: "Ako je deželni odbor hotel v svoji hiši vladati, je moral varovati pravice hišnega gospodarja... Stvar mestne občine je bila ako hoče sprejeti te samo po sebi umevne pogoje...". Obenem je deželni glavar izrazil veselje nad stalnim gostovanjem Zagrebškega kazališta, ki bo v sezoni 1913/14 z opernim programom redno nastopalo v Ljubljani.¹⁴ Dramske predstave so v zadnji predvojni sezoni pod vodstvom Borštnika uprizarjali tisti slovenski igralci, ki Ljubljane niso zapustili. Ta improvizorij pa ni trajal dlje kot eno sezono - že v začetku aprila 1914 je mestna gledališka komisija ugotovila, da mesto ne vzdrži več finančnega bremena, deželni odbor pa svojega stališča ni spremenil. To je bil konec slovenskega deželnega gledališča, ki ga torej ni zakrivil izbruh prve svetovne vojne.¹⁵

Potem ko je med prvo vojno sezono deželno gledališče zevalo prazno, se je tja maja 1915 vselil kinematograf Central, ki ga je upravljal bivši urednik Slovenca Ivan Štefe. Vsekakor lahko pri tem govorimo o dvojnih merilih klerikalnih oblastnikov - ko je deželno gledališče še uporabljalo Dramatično društvo in je hotelo svoj primanjkljaj po koncu gledališke sezone reševati s kinematografom, ga je deželni odbor že po dobrem mesecu zaprl, ker so bile nekateri filmi baje nemoralni. Liberalni poslanec Reisner je o tem vedel povedati: "...deželni glavar oz. deželni odbor je pokazal svoje krščansko srce zlasti s tem, da je dal letos zapreti kinematograf v deželnem gledališču, samo ker je bila njegova duša ogorčena, ker se je predstavljalo triletnega otroka brez kopalnih hlačk. Par mesecev pozneje pa je govoril v deželnem zboru veliki moralist dr. Krek o svojih ljubavnih zadevah in dr. Šušteršič je pozabil na svoje nežno srce, klerikalci pa so objemali dr. Kreka in klicali: "Kaj nam ministri! Ti in samo ti!"..."¹⁶ Vsekakor je jasno, da kino v deželnem gledališču tudi potem ko so ga začeli upravljati klerikalci ni bil kaj dosti bolj moralen (bil je last Slovenske krščanske socialne zveze). Škof Jeglič, ki so ga njegovi "informatorji" sproti obveščali, je nad kinematografom Central naravnost obupoval: "...Zadnje čase sem naročil presbiteriju, naj gre k predstavam in mi sporoči. Prvič ni bilo nič poseb-

¹¹ Prav tam, zv. 46 - seja z dne 24. novembra 1905.

¹² Predlog liberalcev, naj dežela iz proračuna daje podporo Dramatičnemu društvu za prirejanje slovenskih predstav, so klerikalci vztrajno zavračali - glej npr. zavrnitev resolucije poslanca Novaka na seji deželnega zbora l. 2. 1910 (Obravnave deželnega zbora Kranjskega za 1910 - št. 47 - str. 1051).

¹³ Do l. 1912 so se pogoji, ki jih je deželni odbor narekoval Dramatičnemu društvu, nanašali zgolj na hišni in požarnopolicijski red, oddajo lož in sedežev, kurjavo, razsvetljavo... - Glej interpelacijo dr. Novaka in tovarišev na deželnega glavarja na seji deželnega zbora 9. 10. 1913 (Obravnave deželnega zbora Kranjskega 1912/13 - 49. zvezek); povod za zadržnitev zanke je bila po besedah mestnega odbornika prof. Reisnerja uprizoritev Straussove politične satire Zlata skleda "...z zelo konkretnim ozadjem in s prizoriščem v prestolnici domače monarhije..." - Dušan Moravec, Slovensko gledališče Cankarjeve dobe, Ljubljana, 1974, str. 264 - 265.

¹⁴ Glej op. 10.

¹⁵ Glej: Dušan Moravec, Slovensko gledališče Cankarjeve dobe, Ljubljana, 1974, str. 284 - 294.

¹⁶ Slovenski narod, 27. 11. 1913 - poročilo o predvolilnem shodu kandidata za mestno kurjo Josipa Reisnerja.

no hudega, akoravno dosti zaljubljenosti. V drugič je bila silno velika grdobija: Harem, "Kraljica" harema malo oblečena, prsi komaj pokrite, okoli pasu gola, potem prav kratke hlačice in čez široke, turške, popolnoma prozorne hlačice; plesala je vsaka kretnja nog, prav do vrha se je videla. Bilo je ostudno; v drugi igri rendez-vous dveh ljubimcev in njihovih ljubic: objemanje in poljubovanje brez konca. In občinstvo? V parteru nad 150 dečkov 10-15 let, nekaj dijakov, precej vojakov. - To me je užajilo; v vesti sem dolžan nastopiti proti. Po posvetovanju z nekaterimi gospod sem sklenil: a) pisati tiskovnemu društvu, naj odredi da "Slovenec" in "Bogoljub" ne boste več prenašala oznanil teh predstav in sploh o kinu b) deželni odbor, ki ima upravo gledališča, kjer se igra, naj prepove nemoralne predstave in naj prepove predstave ob nedeljah in praznikih dopoldne in popoldne, dokler je krščanski nauk. - Tiskovnemu društvu sem že pisal...¹⁷ Zdi se, da je poleg državne in deželne cenzure obstajala tudi cerkvena, ki je bila v svoji vplivni sferi še bolj učinkovita od uradne. Glede namena ustanovitve kina Central, škof Jeglič ni imel pretirano pozitivnega mnenja: "... Kino dobiček - Še to. Kino Central ima od maja do sedaj kosmatega dohodka 88.000K, čistega pa 22.000K, so kot fond za slovensko gledališče. Torej pravno nevarni kino naj utemelji pravno nevarno gledališče! Pomagati ne morem."¹⁸ Škof se pri obrambi morale ni pomišljal uporabiti svoj vpliv na deželne oblasti in klerikalni tisk: "7. 4. - Kino Central: Pri današnji seji je kanonik Nadrah poročal o seji vseh g. g. katehetov: Kino Central predstavlja jako umazane slike, vanj zahajajo dijaki, vanj zahaja mladina, prihajajo verniki z dežele, posebno iz okolice. Ako se posvare, pravijo, ta kino je škofov, duhovniški. Nekatere predstave sedanjih časov so se opisale. Sklenilo se je a) tiskovno društvo naj prepove vabila in inserate v naših listih b) jaz dam izjavo o teh predstavah, ki naj se prebere v cerkvah po ljubljanski dekaniji. Vse to sem že koncipiral in poslal v pisarno mojo in tiskarno. ...8. 4. Štefe in kino: Štefe je vedel, da se nekaj snuje zoper kino in je sinoči, kakor nalašč dal v Slovenca silno bogat inserat. Prijavil je tudi predstavo "Življenja Jezusovega" za veliki teden. Danes sem mu koj pisal in ga nujno prosil, naj to "profamacijo" opusti: kako more Gospodovo življenje predstavljati na odru kjer se predstavljajo nesramnice, nagote in prešestovanja! Prosil sem ga, naj mi sporoči, da li me bode uslišal. Ako ne odstopi bom podvzel dalje korake: policija in deželni zbor... Deželni glavar in kino - moj dopis - V ponedeljek je prišel k meni deželni glavar. Zvedel o predstavah kino Centrala in mojih namerah.

Ker so te predstave v deželnem gledališču, je mislil da bi liberalci mogli moj list zoper kino zlorabiti in vendar o teh predstavah ni ničesar vedel. Želel je, naj se le posvare ljudje, toda naj se ne govori o kino sploh. Temu sem ustregel. - Prašal je ali naj zapre gledališče za te predstave? Rekel sem, naj jih strogo posvari, da bo zaprl pri prvi nespodobni predstavi. ...16. 4. Deželni odbor - podjetja Kino: Od deželnega odbora sem dobil prepis dopisa podjetju "Kino Central": prepove se vsaka nespodobnost, pri prvi se gledališče odkaže in filmi verske vsebine se dopuste edino le, ako dovoli cerkvena oblast... Štefe me je prosil, da naj se dopusti film "Življenja Jezusovega", ker je že vse pripravljeno in je že stroškov nad 600 K, odgovoril sem: dovoliti ne morem, samo zamižal bom. In kaj mi naredi? Kljub prepovedi je sinočnjemu Slovencu priložil oglase za kino predstave in med drugimi dvomljive vrednosti, tudi "Življenje Kristusovo". Silno sem bil nejevoljen in žalosten. In čas? Danes v nedeljo ob 10 1/2, 2, 3, 4 1/2, 6: torej vse med službo božjo! - Zato sem danes g. Štefetu poročal, kako me je ta brezobzirnost razžalostila in da bom storil vse potrebno, da Slovenec ne prinese nobene poročila o kino predstavah in da filme verske vsebine sploh ne bodo več dopustili. - Prelatu Kalanu, načelniku tiskovnega društva sem že pisal...¹⁹ Res, od Velike noči leta 1916 v Slovencu ni najti reklam za filmske predstave... Vendar kljub vsem škofovim grožnjam in intervencijam kina Central niso zaprli. Podjetja, ki je finančno tako uspešno poslovalo, klerikalci za nobeno ceno niso hoteli izpustiti iz rok. Še 27. 2. 1917 škof Jeglič v svojem dnevniku zapiše: "...Kino Štefetov - Moji gospodje so mi pravili, da kino g.Štefeta ima zopet slabe predstave. Ljudje mislijo, da je ta kino naš duhovski. Slišale so se besede: "Kakšni svinjarji so duhovni, ki imajo tak kino." Mladina moška in ženska ga zelo obiskuje, posebno, kadar se oznani, da je le za odrasle. Kaj naj storim? Ker so predstave v deželnem gledališču sem pisal g.deželnemu glavarju: naj prihodnjih 10-14 dni pošilja poštenega zaupnika k predstavam, ki naj mu točno poroča in ako vidi, da so predstave nemoralne, naj konsorciju Štefe gledališče odpove. Tudi od moje strani bo pošten mož hodil v kino in bo povedal..."

Štefetovo podjetje pa ni bilo antipatično samo kleru, pač pa tudi kulturnikom, ki so se zavzemali za obnove slovenskega gledališča. Izidor Cankar je ustanovitev kina Central podprl, v dobri veri, da se bo na ta način nabral denar za gledališki fond. S tem naj bi dosegli finančno neodvisnost gledališča, ki ne bi več potrebovalo dotacij s strani političnih oblasti, predvsem pa se mu ne bi bilo treba prilagajati nizkemu okusu pub-

¹⁷ Arhiv Slovenije, Arhiv inštituta za novejšo zgodovino, Dnevnik škofa Jegliča (prepis v tipkopisu) - 7. 10. 1915.

¹⁸ Prav tam - 5. 12. 1915.

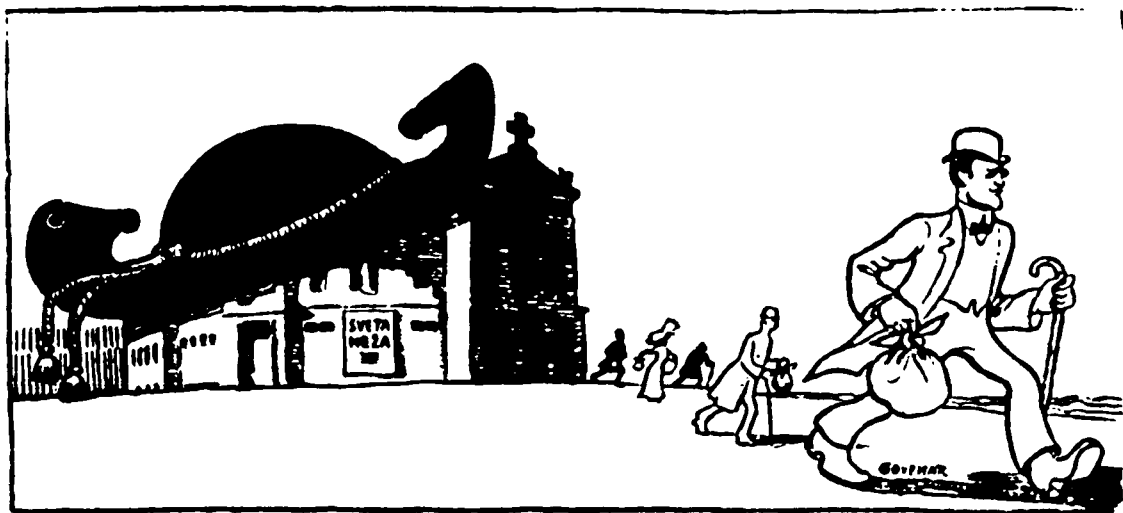
¹⁹ Prav tam - po navedenih datumih.

like. Vendar sta Šušteršič in Štefe stvari obrnila nekoliko drugače - Cankar je o tem zagrenjeno pisal: "...Kino Central, ki se je deželno gledališče zagotovil tja do 15. 10. 1918 je postal slovenska kulturna sramota... deželni odbor ni mislil, da bi utegnila biti korist njegovih agrarnih volilcev v kakšni zvezi z gledališčem v Ljubljani... kino je bil v cvetju in jaz sem silil, naj se pripravi prihodnja gledališka sezona. G. Štefe je trdil, da je nemogoča. Pisal sem Boršniku in on ki mora vedeti, mi je odgovoril, da je mogoča. Povedal sem to Štefetu, ki je hitel obljubovati sejo; potem je odlagal od jutri na pojutrišnjem do današnjega dne. Nemško gledališče je tedaj v Ljubljani igralo in igralo, v slovenskem je kinematograf sem in tja za spremembo zamenjal nemški koncert. Vse to mi je bilo nerazumljivo, dokler nisem sinoči bral v časopisih, da si je g. Štefe

podovanje jemalo sodobno vero v kulturno moč krščanstva; in če ne bo preveč suhoparen bo pristavil: Na programe in oklice ni veliko dati, dejanje velja..."²⁰

◆◆◆

Če se na kratko dotaknemo še društvenega življenja pred prvo svetovno vojno, moramo ugotoviti, da je situacija bila še slabša kot v institucijah, kjer so se profesionalno ukvarjali s kulturo. Liberalna in klerikalna društva, ki so se velikokrat dičila z nazivi "prosvetna", "izobraževalna" ipd., so premnogokrat bila v službi dnevne politike. Lahko rečemo, da v glavnem niso predstavljala dosti več kot nadaljevanje strankarske politike z drugimi sredstvi. Društvene veselice, plesi, gledališke predstave amaterskih odrov, pevski nastopi... naj-

Gledališki ravnatelj Govekar in slovenski igralci zapuščajo slov. gledališče.

Glosa.

Propadla kmalu
vsa slovenska bo kultura
če na nji ležala,
klerikalna bo cenzura.

skrivaj izposloval koncesijo in da je gledališče dobil v najem. Tedaj sem vse razumel in ne čudil bi se več, če bi bral, da se je deželno mesto za nakup živine preselilo v deželni muzej. Za naše narodno življenje je ta dogodek prav malo pomemben. Slovenske kulturne sile se zadnje čase živo prenavljajo in deželni odbor naj sprejema pogodbe, s komer hoče in kakor hoče, slovensko gledališče bo danes ali jutri vendar oživel. Le nekaj je na vsem, kar nam vzbuja v srcu globoko in bridko nesoglasje. Kulturni zgodovinar bo moral pisati, da ljudje, ki so se dali voliti s katoliškimi oklici, svoje kulturne dolžnosti niso storili, da so celo staro kulturno dedščino lahko miselno zapravili; rekel bo, da je njih gos-

večkrat niso mogli potekati, ne da bi bilo v njihovi vsebini, ali pa v vsaj eni od posameznih točk, izraženo določeno idejno-politično sporočilo. Še najbolj je to prišlo do izraza pri predavanjih klerikalnih društev in pa na veselicah liberalnih društev. Klerikalni predavatelji - ponavadi duhovniki - so poslušalce velikokrat svarili pred pogubno svobodomiselnostjo, "razkrinkovali" liberalne laži ipd., liberalni organizatorji domoljubnih veselice pa so večkrat v svoj program vključili kako humoristično točko, v kateri so se iz klerikalcev in du-

²⁰ Slovenec, 22. 12. 1917 - članek Moj greh.

hovščine norčevali.²¹ Zdi se, da so tisti, ki so ta društva vodili, take razmere imeli za normalne oz. običajne. Tako npr. na občnem zboru Slovenske krščansko socialne zveze - krovne organizacije klerikalnih društev - dr. Krek, ki je vodil občni zbor, članstva ni spodbujal k čimvečjemu kulturno-prosvetnemu udejstvovanju, pač pa k boju. Pri tem, ko je navduševal slovenske krščanske kulturnike, si je pomagal z germansko mitologijo: "...preteklo leto je bilo na Slovenskem bojno leto. Imeli smo skoro povsod volitve. V bojnem času je izobraževalno delo nekoliko zastajalo... Nemška pravljica pripoveduje o junaku Siegfriedu, da se je kopal v krvi zmaja, katerega je premagal in da je bil potem neranljiv... SKSZ naj bi tudi tak Siegfried... Mladi Siegfried, Slovenska krščansko socialna zveza, dalje v svojem delu in svojem boju!"²²

Liberalna dojemanja društvenega življenja so bila prav tako bojovita. Precej "krvoločna" se zdi analiza, objavljena v liberalnem dnevniku Dan, v kateri avtor opisuje razmere v ljubljanskem Šentpeterskem okraju: "Proti Sokolu I v Ljubljani delajo velike sovražne načrte. Zbirajo Orle, bogomile, marinarije, oborožujejo svojo armado s srditim sovraštvom proti Sokolu - še nekaj mesecev in armada bo pripravljena za boj. Šentpeterski fajmošter je zgradil na svojem vrtu veliko dvorano - tu se bodo spopolnili veliki načrti. V arsenalu dobi križarska vojska potreben pogum, laži in obrekovanja se bodo sula na Sokole. Ta boj so pričeli misijonarji v pretekli pomladi v Šentpeterski cerkvi, danes so že posvetnjaki v službi sovražne bojne parole. Letajo k gospodarjem, obrtnikom, trgovcem itd. moledavajo za mladino, da naj jim je starši izročijo v vzgojo. Kdor pa je od njih gospodarsko odvisen ta jim mora hčere in sinove brezpogojno odstopiti, če ne, gorje mu...". Članek, ki je somišljenikom kot učinkovita bojna sredstva nasvetoval vstopanje v društva, denarna darila in darovanja knjig za društvene knjižnice, se je zaključil z opozorilom: "...napredna društva spominjajte se bojnega položaja, spomnite se potreb Sokola I..."²³

Ker je šlo na slovenskem kulturnem področju za "kulturni boj" oz. vojno, je deželni glavar in vodja klerikalcev dr. Šušteršič ob začetku prve svetovne vojne resno vzel pregovor, da je v vojni in ljubezni vse dovoljeno. Poleg tega, da je spodbujal člane SLS k ovadstvu in denunciacijam liberalcev, in ukazal sestavljati spiske

politično sumljivih na podlagi seznamov tistih, ki premajajo liberalne časopise itd., je želel novonastale razmere izkoristiti tudi za obračun s Sokoli, najbolj razvejano mrežo liberalnih društev. Potem ko je bil na področju kulturnih institucij uspešen z zaprtjem deželnega gledališča, se mu je zdaj izpolnila davna želja po uničenju kulturne aktivnosti liberalnih društev. Deželna vlada je 30. 7. "začasno" suspendirala delovanje sokolskih društev.²⁴ Šušteršiča pa to ni zadovoljilo - predsednika avstrijske vlade Stürgkha je v svojem pismu z dne 3. 8. 1914 moledoval, naj kranjski deželni vladi podeli pravico, da ne le ustavlja delovanje društev, pač pa da jih tudi razpušča.²⁵ Kmalu za tem se je Šušteršič v maniri pravega janičarja pritoževal tudi pri deželnem predsedniku Schwarzu, ker niso ustavili izhajanja Slovenskega naroda, sokolskih društev pa kljub sumljivim odnosom z dijaškimi organizacijami niso razpustili. Vendar gorečnost deželnega glavarja pri gospodarjih ni naletela na ugoden sprejem - Šušteršičeve zahteve so se Schwarzu zdele pretirane in brez pravne osnove, kar je tudi zapisal v svojem poročilu notranjemu ministrstvu.²⁶

Željeni namen pa je bil le dosežen - delovanje najmožnejše liberalne društvene organizacije je bilo ustavljeno. S tem so liberalna društva dobila jasno sporočilo, da je njihovo delovanje nezaželeno. Tako je npr. odbornik Gospodarskega in izobraževalnega društva za dvorski okraj Fran Kraigher na rednem občnem zboru 15. 6. 1918 - ko je bila strahovlada že mimo - poudarjal: "...da nam je vlada ves čas vojne branila ne-le skliceati občne zbornice, temveč omejila tudi na minimum društveno delovanje. Društveno članstvo se je vsled tega zredueiralo..."²⁷

V Zgodovini Slovencev beremo: "...Slovenska kultura je bila pred prvo svetovno vojno povsem zrela, izoblikovana, trdno zakoreninjena in polna življenjske ter ustvarjalne sile. Idejna in politična diferenciacija, ki je nasledila slogaštvo, je tej kulturni rasti v mnogočem odprla širšo in svobodnejšo pot. Tako v umetnosti kakor v znanosti so ustvarjali pripadniki različnih strani in svetovnih nazorov...". V nadaljevanju avtor sieer našteva "zapreke", ki so se "novemu in kvalitetno višjem

²⁴ Slovenski narod, 30. 7. 1914.

²⁵ Janko Pleteršnik, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana, 1971, str. 16.

²⁶ Prav tam.

²⁷ Zgodovinski arhiv Ljubljana, fond LJU 271 - Gospodarsko in izobraževalno društvo za Dvorski okraj, 1. knjiga, seja z dne 15. 6. 1918; "minimum društvenega delovanja" je v praksi pomenil zgolj sestanke društvenega odbora enkrat letno in pa aktivnost društvene knjižnice.

²¹ Podrobna analiza društvenega življenja s statistično obdelavo prireditev za sezone 1913/14 - 1917/18 bo prikazana v knjigi: Dragan Matić, Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno, ki bo izšla v zbirki Gradivo in razprave (Zgodovinski arhiv Ljubljana) predvidoma v zadnji četrtini leta 1995.

²² Slovenec, 7. 3. 1914.

²³ Dan, 20. 1. 1914.

kulturnemu ustvarjanju" v tem času postavljale. Pri tem omenja nekaj znamenitosti iz klerikalne kulturne politike takratne dobe (Mahničeva stališča do umetnosti, kratenje svobode ustvarjanja in izsiljevanje ustvarjalcev (Štrekelj), akcija škofa Jegliča v zvezi s Cankarjevo Erotiko, šikaniranje zaradi osebnega življenja (Valter Šmid)), omeni pa se tudi uspeh klerikalne politike do Deželnega gledališča in odnos do liberalnega učiteljstva. Vendar se zaključek na koncu tega naštevanja glasi v pogojniku: "Ti in drugi primeri kažejo, da bi klerikalna stranka, če bi bila deželna avtonomija širša, močno zavirala svobodno kulturno ustvarjanje."²⁸

Morda je čas, da se resno premisli, če ne bi veljalo pogojnike v citirani oeeni odstraniti in preprosto sprejeti dejstvo: Klerikalna stranka in katoliška Cerkev sta po vseh svojih močeh zavirali svobodno kulturno ustvarjanje na Kranjskem, v vsakem primeru pa tisto ustvarjanje, ki se ni skladalo s pojmovanji klerikalnih ideologov. Po l. 1908, potem ko je klerikalna stranka prevzela oblast v deželi, se je vrsti kulturnih institucij in društev enostavno "privilo pipo" - odtegnilo deželno podporo in se jih nadlegovalo s cenzuro. Pri tem svojem početju je bila deželna oblast zelo učinkovita in deželna avtonomija ji je nudila čisto zadosti prostora za legalno ugonabljanje kulturnih institucij, ker te pač niso bile po okusu klerikaleev. SLS se je na kulturnem področju uravnala na valovno dolžino cerkvenih vrhov in svojih "agrarnih" volilcev. Kranjski je skušala vtisniti pečat t.i. katoliške kulture, nad vsem pa je bil seveda cilj, z vsemi sredstvi utrditi politično premoč. Veljalo bi torej tudi pretehtati, do katere mere je "idejna in politična diferenciacija, ki je nasledila slogaštvo, kulturni rasti v mnogočem odprla širšo in svobodnejšo pot", koliko pa je ta razpor pospešil prakso brezobzirnih poseganj politike v kulturo, njeno vlogo dekle dnevni politiki, koliko je torej prispeval k uničenju osnovne kulturne avtonomije in nazadovanju nacionalne kulture.²⁹

Zusammenfassung

"Niemand kann behaupten, Theater als solche hätten ihrer Entstehung nach keine kulturelle Bedeutung"

Kultur und Politik in Krain zur Zeit der Jahrhundertwende mit besonderer Rücksicht auf Theater in Kinematograph

In Krain liefen gegen Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts auf kultureller Ebene zwei Differenzierungsprozesse ab – ein nationaler und ein ideologischer. Institutionen und Vereine spalteten sich national wie auch politisch in drei große Lager: Deutsche, slowenische Klerikale und slowenische Liberale. Zwischen ihnen fand ein politischer Kulturkampf statt, der der Kultur selbst nicht eben nützte und vor allem den Slowenen beträchtlichen Schaden einbrachte. Der Krieg zwischen Liberalen und Klerikalen zerstörte vor Beginn des I. Weltkriegs das slowenische Landestheater und die slowenische Philharmonie, außerdem entzogen die Klerikalen – als sie später an die Regierung gekommen waren – einer ganzen Reihe von kulturellen Institutionen und Vereinen die finanziellen Zuwendungen. Ihren Höhepunkt erlebte diese Politik zu Beginn des I. Weltkriegs, als es den Klerikalen gelang, durch ein Verbot den *Sokol*-Verein lahmzulegen und unter dem Deckmantel außerordentlicher Maßnahmen jegliche Aktivität der liberalen Vereine im Keim zu ersticken. Es war dies eine Zeit, für die auch die hartnäckige Ablehnung der Klerikalen in Bezug auf die Wiederaufnahme des Spielbetriebs des slowenischen Theaters kennzeichnend ist, womit man Ljubljana angesichts der regulär ablaufenden Saisonen des deutschen Theaters auf kulturellem Feld ganz den Deutschen überließ. Die Kulturpolitik, wie sie von 1908 bis 1918 in Krain geführt wurde, ist alles andere als positiv zu nennen.

²⁸ Zgodovina Slovencev, Ljubljana, 1979, str. 556-557.

²⁹ Trmasto odklanjanje obnovitve delovanja slovenskega gledališča, s čimer so - ob rednih sezonah nemškega gledališča - Ljubljano na kulturnem polju prepustili Nemcem, bi težko blažje ocenili.

Aleksander Žižek

SIROTA JAZ V ZAPORU ŽIVIM

Človek ni za nobeno rabo več, ko ga obesiš.

Voltaire

Padec režima, ki smo ga bolj ali manj vneto ohranjali pri življenju zadnjih 45 let, je poskrbel za obsežno pomladansko čiščenje na vseh področjih življenja, to prepotrebno pospravljanje pa je navrglo tudi obilico nezaželenih nasledkov.

Mednje sodi (za akterje polpretekle dobe) precej neprijetno odkrivanje okostnjakov v omarah represivnega aparata in zvezde vodnice delavskega razreda (tistim bivšim članom, ki so prestopili med oporečnike naj pojasnim, da mislim pri tem na KPJ/ZKJ). Omenjeni relikti seveda niso zgolj izključna pravica in značilnost rdečega (črnega ali lisastega) totalitarizma, saj imajo obilo masla na glavi prav vse oblike vladavin, jc pa res, da so razni totalitarizmi s svojo "demokracijo po zastopnikih" za različne ekscese še toliko bolj dovzetni, saj jih ne ovirajo "neprijetni" kontrolni mehanizmi.

Zaton socialističnih držav pomeni (po drugi svetovni vojni) drugo kruto streznitev, ki je ljudi prisilila v soočenje s povampirjenim sistemom, zgrajenim na umetno ustvarjeni paranoji in branjenim z ideologijo stig-

matizacije in linča.

Samo za to v resnici gre. Za spopad med krhkim, ranljivim in prestrašenim posameznikom na eni ter vsepovsod prisotnim, nepopustljivim Sistemom, ki ga v vrhu slejkoprej najesta pokvarjenost in bogokletna ošabnost, na drugi strani.

Vse ostalo so kulise, boji ideologij po nekakšnih zaenkrat nedoumljivih zakonih, ideje in negiranje le-teh, postavljanje in sesuvanje idolov/vodij in podobno.

Poleg dobrodošle politične in gospodarske otoplitve ter bolj ali manj nedosledne kadrovske revolucije je mrk socializma prinesel v države rdečega solarnega sistema tudi obilico neprijetnih in "nikomur potrebnih" problemov, dvomov ter skrbno zatajevano in zamolčevano dediščino tega zgodovinskega obvoza od kapitalizma do kapitalizma.

Čez noč se je lahko spregovorilo o Katynu, Rogu, Pohorju... in Teharjah. Zarasle in razrite gozdne poti in jase, rudniški vhodi in močvirja, ki so v preteklih desetletjih med domačini vzbujali shrljivo nelagodje in strah, so postali romarska središča ljudi, ki jih je prvo

srečanje z novim redom ranilo za vedno. Desetletja zatajene zgodbe o usodah tisočev pred našimi vrati so nas streznille. Majski dnevi nove svobode se nam naenkrat niso več bleščali v isti svetlobi kot poprej. Doumeli smo, da je znala človeška slepota zaliti s krvjo tudi tako svet in velik dan, kot je bila osvoboditev izpod nacistične strahovlade.

Za množico Slovencev je bila pomlad 1945 žalostna, za mnoge celo zadnja - svobode so se smeli veseliti le nekateri.

Zlasti zadnja leta se v Sloveniji pojavlja eela vrsta zapisov o tragičnih dogodkih ob prevzemu oblasti leta 1945. Njihovi avtorji se po pravilu ukvarjajo zgolj s problematiko vrnjenih in pobitih domobrancev (denimo Roman Leljak in Ivan Korošec), tej tematiki pa posveča največ pozornosti tudi ustrezna parlamentarna komisija (eelo svojčas konjunktorno gibanje za doseg sprave je zvodenelo ob trku ideologij).

Uspešno smo zdrsnili v nevarnost, da se namesto z ljudmi in njihovo osebno tragiko začnemo ukvarjati z apologetstvom neke davno poražene in obsojene ideologije, pri tem pa gladko in brezbrizno odvržemo toliko in toliko tisočev usod, ki smo jih valjali po ustih med vzponom na oblast.

Morda je edini pravi način razmišljanja o povojnih dogodkih in zlorabah moči ta, da v ukvarjanju s preteklostjo pustimo do besede neposrednim sopotnikom dogodkov - pa ne jurišnikom z ene ali druge strani, temveč ljudem, ki so jih vrenja premetavala med kladivom in nakovalom - večinoma brez njihove volje in za tuje interese.

Malo je teh pričevanj, še manj živih pričevalcev - ostali so nekje na obrobju zamrlega bojišča; trušč se je polegel, dogajanje se je preneslo drugam. Bili so sopotniki tektonskih družbenih prelomov, ki so jih potegnili v vrtinec, iz katerega ponavadi ni bilo rešitve - neznatni zaživa, pozabljeni v smrti. Je njihova edina pravica res le ta, da jih predmestni politikantski kričači in zastrupljenei jemljejo iz jam za volilne potrebe? Je njihova prva opredelitev res domobranec, belogardist, nemškutar, kulak - in ne morda Človek, Posameznik, Sin?

Navadimo se razmišljati v tej smeri pa vsiljena "sprava" ne bo več potrebna.

Med večinoma suhoparnimi sodnimi akti Okrožnega sodišča v Celju, ki jih hrani Zgodovinski arhiv v Celju, se najde marsikaj¹ - justica pač vključi v sodni spis različne predmete, ki dokazujejo ali osvetljujejo posame-

zen primer, arhivistu, ki se spopada z obsežno sodno dokumentacijo pa s tem ponuja dobrodošel miselni predah.

Sodnemu spisu K 15/49 omenjenega sodišča je bil tako priložen rdeč šolski zvezek, katerega platneco krajsi žig zidarskega polirja Alojza Tirguška iz Šmarja pri Jelšah. Nič pretresljivega - obrtniki ponavadi beležijo to in ono v zvezi s poslom, še zlasti pri delu z merami in številkami; toda "službeni zvezek" polirja Tirguška ni iztrgal pozabi naročil za apno in zidake. Njegov lastnik je pisal pesmi, navdih zanje pa je dobil na dveh postajah svojega križevega pota - v Starem piskru in v teharskem taborišču.

Kratek življenjepis Alojza Tirguška

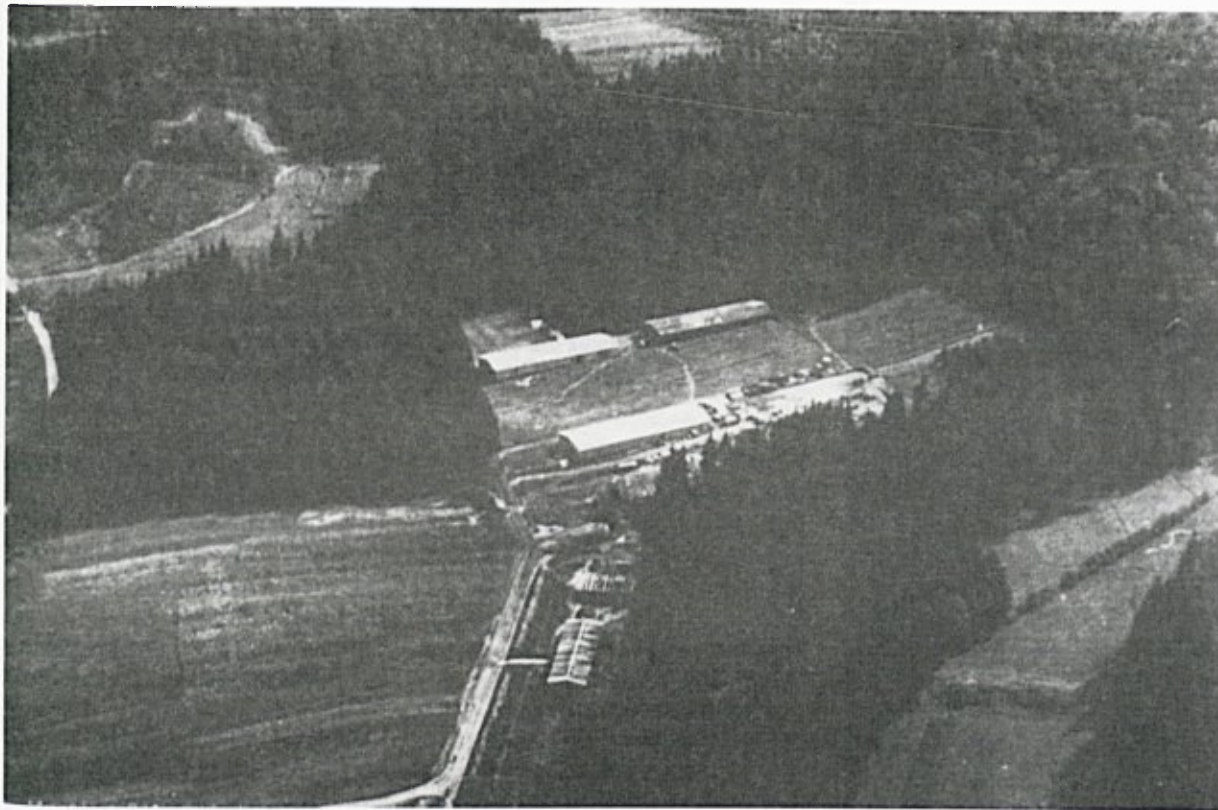
Alojz Tirgušek se je rodil 22. junija 1911 v Vojniku. Otroška leta je preživel v Kostrivnici pri Rogaški Slatini, kjer je obiskoval osnovno šolo. Ker je bil njegov oče zidar, se je tudi on po končani osnovni šoli odločil za zidarski poklic, ki se ga je izučil pri celjskem stavbeniku Konradu Golograncu. V letih pred drugo svetovno vojno in med njo se je tako preživljal z opravljanjem zidarskih del v Šmarju pri Jelšah in okolici. Leta 1932 se je poročil z Amalijo Drobne iz Zadrž pri Šmarju, kjer sta si Tirguškova ustvarila tudi svoj dom. V zakonu sta se jima rodila dva otroka.

Vse do konea druge svetovne vojne je njegovo življenje teklo, kot je tedaj teklo življenje večine navadnih ljudi, burni dogodki prvih povojnih dni pa so ga potegnili v vrtinec, iz katerega se ni več rešil, in ki ga je končno pahnil v smrt. Začelo se je 19. junija 1945, ko ga je OZNA aretirala in odpeljala v zapor v Šmarje, od tam pa v teharsko taborišče, kjer je ostal zaprt pol leta. 20. julija 1945 je OZNA zoper njega pri Javnem tožileu za okrožje Celje vložila kazensko prijavo, v kateri ga je obtožila "radi njegovega zagrizenega sodelovanja z Nemei ter kot zaupnika župana pri katerem je bil kot tajni policist" in še nekaterih drugih kaznivih dejanj, ki naj bi jih storil med okupacijo.² V tem času je Vojaško sodišče mariborskega vojnega področja-senat v Celju proti njemu začelo preiskovalni postopek, vendar je primer nato prepustilo Okrajnemu narodnemu sodišču Šmarje pri Jelšah.

V preiskovalnem postopku so nekatere priče obtožbe zoper Tirguška v celoti ovrgle in povedale, da je med

¹ Za informacijo o Tirguškovi "pesmarici" in za posredovanje osebnih podatkov Alojza Tirguška se zahvaljujem kolegu mag Milku Mikoli

² Zgodovinski arhiv v Celju, arhivski fond Okrožnega sodišča v Celju (dalje: ZAC AF Okrožno sodišče Celje), spis KO 105/45.

Teharsko taborišče med drugo svetovno vojno - takrat vadišče Hitlerjeve mladine

vojno dobro vedel za ljudi, ki so imeli zveze s partizani, vendar ni nikogar izdal. Nasprotno, kot je povedala ena izmed prič, ji je, ko je bila v kazenskem taborišču v Rogaški Slatini, po raznih posrednikih tja pošiljal hrano, že prej pa ji je dal tudi 100 mark. Ista priča je povedala, da je imel stike s partizani in da je nekemu delavcu ob njegovem odhodu v partizane celo izročil 150 nabojev.

Na osnovi teh dejstev ga je senat Okrožnega sodišča Celje, ki mu je predsedoval sodnik dr. Milan Švab, na glavni obravnavi 13. decembra 1945, v celoti oprstil.³

Iz teharskega taborišča so Tirguška izpustili šele 23. januarja 1946. Že en mesec po izpustitvi iz teharskega taborišča se je, verjetno razočaran nad novo oblastjo, priključil ilegalni skupini z imenom Gorje razbojnikom - osveta morilcem (GROM), s čimer si je nevede podpisal smrtno obsodbo. Skupino GROM sta januarja 1946 ustanovila Ivan Satler in Albert Žager iz Celja. Delovala je na širšem celjskem območju, njen cilj pa je bila priprava terena za prevzem oblasti ob prevratu, do katerega naj bi prišlo s pomočjo tuje intervencije. Ta ilegalna organizacija je delovala do novembra 1948, ko so bili vsi njeni pomembnejši člani, med njimi tudi Alojz

Tirgušek, aretirani. Proti desetim pripadnikom te organizacije je bil pred senatom Okrožnega sodišča Celje 4. in 5. februarja 1949 organiziran velik javni sodni proces. Alojzu Tirgušku in še trem soobtoženim je sodišče na osnovi Zakona o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo izreklo smrtno kazen z ustrelitvijo.⁴ Tirgušek se je sicer na izrečeno kazen pritožil, vendar je bila njegova pritožba zavrnjena. Smrtna kazen nad njim je bila izvršena 13. septembra 1949, kje je njegov grob pa njegovi svojci še do danes niso izvedeli.

Tirguškovo "pesmarico" sestavljajo tri pretežno v štirivrstičnih kiticah napisane pesmi (Pesem o teharskem taborišču, Restantska in O Piskru), med katerimi je daleč najobsežnejša prav "teharska", ki jo sestavlja 107 kitic. Zadnja vpisa v zvezek sta posvetili Tirguškovih sotrpinov: Franca Križanca, Stanka (priimek je neberljiv) ter patra Josipa.

V svoji najobsežnejši pesmi namenja avtor precej prostora svojim sozapornikom, zato je bilo potrebno razrešiti precej neznank - od imen obsojencev, njihovih bivališč in deliktov pa do ugotavljanja časa, ki bi ga lahko "identificirani" zapornik preživel v teharskem taborišču skupaj s Tirguškom. Pri tem sem se oprl na ohra-

³ Prav tam.

⁴ ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis K 15/49.

njeno gradivo Okrožnega sodišča v Celju, kjer je moč zaslediti večino Tirguškovih portretirancev. Pri objavi njihovih deliktov in izrečenih kazni ne gre za senzacionalizem ali poseganje v posameznikovo intimo, temveč za ilustriranje neznosne lahкости in površnosti obsojanja, ki si jo je privoščil tedanji sistem, ki je ljudi veliko obkladal z izdajalci in okupatorjevimi sodelavci (največ zapornikov je bilo obsojenih prav tovrstnih de-

liktov). Del svojih zmot je država priznala že z izvedbo (maloštevilnih) rehabilitacij, večina obsojencev pa tega formalnega opravičila za storjeno krivico ne bo dočakala. Ta zapis seveda ne bo popravil ničesar, lahko pa nas pouči o ljudeh in njihovih občutkih ter odzivih na posebne stresne in dramatične razmere, v katerih nekateri kljub stvarni nemoči in brezizhodnosti niso klonili.

Alojz Tirgušek

Pesem o teharskem taborišču

1
Meseca junija 19stega
prišla sta s puškami dva
bunbarja,
prišel sem ravno iz lumpanja.

2
"Obleči se tovariš Tirgušek,
šel boš z nami malo preč,
ker Pečniki⁵ nisi všeč,
ker si eden velik ptič."

3
V Šmarje prišel sem,
po OZNI ogledal sem
in videl Vilmo sem,
pod očmi črna sem.

4
Prišel je tovariš klučar,

izgledal je kakor eden car.
"Pojdi ti z menoj,
v zaporu spal boš ti nocoj."

5
Prišla je moja mamica
in si reuček zdaj,
tukaj prinesla froštik zdaj
in jedi reuček zdaj.

6
To teklo je vsaki dan
in pripeljali so še druge zram.
Zdaj tukaj mi sedimo
in suhe uši redimo.

7
To debeli mesec teklo,
bile so uši kakor jeklo.
Prišel neki dan je Zmago čisto fsran,
rekel: "Danes odpeljani boste vstran."

8
Prišel Tašner z avtom tam,
naložil nas in stražarje zram,
odpeljali nas iz Šmarja vstran.
"Prelubi Tašner ti, kam se ti tako mo-
di,
saj na Teharju še žganca ni?"

9
Prepeljali na Teharje smo vsi,
pred OZNO stopili smo pač vsi,
oddala nas je straža tam
in vzel nas tovariš Vitez zram.

10
Odpeljal v barake tam,
pokazal nam stenice zram.
Saj stenic ni veliko,
za eno veliko polno hišo.

11
Tu je lepo nam,

dobimo drotfrhan vsaki dan,
tako slabo je tukaj nam,
saj plotu 9 juh je zram.

12
Določen sem bil na vojaško sodišče,
zato so mi dali trdo ležišče.
Za hrano smo vodo dobivali dnevno,
stražari ravnali z nami so pohlevno.

13
Cigaretov in kruha nismo nič imeli,
če kaj smo prišmuglali, še to so nam
vzeli.
Bolh in uši, teh blo je zadosti,
so hitro obrale nas čisto do kosti.

14
Bledi in suhi smo padali vsi,
bog se usmili nedolžnih ljudi.
Predolgo je cela reč že trpela,
skrajni bil čas je, da nas spravijo do
Celja.

15
Svežega zraka smo dobili in ga zau-
žili,
cigarete, kar smo imeli vse smo po-
kadili.
Za bolne in slabe je treba letovišča,
zato so poslali nas v teharsko taboriš-
če.

16
Brez ključev in mrež izgleda, da je raj,
svobodo zlato uživamo zdaj,
vsaki dan je zbor, na delo kliče:
"Brž mi postrojite vse te mrličje!"

17
Stražar Zdolšek ima komando,
na delo goni vsak dan bando,
leta sem ter tja kot nor
in preišče vsak prostor.

⁵ Baltazar Pečnik, kmet in zidar iz Zadrž, je bil na prvem procesu zoper Tirguška glavna priča obtožbe. Trdil je, da mu je nekoč, ko sta skupaj delala, kazal "legitimacijo z mrtvaško glavo". Resnici na ljubo je treba povedati, da se Pečnik prve razprave ni udeležil. ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 105/45.

18
Strela božja ga naj ubije,
tistim, ki se pred delom skrije.
Pozna ga vsak, da nima mira,
zato tudi ženske komandira:

19
"Ti boš šla v večeraj,
nema govora zdaj!
Disciplina mora vladat,
če ne, boste začeli stradati!"

20
Tudi to navado ima,
da on dobro tožit zna.
Strašne on ima skrbi,
zato ga skoro več v hlačah ni.

21
Če naprcj bo tako živel,
bo v norišnico prišel.
Ob 11. zvon zapoje milo,
se povorka spremi na kosilo.

22
Ženske reda ne poznajo,
po 2, po 3 naprej hitijo,
da bi moški prvi bli,
strašno se bojijo.

23
Hrana spet brez masti,
pa še tiste v porciji ni.
Grahov olup in repa bela
se na žlico mi je vjela.

24
Želodec poje vsaki dan milo,
naješ se za to gronsko silo,
sit si samo takrat spet,
č ti pošlje kdo pakct.

25
Uprava nam je obljubila,
da se bo hrana pogostila,
ali smola jc pač ta,
od objubc se živet nc da.

26
Da se briga, to je res,
meso sc najde včasih vmes,

saj ga dosti ni,
ker le dobimo mi kosti.

27
Kidrič⁶ in Meh⁷ vedno točna,
brž drvi en voz naredita.
Ženskam voz takoj peljata,
kruh za drva tam dobita.

28
Ko Kidrič kruh v rokah obrača,
iz srca se mu smeji.
Tako minevajo nam dnevi,
samo da se le živi.

29
Sedaj šc mlad se da učiti,
če ne prosi, ne mu dati,
vprašajte, če zna moliti,
kaj učila ga je mati.

30
Miting smo tudi priredili,
vsi smo tega mnenja bili,
ko se miting bo končal,
sodnik bo vse domu nagnal,

31
da bo bolša hrana tudi,
nam še štrudl so obljubili.
Kaj dobili smo vsak ve,
razočaranje - kajne.

32
Izgovor je takšen bil,
da se je štrudl zasmodil,
to je lagerska parola,
samo nas drži še smola.

33
Joj, kaj neki bo iz tega,
vsak dan slabše pač izgleda.
Sodnik porctko prihiti,
še takrat samo par spusti.

34
Nič obupat, pravim jaz,
za nas tudi pride boljši čas,
spustili nas bodo gotovo,
stopili v življenjc novo.

35
Sladko bode vsak smejal,
ko pri svoji bode spal.
Sedaj pa tukaj, spat ko greš,
se vležeš pa zaspal ne smeš.

36
Stenic milijon se oživi,
jih ubijaš, da kar vse smrdi,
človeško tako je življenje,
vse to popelje nas v trpljenje.

37
Da nas bi izpustili,
najboljše je za vse,
čez zimo ne vzdržimo,
ni drv in streha toči še.

38
Da dosti smo trpeli,
sodnik naj to uvidi,
bi tudi radi še živeli,
sam Bog se nas usmili.

39
Rekli so nam pač tako,
da spustili nas bodo vse domov,
sedaj je pač tisti čas,
da papirje sprejel vsak v čast.

40
Nekateri papirje so sprejeli,
domov poslani bili,
in spet so jih ulovili,
ker "ludi so nam navošlivi".

41
Nekaj so 'z lagra jih
izpustili,
in druge zopet nalovili,
za državno mejo so hodili
in "čres" mejo niso jih
spustili.

42
Bila to je nesrečna ptička,
to bila je poznata H. Micka,
iz Šmarja je doma,
saj jo marsikdo pozna.

⁶ Franc Kidrič iz Sp. Sečovega pri Rog. Slatini je bil zaradi sodelovanja z okupatorjem obsojen na 3 leta odvzema prostosti in na 5 let izgube političnih pravic (dolžili so ga podobnih "zločinov" kot večino Tirguškovih sojemikov - članstva v Nemški mladini (Deutsche Jugend), vermanšaftu, vohunstva ipd.). ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 142/45

⁷ Jakoba Meha iz Velenja je sodišče slovenske narodne časti 12.7. 1945 obsodilo na 4 leta prisilnega dela, izgubo narodne časti za 8 let ter 75 % zaplembo premoženja. To sodbo je okrožno sodišče razveljavilo 29.4. 1946. ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 280/46.

43
Čez mejo rada bi hodila,
pa v Šmarju dovoljenja ni dobila,
in sedaj zgodilo se ji bo tako,
po vojakah meče že oko.

44
Vojaka rada bi dobila,
pa, ker grda je kobila,
rada sita bi hodila
pa še paketa ni dobila.

45
Naše kuhar'ce so lepe punce,
kuhajo nam dobre župce.
Župca redka je,
ker dežja zmeraj dosti je.

46
Kuhale bi dobro nam,
pa še repe je malo zram,
"sledovanje" malo je
za nas "nemčkutarje".

47
Barake 5 nima celi svet,
v njej prebiva gospod Gresseli⁸ spet.
Sedaj debeli zopet je,
ker dobro zmeraj jé.

48
Saj mamica njegova tako skrbi,
da še Tirgušek zraven kaj dobi.
Izbral si je kuharja,
saj je on tudi zraven debeluharja.

49
Gospod me zmeraj komandira,
saj to kuharja nič ne
vznemirja,
saj je pač tako,
da kuhamo krompir in meso.

50
Če gospa kaj pozabi,
še čaja, gvirca nam nabavi,
kuhamo pač vsaki dan,
kar gospa pošle nam.

51
Še gospodična Micka prileti,
ateku cigareto podeli,
še tudi vinca zram,
če nam ga ne vzame straža vstran.

52
Mesarja dobrega imamo,
pošle nam še salamo,
beli kruhek zraven nam diši,
koruznega pa vsega razdeli.

53
Imamo tvrtko radija,
to iz Zidanega mosta Gučeka⁹.
On nabere rajo skup,
potegnejo na telefonsko pot.

54
Guček komandira,
postavil Gressela za polirja,
kole zraven vzamejo,
telefonski drot obešajo.

55
Tovariš kapetan nas pa dohiti,
Gučka pa zaloti.
"Guček, kam se ti tako mudi,
saj v gostilno ne pojdeš ti."

56
"Celi dan delali smo pridno,
pri Tlakarju¹⁰ dobili smo pa vino,"
mi smo pili, Guček govoril,
kapetan Gučka ulovil.

57
Kapetan Gučka je skregal

in v lager nas nagnal.
Polit-kapetan nas pozval
in (v) bunkcr nas je dal.

58
To bilo ni še vse,
in Guček zvezan je.
Guček se pa krega: "Je že tako,
da v hlačah dreka bo."

59
Križanec¹¹ v bunkerju komandiral je,
da še cigarete zraven izgubil je.
Budja¹² zraven Tirguška pa leži,
saj dobil boš od mene ti uši.

60
Imamo še Pondelaka¹³,
ki v jutro po cesti koraka,
saj učen je on čevljar,
saj zasluži on denar.

61
Gospa prinese mu paket,
jaz že pričakujem spet,
prinesla mi bo prežgance,
jaz ji bom pa dal denarce¹⁴.

62
Prinaša mi novice,
kakove so zaderške presice:
"Noter tebe tu (?) tišijo
in nad menoj pa kričijo.

63
Nehala ti bom jaz nositi,
ker na Teharju te bojo siti,
prišel spet boš ti domov,
šla boma spet okol voglov."

64
Ledrer¹⁵ to je en velik ptič,

⁸ Emil Gresselli je bil trgovec v Slivnici.

⁹ Ivan Guček je v Zidanem Mostu trgovol z rodiooporoti. Obtožen je bil sodelovanja z okupatorjem, vendar so ga zaradi pomonjkonjo dokazov oprostili. Iz zopora je bil izpuščen 18. aprila 1946. ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 159/46.

¹⁰ Gostilna Tlakar je bila med Mlinarjevim Janezom in železniško progo Celje-Štore, na desni stroni ceste.

¹¹ Franc Križanec, terenec iz Stopč (prim. M. Mikolo: Sodni procesi na Celjskem 1944-1955). Obsojen je bil skupaj s Senico, Stojonom in Budjo zaradi neupravičenih medvojnih rekvizicij in likvidacij. ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 257/46.

¹² Stanko Budja. Glej zgornjo opombo.

¹³ Karl Pondelak, kmet (posestnik) in čevljar iz Zadrž je bil obsojen najprej na 7-letno zaporno kazen (kazen so po pritožbah znižali na 2 leti in končno na 15 mesecev zaporo in no 1 leto izgube političnih pravic) zaradi sodelovanja z okupatorjem (očitali so mu med drugim članstvo v Štajerski domovinski zvezi (bil je Blockführer)), omenja po se tudi v sodnem spisu A. Tirguška). ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 117/45. Rehabilitiran je bil 22. septembra 1955.

¹⁴ Med zoporniki se je razpaslo pravicato trgovanje s paketi in hrano, ki so jo dobivali od svojcev in si z njo izboljševali pičlo odmerjene taboriščne obroke. S to trgovino so si do priboljškov pomagali tudi zoporniki, ki zunaj niso imeli svojcev ali pa so le-ti živeli predaleč.

¹⁵ Erhard Lederer, cestni nadzornik iz Šmorja pri Jelšoh, je bil obsojen zaradi sodelovanja z okupatorjem (med vojno je delol kot cestni nadzornik v Mozirju, bil po je vodja tamkajšnjega Delovnopoličnega urodo ŠDZ) na 1 leto zapora s prisilnim delom. Izpuščen je bil 8. avgusta 1946, sodno rehabilitiran po 4. februarju 1959. ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 135/46.

bil je tak birič,
nad delavcem bil je hud,
zato zraven nas je tud.

65
Mama prinaša mu živila:
krompirja, moke in masti, zraven še
fižola,
on kuha, skače okrog peči,
že želodec mu kriči:

66
"Sedaj najedel se pač bom,
ker tukaj sedaj je dom,
tega sit sem že čez glavo,
saj preskočil bi trdnjavo.

67
Bil sem jaz gospod,
ker vozil sem povsod,
bil sem jaz nadzornik,
sedaj sem pa jaz pripornik."

68
Prišel k nam je Senica¹⁶,
to je ena druga ptica,
hodil (je) za vodiča,
ker rad jedel je prašiča¹⁷.

69
Kuhal si skrivaj je sam,
ker ga je bilo pred švabi sram,
ker (je) od Nemcev "dezentiral"
in v dimniku "kvantiral".

70
Prišel je na plan na svobode dan,
in Konajzar ("komunajzar"?) ga za-
lotil tam,
z motorjem v Celje odpeljan,
tam sem pač v pisker d'jan.

71
Nekega dneva bil pozvan,
misleč, da bo domov poslan,
kruta usoda ta,

da privedla ga do Teharja.

72
"Sedaj tukaj kuham si v peči,
moja mama prinese mi vsake reči,
kuham si kavo in še žgance,
Stojan pa okol' mene skače."

73
Stojan¹⁸ rad komandira,
saj je namestnik "komandira",
paketa ne dobi pogosto,
oče Stojan ga je "opusto"*.

74
Pri "Seniceti" drži se ti,
saj nisi aboniran ti,
dobim od doma po kruhe tri,
sedaj Stojan prileti: "Daj mi ga polo-
vico ti!"

75
Na kruh sem jaz strašno dan
in pri delu stopim jaz na stran,
kdaj* (kadar) je treba delat tam,
tedaj takoj "gratam" jaz bolan.

76
Punce jaz rad imam,
ker se rad po "njimi"* guncam,
imam jih v marsikateri vasi,
če mi zvesta ni, obrijem še ji lasi*."

77
Meseca novembra
bila je milica "razrožena",
nekaj so se "pobunili",
saj mi nismo vedeli.¹⁹

78
Dali predpostavljenu so ustavo,
ker niso vredni za to državo,
delali so nekateri proti,
zato so jih takoj zalot(l)i.

79
Zaprli so jih v dvorano,

to bilo jim je nepričakovano.
Vodili drugo so propagando,
zato zaprli so to bando.

80
Pripeljal se z avtom Zdenko,
zdaj strah in še dihanje tenko,
kaj se iz tega izteklo bo,
svobode dane nam več ne bo.

81
Zdaj zaslišani so bili,
gotovo kaj čez nas govorili,
saj mi nismo krivi,
da jih prej niso ulovili.

82
Skupaj so jih zbrali
in v Pisker so jih odpeljali.
Nekaj ostalo jih pa je tu,
in ti iz zapora praviyo kuku.

83
Uprava gleda zdaj grdo,
in postalo še za nas (je) bolj strogo,
izgleda pač tako,
da zmeraj slabše bo.

84
Uprava govori nam zdaj tako,
da od naših dobrih paketov več ne bo:
"Ne bom pustil paketov več vam,
tole je kazen vam!"

85
Kazen smo dobili za plačilo,
ker so 3 preko plota
"izskočili".
Zakaj so oni odvozili,
saj nam niso nič naročili?

86
Bili 3 z nami so faloti:
Pelcgutar²⁰ bil je v ruski fronti,
Brezinšek²¹ bil takoj on je zram,
Križanec star je on partizan.

¹⁶ Terenec Franc Senica iz Sp. Selc pri Grobelnem (prim. M. Mikola: Sodni procesi na Celjskem 1944-1951). Glej opombo 11.
¹⁷ Opazka o prašičih se nanaša na sladko mehovjino življenje nekaterih terencev, ki so svoj vpliv "na terenu" izrabljali tudi za polnjenje svojih nikoli sitih želodcev, v katere je izginilo precej rekvirirane mukajoče in krulče "narodne imovine".
¹⁸ Terenec Franc Stojan iz Sp. Selc pri Grobelnem (prim. nav.d.). Glej opombo 11.
¹⁹ Gre za pobeg treh zapornikov: Ivana Pelcgutarja, Franca Blazinška in Franca Križanca iz teharskega taborišča. Pri pobegu jim je pomagal (ali pa jih vsaj ni oviral/prijavil) miličnik Drago Pirš. Pelcgutar je bil tedaj obsojen na 12 let odvzema prostosti s prisilnim delom ter na 10 let izgube političnih pravic, Pirš pa na 2 leti zapora s prisilnim delom. (Uroš Lipovšek: Teharske travme, Celje 1994, priloga raziskovalne naloge)
²⁰ Ivana Pelcgutarja je obtožnica bremenila celo bojevanja v oboroženih oddelkih SS (glej prejšnjo opombo).
²¹ Francu Blazinšku so očitali, da je kot nemški ujetnik izdal svoje soborce, ki so jih Nemci v akciji pobili. Prvotno kazen 20 let zapora so mu kasneje (po pobegu?) spremenili v smrtno kazen z ustrclitvijo. ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 367/46 (ohranjen je le vpis v vpisnik, sam sodni spis pa ne).

87
Pritekajo nam dnevi dan v dan,
a veselja ni več na dan,
žalost ostaja le pri nas,
ker prihaja zimski čas.

88
Zjutraj ob 5. uri vstajamo,
žalostni postelje postiljamo.
Vsaki vzame oteračo in "sapun",
da pomije vsaki svoj "klun".

89
Že ob 7. uri na delo gonijo,
nekateri se le radi izognejo,
delati bi morali zmeraj mnogo,
za to prazno belo godljo.

90
Drva smrekova nam delajo,
šore iz zemlje kopljejo,
ker pač druga nimajo,
zato pa ženske jamrajo.

91
Celi dan šore kopljejo,
na kup drva mečjejo,
v roke pihajo in "fulijo",
zato ker šore iz zemlje
pulijo.

92
Na voziček drva nakladajo,
v barake drva vozijo,
tam tovariš Hefla²² stoji
in nam drva deli.

93
Prišla zopet je novica,
poslali spet so nam novince,
iz Celja, magistrata,
poslali zopet so nam brate.

94
To mešani so ljudje,
ker radi v mesu imeli so zobe.
Klali so na črno, meso pa prodajali,
zato v taborišče (so) jih pripeljali.

95
To nerodno zdelo se jim je,
ker dosti jesti ne dobe,
prašali so tu in tam,
če zram juhe kruh je zram.

96
Mi govorili smo jim pač tako,
da tukaj jemo le vodo.
Vjutr kava, opoldne juha in zvečer,
zato le naj vzame to hrano hudir.

97
Goleš, to je en gospod,
poznat je vsepovsod,
s konji dobro baranta,
ker on dobro hvalit zna.

98
Konje kupi tu in tam,
proda jih spet drugam,
ker* (kdor) od njega konje kupi
ga Goleš dobro zram olupi.

99
Konje drugim je prodal,
in zopet po vaseh druge je nabral.
"Partizanom konje sem pobral,
zato sem na magistrat
prepeljan.

100
Od milice prišel (je) partizan
in me vzel zram,
kaj 'na žalost bo z menoj,
na magistratu spal boš ti nocoj.

101
Poslali na magistrat me v Celje,
to bilo Šentjurčanom je
veselje,
v Celju na magistrat
bom mogel na komando srat.

102
Prišel je komandant,
z Golešom poznat,
vpraša ga in pogleda ga poglet*:
- Goleš, vzel boš mojega konja na pre-
glet*.

103
Seveda Goleš hitro je za to,
saj jaz dohtar spoznam se na to,
hitro stražarja prosim sem,
grem takoj s cekrom jaz na se'm.

104
Grem in skačem od vrat do vrat,
jaz zdravila bom dobil in še star pla-

kat.
To ni plakat, temveč star recept,
dobil bom "lapo za en pet".

105
Konja ozdravil dobro sem,
veselje storil jaz sem vsem,
obljubili nato so mi svobodo,
zdaj zopet po Šentjurju bom jaz "blo-
do".

106
Pa nažalost, kaj zgodilo se je z me-
noj,
odpeljan "svobodaj" sem drugam,
vrag ga vzami, kam sedaj z menoj,
še ta dan Goleš zram nas je dan."

107
Sedaj po taborišču špancira,
z metloj zraven muzicira
in še zraven komandira,
zram stenic sem jaz "kvantiral".

Restantska

1
Sirota jaz v zaporu živim,
ubogi sem restant,
V samoti celi se solzim,
ker čuje me le bog.

2
Odkar v zaporu jaz sedim
nikdo ne mara me,
prijaznega pogleda ni,
ker vsak sramuje se.

3
Prijatelji, znanci vsi okrog
so zapustili me,
vsak stražnik, kuhar in kurir
nad mano stresa se.

4
Ednajst dek kruha intendant
odmeri ti na dan,
fižolna juha, suh krompir
je skoraj vsak večer.

5
Če vprašaš, kaj pa z mesom je,
odgovor ti prispe:

²² Franc Hefler iz okolice Brežic je bil zaradi sodelovanja z okupatorjem obsojen na 2 leti zapora s prisilnim delom in na 5 let odvzema političnih pravic. Prezidij ljudske skupščine FLRJ pa mu je delno odpustil kazen 28. avgusta 1946. ZAC AF Okrožno sodišče Celje, spis KO 19/46.

brez denarea ti mesar ne da,
četudi je "ihaha".

6
Oj, ti prokleti denunciant,
'rad tebe zdaj sedim,
želim ti druga nič,
da vzel bi te hudič.

7
Zato pa pojdem raj od tod,
nazaj v domači kraj,
pri moji dobri mamici,
tam zopet bode raj.

(3. Dez. 1945.)

O Piskru

1
O, dragi Stari pisker ti,
z Bogom smo ti rekli mi.
Trdnjava to je za zločince,
pripeljali so nas v lep kraj,
brez mrež in ključev to je raj.

2
Na lepem sončnem griču,
v zračnem taborišču,
tu dihaš čisto sveži zrak,
sprehajaš se okol' barak.

3
Zastraženi prav skrbno smo,
da nas stenice ne požro,
in kakor nežno detece,
prav skrbno straža spremlja te.

4
Starešina obeh barak,
pri milici je on junak,
a sree mu je dobro,
postopanje prav modro.

5
V sobah vlada vzoren red,
ko pride upravnik ali
namestnik na pregled.
Prav snažni stoje čevlji v vrsti,
tako kot so hišice v Trsti.

6
Pomaga starešini vedno
pač ni bad* vzorni Tonček zgledno.
Partizanski bil je oficir,
pogleda črno kot sam hudir.

7
Na glavi črne kodre ima,
komandirat tudi dobro zna.
Vojaško "zbor!" zavpije,
takoj povorka se zavije.

8
Ko stopimo v red,
vojskam delamo zgled,
po 4 in 4 nastopimo
in porcije v rokah nosimo.

9
Po hrano on nas pelje,
na splošno nam veselje,
in brhke punce tri
ne dajo nam moči.

10
Kar "koh" nam skuha,
je čista plehka juha,
zato pa prosimo za kruha več:
"Ti, pek - iz črne moke belega peč'!"

11
Baraki 5 prav dobro znan
debeluhast je naš Marjan,
mcsarski ostri nož vihti,
od sobe v sobe on hiti.

12
Sopiha kot mašina,
on tretji naš je starešina,
odvaža 's kuh'je, kar smrdi,
v desni spretno bič vihti.

13
Prisrčno se potem smeji,
kozarček vina v rok' drži,
vinčka dosti on popije,
zato 'večer v posteljo zavije.

14
Uprava prav veliko dela ima,
upravljati ona dobro zna,
nabavi to in kupi ono,
da pač vedno siti bomo.

15
Za tolik' ljudi skrbeti,
za vse "preglet" imeti,
to težko je - to vsak ve,
da sposobni so to ljudje.

16
V Piskru že prekuhani,
od sodnikov skoz in skoz

pretuhtani smo vsi živi,
zato naj nas bog živi!

17
V taborišču utrjeni,
"vojaškok" reda vajeni,
brezdelnosti že siti,
z žuljami* na riti.

18
Mi polni smo pač hrepenenja,
in res, mi vsi smo tega mnenja,
zaslužili smo že svobodo vsi,
brezskrbne, lepe, sončne dni.

19
Zato pa pravim jaz,
najbolje bo za nas,
pustite vse domu*,
k punej, ženi - juhuu!

(6 Dez. 1945)

Za Restantsko in pešem O Piskru je
značilen vedrejši, mestoma obešenjaš-
ki in cinični ton, ki se izrazito "moš-
kemu" svetu zapora (taborišča) neka-
ko bolje poda kot liričnejši in samo-
pomilovalnejši pesniški opisi.

Teharje, 17. XI. 1945

Ko v poznih naših letih
pozabljeni smo vsi
le spominska knjiga
Ti misli name obudi.

Križanec Frane

Teharje, 17.11.1945

So lepi dnevi nas obsončili,
ko zbrali smo se prijatelji
pa ne na kakšnem plesišču
temveč na teharskem taborišču
kjer so lepe nizke hiše
ki jih še lahko marsikdo obiše.

Križanec Frane
Stanko
pater Josip

Z omenjenima dvema verzoma, ki sta nastala mesec in pol pred Tirguškovo izpustitvijo iz taborišča, končujemo malce drugačen zapis o teharskem taborišču. Portreti sojetnikov, ki nam jih je zapustil Alojz Tirgušek v svojih iskrivih, trpko navihanih pesmih, so nas seznanili z množico drobnih usod sopotnikov "velikega časa". Že površen pregled opomb nam pokaže, da so taborišče po obračunu s tujimi in "domačimi" sovražniki (za Teharje to pomeni domače Nemce ter vrnjene domobrance, četnike in ustaše) napolnili z osumljenci (in obsojenci) manj odmevnih procesov - veliko ljudi so zaprli zaradi "sodelovanja z okupatorjem" samo zaradi dejstva, da so bili člani ŠDZ, vermanšafta ali Nemške mladine, neupoštevaje medvojne razmere na Štajerskem, kjer je okupator članstvo te organizacije (ŠDZ) "pridobival" z grožnjami z izselitvijo in še čim hujšim.

Prvemu navalu pretirane "pravičnosti" (površnim obsodbam sodišč narodne časti) je sledila relativna ureditev razmer, saj so redna okrožna sodišča (tudi celjsko) pogosto razveljavljala najbolj trhle procese (npr. spis KO 280/46 v opombi 7). Zadnje dejanje nekaterih povojnih procesov so bile sodne rehabilitacije (opombi 12 in 14), ki pa so jih sodišča izvedla šele v drugi polovici 50. let.

Tirguškove pesmi so dragocen pogled onstran žice, kjer se nam odstira zanimiv "vzporedni svet", ki so ga urejala stroga pravila in prepovedi. Kljub tej omejenosti je življenje "znotraj" podobno kot "na svobodi" prinašalo vesele in žalostne trenutke (sreča je verjetno bila že odhod na delo izven žice, paket od doma, prihod (aretiranega) soseda ali sovaščana). Obe skrajnosti je bilo treba zaradi izjemnosti, ki sta jo prinašali v siv taboriščni vsakdan na neki način ohraniti. Varljivemu spominu v oporo je to v svoj zvezek zapisal tudi Alojz Tirgušek in s tem sebi in svojim sojetnikom postavil svojevrsten spomenik.

Portretiranci iz njegovih pesmi so zanj zgolj "prijatelji", slučajni sopotniki, ki mu jih je na pot prinesla muhasta usoda. Opisuje jih, kot bi verjetno opisoval svoje sovaščane ali svate na ohceti - z ostrim očesom in potezami karikaturista. Neprizanesljiv je tako do drugih kot do samega sebe, zaveda se, da so vse razlike onstran žice pokopane. V njegovi "skicirki" sta drug ob drugem "padli" terenec in bivši "nemčur", polir in trgovec pa živita v zglednem jetniškem "gospodinjstvu".

Skupna točka vseh teh v vsakdanjem življenju tako različnih ljudi, je slejkoprej njihov konflikt z "novim redom", za katerega je še kako veljalo Partljičevo svarilo iz Socialističnega kulaka: "Zdaj je svoboda in moramo biti previdni!"

Pa niso bili - vsaj ne dovolj, da bi se lahko ognili včasih kar paranoičnemu ustvarjanju novih sovražnikov, ki jih je represivni aparat (s tem pa tudi njegova stvarnica Država) potreboval za argumentiranje svojega obstoja, vpliva in moči.

Od "teharskih zapisov" Alojza Tirguška je minilo pol stoletja - smo lahko povsem prepričani, da bo ob stoletnici te žalostne pesmarice položaj posameznika v odnosu do države manj neenakopraven?

Bojim se, da ne.

Zusammenfassung

Ich Armer sitze im Gefängnis

Die gesellschaftlichen Veränderungen Ende der achtziger und Anfang der neunziger Jahre unseres Jahrhunderts haben die osteuropäischen Staaten gleichsam über Nacht in die Gleise eines normalen demokratischen Gesellschaftslebens gelenkt. Die Schwächung und zuletzt das Absterben der sozialistischen Gesellschaftssysteme brachte eine ganze Reihe von Mißbräuchen an den Tag, die vorwiegend im Zusammenhang mit dem repressiven Apparat und der Manipulation der Rechtsprechung zu Zwecken der Politik standen.

Das sozialistische System, das Jugoslawien (und damit auch Slowenien als konstitutiver Teil dieses Staates) nach dem II. Weltkrieg (und der in seinem Verlauf durchgeführten sozialistischen Revolution) aufgebaut hatte, stellte unter den Staaten des Ostblocks keineswegs eine Ausnahme dar.

Auch die jugoslawische (und damit die slowenische) sozialistische Regierung rechnete nach ihrem Sieg über den Faschismus rücksichtslos mit dem sogenannten "inneren Feind" und schließlich auch noch mit dem "Klassenfeind" ab, zu dem alle "nichtproletarischen Elemente" ohne gesellschaftliches "Bewußtsein" gerechnet wurden. Das Rad der Repression drehte sich mit irrsinnigem Tempo, und die Rechtsprechung "lieferte" täglich immer wieder neue Tribute ab an "Feinden der Gesellschaftsordnung".

Der Sozialismus brauchte Feinde. Der mächtige Repressionsapparat konnte seine Existenz und seine Präsenz in allen Segmenten der Gesellschaft nur durch die Schaffung einer Massenhysterie rechtfertigen.

Das Rad der Repression erfaßte tausende völlig unschuldiger Menschen, die erst durch das Regime selbst mit seiner Grausamkeit und Rücksichtslosigkeit zu Geg-

nern machte (das heißt, wenn sie das erste "Treffen" mit dem "Revolutionsrecht" überhaupt überlebten).

Zu dieser Gruppe von Menschen gehört auch der Verfasser der hier vorgestellten Gedichte. Alojz Tirgušek aus Šmarje in der Steiermark wurde (wahrscheinlich) erst bei seinem ersten Konflikt mit der Regierung ein Gegner der neuen Gesellschaftsordnung. Der vorliegende Artikel befaßt sich mit seiner ersten Verhaftung und seinem Aufenthalt in zwei Strafanstalten – im Cillier Gefängnis Stari Pisker und im Lager von Teharje. In beiden Fällen beschreibt Tirgušek seine Haft ausführlich in drei Gedichten, in denen er auch über seine Mitgefangenen und die Zustände im Gefängnis berichtet; diese Gedichte zeichnen sich vor allem durch ihre Eindringlichkeit und ihre (Selbst)ironie aus.

Alojz Tirgušek wurde am 19. Juni 1945 verhaftet, am 13. Oktober 1945 sprach ihn das Kreisgericht in Cilli von der Anklage der Kollaboration mit den Besatzern frei. Aus dem Gefängnis (dem Lager in Teharje) wurde er am 23. Januar 1946 entlassen. Nach der Haftentlassung schloß er sich der illegalen Gruppe GROM (kurz für: Wehe den Räubern – Rache an den Mördern!), die den Boden für die Intervention der Westmächte und den Sturz der sozialistischen Regierung in Slowenien bereitete. Die Regierung zerschlug diese Gruppierung jedoch im November 1948, und Tirgušek wurde in einem

großen öffentlichen Gerichtsverfahren am 4. und 5. Februar 1949 zusammen mit drei Mitangeklagten zum Tod durch Erschießen verurteilt. Am 13. September 1949 wurde die Todesstrafe an ihm vollstreckt, seine Angehörigen wissen noch heute nicht, wo sich sein Grab befindet.

Die Gedichte Tirgušeks sind interessant vor allem aufgrund der Portraits seiner Mitgefangenen, die zeigen, in welche Richtung die Aktionen der Unterdrückungsmaschinerie in der Nachkriegszeit zielten – nach der Abrechnung mit den bewaffneten feindlichen Formationen (Domobranci, Tschetniks, Ustaše) kamen die Menschen an die Reihe, die sich während des Krieges (nach Meinung der Regierungsspitzen vor Ort) in irgendeiner Weise gegen die "Volksehre" vergangen hatten (für eine solche Anklage genügte es, daß der Betroffene regelmäßig zur Arbeit erschienen oder Mitglied im *Steirischen Heimatbund* und in der *Wehrmannschaft* gewesen war, wozu die Bewohner von den Besatzern unter Androhung von Vertreibung und anderen Repressalien genötigt worden waren).

Die Vorstellung der Gedichte Tirgušeks geschieht in erster Linie zur Erinnerung (an die Tausende Inhaftierter und Verurteilten), aber auch zur Mahnung und Warnung (vor dem Ausarten aller Arten von politischen Systemen und vor dem Totalitarismus überhaupt).

Aleš Gabrič

AL PRAV SE PIŠE ŽUPANOVA MICKA ALI PREDSEDNIKOVA HČI

Amaterski odri na Slovenskem 1945-55

*Stezé popustil nemškega Parnasa,
je pisal zgodbe kranjske starga časa.
Komu Matiček, Micka, hči župana,
ki mar mu je slovenstvo, nista znana?
Slavile, dokler mrtvi se zbudijo,
domače bote ga Talija, Klijó.*

France Prešeren

Gledališče v vsako slovensko vas!

Že Prešernov epitaf Antonu Tomažu Linhartu nam pove, da pozna Talijine dobrote veliko Slovencev (zato je prav, da se je pogosto spomni tudi njena sestra Klio). Toda marsikateri Prešernov rojak se še ni srečeval z muzami. Talijina popularnost med Slovenci je močno porasla predvsem v prvi polovici 20. stoletja, ko so si učeni in manj učeni zanesenjaki skorajda v vsaki malce večji slovenski vasi krajšali čas z amatersko gledališko dejavnostjo.

Leta 1948 je dramatik in režiser Fran Žižek zapisal: "Menda, mi ni treba ponavljati ono staro, splošno znano dejstvo, da imamo Slovenci največ amaterskih odrov in družin na svetu." Takoj za tem pa je dodal: "In vendar ni kvaliteta teh odrov in družin v nikakem pravem

razmerju z njihovim številom. To je tudi razumljivo, kajti ti odri so dediščina prejšnjih protiljudskih režimov. Bili so predvsem strankarska oporišča (prosvetni, sokolski domovi), namesto da bi bila žarišča kulture na podeželju."¹

Z Žižkovim mnenjem se lahko strinjamo, a se lahko v isti sapi vprašamo, če se je po vojni kaj spremenilo ali pa so bili amaterski odri nemara še vedno "strankarska oporišča", s to izjemo, da je po vojni v enostrankarskem sistemu edina slovenska stranka nadzorovala edino dovoljeno društveno zvezo, Ljudsko prosveto Slovenije (sedanjo Zvezo kulturnih organizacij Slovenije). Da je bilo v Sloveniji v prvi polovici 20. stoletja toliko amaterskih odrov, kot le malo kje po svetu, so ugotavljali tudi drugi slovenski gledališčniki. "Znana je ljubezen našega ljudstva do igranja, znano dejstvo, da smo imeli Slovenci že pred pravkar minulo vojno razmeroma največ igralskih skupin v Evropi, znana prav tako množična rast takih družin v naši vojski in našem zaledju v letih osvobodilnega boja, znan širok razmah ljudske volje do javnih nastopov po osvoboditvi", je

¹ Fran Žižek: *Kakšen naj bo oder v zadržnih domovih. Obzorik, III, 1948, št. 5, str. 198.*

ugotavljal Filip Kalan.² "Ni pretirano, če trdim, da ni nikjer drugje toliko gledaliških amaterskih predstav kot pri Slovencih", je zatrdil Bratko Kreft.³ "Malo je dežel, kjer bi bili ljudski odri tako razširjeni kot ravno v Sloveniji. To kaže velik smisel našega ljudstva za gledališko umetnost", je soglašal Ivan Jerman.⁴

Govoriti o prvih povojnih letih, pomeni govoriti o zelo zapletenem času. O letih zanosa in radosti na eni, bojazni in tegobah na drugi strani; o letih, ko se je vse merilo s številkami, tudi kultura, in je bilo bistveno, pa čeprav le na papirju, izpolniti plan; o letih, ko je bilo npr. v kulturi bolj pomembno ustanoviti okoli 1600 knjižnic, manj pomembno pa, če je bilo v njih kaj knjig; o letih, ko je bilo bistveno, da je na amaterskih odri igralo toliko in toliko odstotkov delavcev in kmetov, ne pa tudi, če ti dovolj dobro obvladajo jezik, tekst in načela gledališkega izraza; o letih, ko je lastna misel pomenila protidržavno delovanje, pasivnost pa prikrito podporo "ostankom reakeije".

Koliko amaterskih gledaliških skupin je v prvih povojnih letih uprizarjalo gledališka dela, je težko reči. Precejšen del jih je obstajal le na papirju, veliko jih je razpadlo že po prvem, pogosto ponesrečenem poskusu. Ljudska prosveta Slovenije je leta 1945 poročala, da v njenem okviru deluje 854 gledaliških skupin, leto kasneje pa 867. Leta 1947 je bilo na papirju več kot 900 skupin, ki so uprizorile okrog 6000 predstav, ki si jih je ogledalo blizu 900.000 gledalcev.⁵ V nekaterih manjših krajih naj bi bilo po 6 ali 7 skupin, v sami Ljubljani pa jih je bilo, po podatkih Ljudske prosvete, 64. Vodstvo Ljudske prosvete je zato menilo: "Sile se tako preveč delijo. Spričo pomanjkanja režijsko in literarno naobraženih ljudi, ki bi lahko uspešno vodili gledališke družine, je razumljivo, da uspehi igalskih družin niso takšni, kakršni bi lahko bili, če bi se več gledaliških družin združilo v eno, ki bi jo vodila strokovno usposobljena moč. Razvoj kaže, da bodo morale gledališke družine pristopiti k temu združevanju in medsebojni povezavi, če bodo v bodoče hotele izpolniti v večji meri svoje kulturno poslanstvo."⁶

Največji amaterski odri, že kmalu so jih šteli za pol-

profesionalne, so bili Ljudsko gledališče v Celju, Sindikalno gledališče v Kočevju, Sindikalno gledališče na Ptuj, Prešernovo gledališče v Kranju, Sindikalno gledališče Jesenice in Sindikalno gledališče Trbovlje.⁷ Poleg njih je bilo še več deset skupin, ki so redno in pridno vadile in po možnosti izdale celo kakšen gledališki list. Gledališki amaterizem je imel na Slovenskem močne korenine in pretiranih zunanjih spodbud za vnovičen razmah res ni potreboval. To so zabeležili tudi kronisti tedanjih dni, npr. Lojze Štandeker: "Veseli je do odrskega udejstvovanja je med slovenskim ljudstvom bilo že od nekdaj veliko. A prav posebno je naraslo po osvoboditvi." Amaterske odre je ocenil kot delček "veličastne naloge v borbi za napredek širokih ljudskih množic" in omenil, da so na dramatskih tečajih udeleženci pokazali precejšnje navdušenje za delo, ki naj bi jih podučilo, kako bi gledalec res živo prikazali življenjsko resnico: "Zakaj najvišja naloga našega odrskega prizadevanja je: boriti se na odru za resnico, jo kazati ljudskim množicam, jih s to resnico vzgajati, voditi jih k silnemu napredku naših narodov in s tem pomagati graditi naši ljudski oblasti in Partiji novo življenje in svetlo, radostno bodočnost."⁸ Če odmislimo obvezne ideološke dodatke tedanjega časa, je iz teh in sorodnih zapisov razvidno, da je bila tradicija še vedno ena od glavnih silnic delovanja. Združevanje prijetnega s koristnim v časih, ko še ni bilo televizije in je bil tudi radio na vasi še huda redkost, je za ljudi pomenilo krajšanje prostega časa, ki ga ni bilo veliko, kulturno izživljanje in trenutek pozabe na vsakdanje težave. In če morda odigrano delo ni bilo najbolj všeč politikom novega kova, pa so zato morali poslušati neprijetno kritiko, to večini ni vzelo volje do dela.

Tudi številne težave so v zanosu prvih povojnih let kar nekako zvedenele. Za Prekmuree je bil problem kar knjižni jezik, toda skupina iz Križevcev je odigrala Klopčičevo enodejanko Mati tako prepričljivo, da "prav za prav niso igrali, ampak živeli na odru. Grupacije in kretnje so bile tako neprisiljene, da je ljudstvo ves čas z zanimanjem sledilo igri. Mati je nastopala tako naravno in preprosto, da smo videli na odru pravo prekmursko mater."⁹ V Dobrniču na Dolenjskem so imeli mladinci po dve uri hodá, da so prišli na vaje za Linhartovega Matička; uprizorili so ga na zasilnem odru, ki so ga sami opremili s kulisami. Iz Orehove vasi (okraj Slovenska Bistrica) so poročali: "Navdušuje nas pri vsakem koraku to, da nas povsod spremlja ljudska oblast. Zavedamo se, da nas čaka veliko delo pri izvedbi naše-

² Filip Kalan: *O naših ljudskih odrih. Ljudska pravica*, VI, št. 137, 30.9.1945, str. 7.

³ Bratko Kreft: *Ob tekmah gledaliških skupin Slovenski poročevalec*, VII, št. 185, 10.8.1946, str. 4.

⁴ J. Jerman: *Naši ljudski odri. Obzornik*, II, 1947, št. 1-2, str. 79.

⁵ Arhiv Republike Slovenije (dalje: ARS), Fond Zveze kulturnih organizacij Slovenije (dalje: ZKOS), f. I, m. 6, Statistika Ljudske prosvete in Statistično poročilo o razvoju Ljudske prosvete.

⁶ M. Petrovčič: *Gledališkim družinam. Obzornik*, I, 1946, št. 3-4, str. 174.

⁷ ARS, Fond Ministrstva za prosveto Ljudske republike Slovenije (dalje: MP LRS), št. 30, dok. 21078/3.

⁸ Lojze Štandeker: *Kako dvigniti kvaliteto amaterskih odrov. Obzornik*, I, 1946, št. 8, str. 374-376.

⁹ Poročilo odbora. *Obzornik*, II, 1947, št. 3, str. 112.

ga plana in obljublamo, da bomo tudi na prosvetnem področju storili vse, da bo ta načrt izveden.”¹⁰ Mladinci s Trške gore pri Novem mestu so dobiček od prireditve namenili za postavitev novega transformatorja, uspeh prireditve pa je pritegnil k sodelovanju še druge vaše fante.¹¹

Vzrokov za zadovoljstvo ob uspešni predstavi je bilo zadosti. Tako za tiste na odru kot za tiste, ki so si vse skupaj ogledali kot obiskovalci. Prvih kot drugih je bilo v časih brez televizije in redkih avtomobilov precej več kot v današnjih časih. Urice sprostitve na vajah, na odru in na zabavah, ki so sledile uspehim in neuspehim predstavam so premagale urice odrekovanja in naporov ob pripravi na nastop. V času, ki zaradi porušenih objektov, ekonomskih in socialnih stisk ni bil najbolj preprost, pa je bila vsaka sprostitev še kako dobrodošla. Kolikor se je le dalo, si je vsak pomagal po svoje. Tako je v Sv. Marku pri Ptuj, v bivši nemški okupacijski coni, kjer je bilo pomanjkanje tiskanih del največje, leta 1945 “čisto preprosta ženica vzela knjigo, naredila iz povesti dramo in v enem mesecu je bila drama na odru”.¹² Problem je bil tako (čeprav zgolj začasno) le rešen in vaški fantje in dekleta so imeli kaj igrati in se za kaj veseliti.

Novi Pegaz v Talijinem vozu

Težnja prosvetnih funkcionarjev je bila v čim večji meri izboljšati gledališki amaterizem in izbor repertoarja. Po razpravah na ustanovnem zboru Prosvetne matice (to je bil prvi predlog imena za Ljudsko prosveto Slovenije) je Filip Kalan zbral predloge, kako pomagati odrskemu amaterizmu. Podedovane napake so bile pomanjkanje primernih tekstov, razdrobljenost sil med številne majhne skupine in premajhna pomoč profesionalnih gledališnikov amaterskim ustvarjalcem. K odpravi napak bi lahko pripomogli številnejši stiki amaterjev s književniki in profesionalnimi gledališniki, strokovni tečaji za amaterje, precejšnja pomoč pa bi lahko nudila tudi gledališka akademija. V veliko pomoč odrskemu amaterizmu naj bi bilo tiskanje priročnikov in iger, opremljenih z ustreznimi režijskimi navodili. Koordinacijo celotne dejavnosti bi prevzela Prosvetna matica.¹³

Po registraciji te organizacije jeseni 1945, ko je dobila ime Ljudska prosveta, in po prepovedi delovanja

PRETIRAN SOCIALIZEM

Tinček: »Naš ata je bil v gledališču s kranjskimi funkcionarji, ker je tudi sam funkcionar. Pa so gledali »Pikovo damo« pa je ata rekel, da so drugi funkcionarji rekli, da zdaj nimamo več dam in da naj se igra imenuje 'Pikova opera'.«

Mihec: »Zakaj pa ne kar 'Pikova tovarišica'?!«

Pavliha, 1951

konkurenčne Prosvetne zveze, združenja katoliških kulturnih društev, je postala Ljudska prosveta monopolna organizacija kulturnega amaterizma, torej tudi odrskega. Kmalu je začela diktirati, kakšno vlogo naj imajo amaterski odri in kakšna dela smejo uvrščati na repertoar. Velik zagon pri delu so bili nedvomno tečaji za režiserje, igralce in organizatorje dela od leta 1945 dalje, saj so amaterjem predavali in jih praktično usposabljali izurjeni gledališčniki.¹⁴

Precej drugače je na delo vplivalo omejevanje izbora iger. Boris Misja je ugotavljal, “da nam Slovencem silno primanjkuje izvirnih, res samoniklih del za amaterske ljudske odre (...). Čas pred drugo svetovno vojno nam v tem pogledu res ni ustvaril kdo ve kaj prida, saj je takrat tudi amaterski oder služil več ali manj ozkim potrebam političnih strank, katerih veliki in mali diktatorji so znali vpreči v Talijin voz tistega Pegaza, ki jim je trenutno najbolj služil. Toda ta doba je za nami.”¹⁵ S tem mnenjem se je možno strinjati le do zadnjega stavka. Ta doba namreč še ni bila “za nami”.

Že oktobra in novembra 1945 je Ljudska prosveta Slovenije sestavila seznam iger, “ki so vredne uprizoritve”, ter ga razposlala po terenu: “Iz seznama so bile izločene vse plehke burke, ki so se v prejšnjih letih tako pogosto uprizarjale na ljudskih odrih. Prav tako so bile izločene igre, ki ne odgovarjajo več duhu sedanjega časa.”¹⁶ Z izločitvijo plehkkih burk ni bila kulturna scena prav nič prikrajšana, kvečjemu obratno; precej drugače pa je bilo z že bežno nakazanim enostranskim ideološkim ocenjevanjem kulture s črtanjem iger, ki ne

¹⁰ *Diskusija. Obzornik, II, 1947, št. 3, str. 132 in 133.*

¹¹ *O kulturnoprosvetnem delu na Trški gori (okraj Novo mesto). Obzornik, III, 1948, št. 6, str. 257.*

¹² *Diskusija. Obzornik, II, 1947, št. 3, str. 133.*

¹³ *Filip Kalan: O naših ljudskih odrih. Ljudska pravica, VI, št. 137, 30.9.1945, str. 7.*

¹⁴ *Janko Liška: O vzgoji igralcev in režiserjev. Obzornik, III, 1948, št. 9, str. 394-397.*

¹⁵ *Boris Misja: Pomoč ljudskim avtorjem. Obzornik, III, 1948, št. 9, str. 413.*

¹⁶ *ARS, ZKOS, f. I, m. I, Mesečno poročilo za november (1945).*

ustrezajo "duhu časa".

Tega spiska primernih del v arhivu žal nisem našel, razvidno pa je, da je bil zelo kratek. Leto 1941 je bilo namreč za slovenske komuniste leto "ab urbe condita"; šele takrat se je vse skupaj dobro začelo in šele takrat je baje začelo nastajati vse več ideološko ustreznih gledaliških del za male odre. Poleg tega je predvsem nemški okupator uničil veliko slovenskih knjig; precej je bilo tudi ideološko "neprimernih" del, ki so leta 1945 končala svoj kratki vek v Papirnici Vevče. Zato ni čudno, če so že dva meseca po nastanku spiska primernih del v vodstvu Ljudske prosvete ugotavljali, da "zahtevam in prošnjam gledaliških družin po igrah ni mogoče ugoditi, ker ni na razpolago primernih tekstov." Toda na vidiku je že bila rešitev. Ljudska prosveta se je dogovorila s Slovenskim knjižnim zavodom, da bo ta tiskal zbirko iger za ljudski oder, opremljenih z opombami.¹⁷

Spomladi 1947 je Ljudska prosveta Slovenije sestavila nov spisek priporočenih del, seznamu 32 naslovov pa je sledila obljuba, da bodo "objavljali tudi vse nove igre, da bi s tem pregledom lahko pomagali vsem, ki izbirajo igre za gledališke družine." Na spiskih so bila dela, izdana v zbirkah Novi ljudski oder, Knjižnica slovenskega gledališča, Zadružna knjižna izdaja in Mladi oder.¹⁸ V prvi, Novem ljudskem odru, je leta 1945 izšlo pet knjižic. Pri prvih dveh zvezkih je bila kot založnica navedena Propagandna komisija IO OF, pri ostalih pa Slovenski knjižni zavod. Šlo je za dela, ki so jih uprizorjali partizanski odri in se po vojni niso usidrala na amaterskih odrih. Kratke agitke so bile bolj primerne za vojne kot pa za povojne razmere, avtor kar treh enodejank, Vitomil Zupan, pa je kmalu padel v politično nemilost.

Glavno breme je v prvih povojnih letih padlo na zbirko, ki jo je vodstvo Ljudske prosvete najavilo že leta 1945. Slovenski knjižni zavod je namreč leta 1946 začel izdajati zbirko Knjižnica slovenskega gledališča. Gledališkimi tekstom v tej zbirki so bile dodane uvodna analiza z razlago vsebine in na koncu režijske opombe z navodili igralskim družinam, na kaj naj bodo pri posameznem delu posebej pozorne; enako vlogo so imeli tudi napotki za oblikovanje scene. V letih 1946-49 je v zbirki izšlo 22 naslovov. Med petimi deli slovenske klasičke so bila tri Cankarjeva, in sicer drame Kralj na Betajnovi, Za narodov blagor in Hlapei; Finžgarjeva igra Razvalina življenja in Kreflova priredba Levstikovega Tugomerja. Slovensko dramatiko iz zadnjega predvojnega desetletja sta zastopali Lipahova komedija Glavni

dobitek in Kreflova veseloigra Kreature. V sedmih zvezkih so bile slovenske novitete: v eni knjižici skupaj Borovi igri Raztrganci in Težka ura, poleg teh pa še Potrčevi drami Kreflova kmetija ter Laeko in Krefli, Velika preizkušnja Igorja Torkarja, Ingoličeva komedija Krap, Pot do zločina Miška Kranjca ter Ogenj in pepel Mire Pucove. Prevod iz ruščine so bila po tri starejša in novejša dela. Gorkega igra Na dnu, Gogoljeva komedija Ženitev in Ostrovskega drama Nevihta so bile iz časov pred oktobrsko revolucijo, Milijon težav Valentina Katajeva, V tajgi Aleksandra Afinogenova in Rusko vprašanje Konstantina Simonova pa že iz časov komunistične vladavine. Preostala dva zvezka so zapolnile komedije: Komedijant Hermelin Čeha Vilema Wernerja, v drugem pa Sumljiva oseba in štiri enodejanke Branislava Nušića. Zvezki so izhajali v nakladi od 2000 do 5000 izvodov. Opazen je ignorantski odnos do zahodne kulture, bodisi novejši ali starejši. Prevladovala so slovenska dela, tendencioznega socrealizma je bilo razmeroma malo. Takoj pa je treba dodati, da sta bili zlasti Milijon težav in Rusko vprašanje med najpogostejše uprizarjanimi deli na amaterskih odrih.

Da se vsaj seznanimo s tem, kaj so imeli nekaj let po vojni na razpolago slovenski odri, si oglejmo vsebino Ruskega vprašanja. Ker tega in sorodnih del po letu 1950 v Sloveniji ni bilo več na spregled, so veliki večini Slovencev verjetno popolnoma neznane. V Ruskem vprašanju Simonov ni opisoval Rusov, temveč Američane, protagonist pa je bil newyorški novinar Smith, ki ga je urednik Macpherson poslal v Rusijo, da bi napisal, kako se Rusi pripravljajo na novo vojno in kako nesvobodno živijo v svojem družbenem sistemu. Toda Smith se je v Rusiji "prepričal" ravno o nasprotnem, o tem, kako miroljuben narod so Rusi in kako lepo živijo v socializmu. Ker po vrnitvi kljub urednikovim zahtevam ni hotel spremeniti svojega mnenja, mu knjige niso izdali. Ker ni dobil obljubljenega avtorskega honorarja, so mu zarubili hišo, da bo mera polna pa ga je zapustila še žena. Toda Smith ni obupal in v zaključnem samogovoru, vrednem dobrega socialističnega propagandista, je obljubil, da se bo boril za več demokracije v Ameriki!

Precej novejših sovjetskih agitk, pisanih v tako "realističnem" duhu kot Rusko vprašanje, je bilo izdanih v zbirki Mladi oder, ki jo je od leta 1945 dalje izdajala Mladinska knjiga. V tej zbirki je izšlo delo Borisa Gorbatova Mladost očetov, ki opisuje prvi rod komsomolcev po revoluciji, Vdor Leonida Leonova in V podkopu A. Uljanovskega prikazujeta čas domovinske vojne, Brušteinova Katjuša čas obnove v ZSSR, Novi dom G. K. Bulgakova pa ustalitev življenja v novem sovjetskem socialističnem redu. Poleg teh sta bili izdani še dve deli Valentina Katajeva in še kaj bi se našlo. Poleg

¹⁷ ARS, ZKOS, f. I, m. I, Mesečno poročilo za januar 1946.

¹⁸ Kaj bomo igrali. Obzornik, II, 1947, št. 4-5, str. 222-223.

sovjetskih del, v veliki meri propagandističnih enodejank, je bilo v tej zbirki izdanih še nekaj mladinskih del slovenskih avtorjev in avtorjev drugih jugoslovanskih narodov. Mladi oder je prinašal predvsem manj zahtevna in mladinska dela, ki so bila zelo dobrodošla za šibkejšo skupino, te pa so bile v večini.

Da bi amaterski odri še bolj posodobili repertoar in ga eepili na domače razmere graditve soeializma v Sloveniji, je ministrstvo za prosveto oktobra 1946 razpisalo natečaj za gledališke igre, primerne za domače ljudske odre.¹⁹ Oeenjevalei so prejeli 35 dramskih del, za večino bi raje rekli skromnih poskusov, saj so jih pisali povečini avtorji, nevešči sukanja peresa. V prvo skupino so sodile igre "brez smisla in nevzgojne", ki so po kratkem postopku končale pot na smetišču zgodovine. Poleg banalnosti, prisiljenosti in nenaravnosti so si začetniški pisei privoščili še kakšno "ideološko" napako. Eden je kot rešitelja zapleta orisal žandarja, drugi pa, ki po mnenju ocenjevalea Cvetka Zagorskega, očitno še ni "slišal kdaj kaj o tem, kako Engels znanstveno razlaga kmečke upore", pri kmečkem puntu ni poudaril razrednosti. V drugo skupino so sodili tudi poskusi, "napisani z dobro voljo in s trudom, toda brez življenjske resničnosti, brez smisla za oder", s preveliko mero sentimentalnosti, jokavosti in "neustreznega" junaštva. Pri igrah, ki so bile tematsko ustrezno izbrane, pa so pisei po oceni komisije, okupaeijo, osvobodilni boj in soeialistično graditev opisali s premajhnim občutkom za soeialno in razredno vprašanje.²⁰ Končna oeena komisije je bila, da nobeno delo v celoti ne ustreza razpisu. Kot najuspešnejši je nagradilo igri, ki sta bili v naslednjih letih dokaj pogosto na sporedu amaterskih odrov. Igro Tujca v Presojah je napisal mizarski pomočnik iz Ljubljane France Puhar. Nastala je že pred vojno, a je takrat pri prosvetnih organih in urednikih naletel na gluha ušesa. Drama je časovno posegla v začetek stoletja na Spodnjem Štajerskem in prikazovala spor med Súdmarkinim zaupnikom in domačimi pohlepneži na eni ter socialno šibkimi Slovenci na drugi strani.

Puharjeva igra ni bila natisnjena, drugo nagrajeno delo pa je bilo izdano kot prvi zvezek priloge Obzornika, v kateri so leta 1948 izdali manj zahtevna dela za ljudske odre. Igro Mostovi je napisal dijak 8. razreda realke Marjan Hribnik. Oris graditve mostu in sabotaže, začinjen s trohico romantike okrog vaše lepote, vse skupaj pa pisano v optimističnem duhu zanosa prvih povojnih let, je bil zadetek v polno. Cvetko Zagorski je z navdušenjem zapisal, da ni slučaj, da sta nagrado prejela delavec in mladinec, saj "naša nova stvarnost na ste-

žaj odpira vrata ustvarjalnim silam - delovnemu človeku in mladini."²¹

Oeena, da je mladi nagrajenee obetaven talent, ni bila iz trte zvita. Marjan Hribnik je bil le psevdonim, natisnjen na naslovnici prvenca tega dramatika. Za tem, večini neznanim imenom se namreč skriva širši slovenski javnosti dobro znani Dominik Smole. Njegov prvenec Mostovi je bil ob koncu štiridesetih let in v začetku petdesetih ena najbolj pogosto izvajanih iger na ljudskih odrih. Da je igra izšla pod psevdonomom, je bila Smoletova želja. Cvetka Zagorskega je pooblastil za podpis pogodbe in mu poleg tega potarnal: "Glede honorarja: izpumpajte, kolikor morete. (Saj veste, kako je revnemu študentu, če nima niti za eigarete!)." ²²

Mostovom so v prilogi Obzornika v letu 1948 sledili Cervantesova igra Dva jezičneža in Največ sveta otrokom sliši Slave Frana Roša (v enem zvezku), Uroki Marije Feletove, Bill-Beloeerkovskega Življenje kliče in Šurinove Dedek Mraz. Za slednje delo velja, da so ga pogosto izvajali deembra, saj naj bi ob tej igri otroci pozabili na Božička in si v spomin vtisnili novega prijatelja in obdarovalea otrok, ki namesto iz "krščanskih" prihaja iz "soeialističnih" obzorij. Od ostalih je potrebno omeniti še eno delo "ljudskih talentov", za katero prav tako kot za Hribnikovo (tj. Smoletovo) velja, da je bilo v letih po izdaji med najpogostejše uprizarjanimi deli na amaterskih odrih. Slovenjgračanka Marija Fele je bila zagnana prosvetna delavka, organizatorica prireditev in avtorica nekaj iger. Njeno najobsežnejše delo je bila štiridejanka Uroki, ki prikazujejo povojno gradnjo združnega doma. V igri za nove čase je Feletova nakazala spopad med naprednimi in nazadnjaškimi silami na vasi, kanček petja, humorja, folklora in romantike pa je poskrbelo za lahkotnost in sproščenost igralcev in publike. Zaradi tega so amaterske skupine precej pogosto posegale po Urokih, le da so jim aktivisti večkrat zamerili, da na račun lahkotnosti pozabljajo na pravi prikaz razrednih nasprotij.²³

Omenjene igre so sestavljale osnovni repertoar slovenskih amaterskih odrov druge polovice štiridesetih let. Natančnejših števil ni mogoče navesti, kajti statistike iz prvih petih povojnih let ni. Poleg tega precej registriranih skupin ni pošiljalo poročil o svoji dejavnosti. Lahko bi seveda našli programe tistih skupin, ki so pustile sledi svojega delovanja, toda branje tovrstnega na-

¹⁹ Natečaj. Obzornik, I, 1946, št. 7, zadnja stran platnic.

²⁰ Cvetko Zagorski: Razgovor o igrah, poslanih na natečaj ljudske prosvete. Obzornik, II, 1947, št. 1-2, str. 82-85.

²¹ Cvetko Zagorski: Razgovor o igrah (nadaljevanje). Obzornik, II, 1947, št. 6, str. 260.

²² Cvetko Zagorski: Vračanje v čas. Založba Borec, Ljubljana 1990, str. 295.

²³ Janko Liška: Kako uprizarjati Uroke? Obzornik, III, 1948, št. 12, str. 533-536.

SINDIKALNO KULTURNO-UMETNIŠKO DRUŠTVO
„LOJZE HOHKRAUT“
TRBOVLJE

GLEDALIŠKI LIST

SEZONA 1947-48

ŠTEVILKA 2

PREDSTAVA 6

V. ŠVARKIN - J. VIDMAR:

IZPIT ZA ŽIVLJENJE

KOMEDIJA V PETIH DEJANJIH

PREMIERA
V SOBOTO
28. februarja 1948
ob 19³⁰

*

MT 48-928

števanja bi bilo verjetno zanimivo prav tako kot branje telefonskega imenika ali volilnih spiskov.

Po ohranjenih virih²⁴ je možno brez prevelikega zadržka navesti, katera dela so se najpogosteje pojavljala na slovenskih amaterskih odrih. Za festival leta 1946 je največ skupin pripravilo Raztrganec Mateja Bora, enodejanko Mati Mileta Klopčiča, Cankarjevo dramo Kralj na Betajnovi in dramatizacijo Jernejeve pravice ter Razvalino življenja Frana S. Finžgarja.²⁵ Bratko Kreft se je ob prebiranju poročil razburjal, da še preveč skupin igra zastarele igre brez globlje izpovedne vrednosti, nezavedajoč se, da "spada prenovitev vzporeda ljudskih gledališč k najvažnejši panogi naše ljudske kulturne obnove". Predlagal je predvsem več Cankarjevih del in dru-

gih sveže tiskanih del "namesto, da uprizarjajo razne zastarele 'Revčke Andrejčke'".²⁶

Jeseni 1948 so na zaključnem srečanju III. revije Sindikalnih kulturno-umetniških društev (SKUD-ov) že prevladovala ideološkim zahtevam bližja dela. Seveda ne gre za slučaj, saj je ocenjevalna komisija kot osnovni kriterij določila "pravilen izbor programa in s tem v zvezi kvalitetno umetniško izvajanje umetniških del ter mobilizacijski princip sodelovanja." Nič čudnega torej, da je od šestih izbranih skupin kar pet uprizorilo dela ruskih avtorjev s spiska priporočenih del: Rusko vprašanje K. Simonova, Gogoljevo komedijo Ženitev, Bill-Belocerkovskega Življenje kliče, dve skupini sta igrali Švarkinov Izpit za življenje. Šesto delo je bilo slovensko, in sicer Celjski grofje Bratka Krefta. Prvo nagrado je pobral SKUD Kovinar iz Jesenic, toda z njegovim režiserjem Srečkom Tičem je povezana prav zanimiva zgodba.²⁷

Jeseniško Sindikalno gledališče je veliko nastopalo in z uspešnimi režijami dosegalo lepe rezultate. Toda prosvetni funkcionarji so se februarja 1948 kljub temu razjezili na režiserja Srečka Tiča, češ da je "zaradi svoje idejne nejasnosti začel vaditi, ko je bilo postavljeno Rusko vprašanje in Miklova Zala, raje poslednje z izgovorom, v slučaju, če pri-

dejo Angleži lahko igrajo tudi Miklovo Zalo, in tako tudi on ne bo visel".²⁸ Pristojni so zato zahtevali zaostretev odnosa do neposlušnežev. Ali lahko v tem iščemo vzrok, da je po Miklovi Zali (premiera je bila decembra 1947) jeseniška skupina naštudirala še Rusko vprašanje Konstantina Simonova in ga, prav tako v režiji Srečka Tiča, premierno uprizorila dobra dva meseca po izrečenih kritikah? Če to drži, pomeni, da je bil jeseniški režiser Srečko Tič nagrajen za delo, ki ga pravzaprav ni prevzel z največjim navdušenjem.

²⁵ Poročilo odbora. Obzornik, II, 1947, št. 3, str. 112.

²⁶ Bratko Kreft: Ob tekmah gledaliških skupin. Slovenski poročevalec, VII, št. 185, 10.8.1946, str. 4; št. 186, 11.8.1946, str. 4.

²⁷ ARS, Fond Republiške konference Zveze sindikatov Slovenije (dalje: RK ZSS), št. 123, m. 19, Poročilo o III. reviji sindikalnih kulturno-umetniških društev Slovenije.

²⁸ ARS, RK ZSS, št. 79, m. 2, Zapisnik posvetovanja zastopnikov SKUD Slovenije, 27.2.1948, str. 2.

²⁴ Glavna vira sta gradivo Ljudske prosvete Slovenije v ARS, predvsem poročila okrajnih oblasti, in Obzornik, revija Ljudske prosvete, ki je poročala o dejavnosti društev.

Precejšnja sprememba sporedov je prineslo že leto 1949, saj si je na spomladanskem tekmovanju od 122 sodelujočih le redkokatera skupina izbrala sovjetske so-realistične drame, čeravno Rusko vprašanje in druga propagandistična navlaka še ni popolnoma izginila s programov. Izbor je bil še vedno podrejen ideološkim merilom in Janko Liška je ugotavljal, da "idejno manj primernih ali neprimernih iger skoraj ni bilo". Največ skupin, kar 15, je igralo Pot do zločina M. Kranjca, sledili sta komediji Ženitev N. V. Gogolja in Matiček se ženi A. T. Linhart, Cankarjeva igra Kralj na Betajnovi, od "novejših" del pa Uroki Marije Feletove in Mostovi Marjana Hribnika. Na sporedu so se pojavile tudi drame iz zahodnega kulturnega sveta, predvsem Molière in Shaw. Ocenjevalne komisije so si ogledale tudi Cankarjevi igri Hlapci in Jakob Ruda, Mater M. Klopčiča, Gospodarja Franceta Kosmača, Vido Grantovo Ferda Kozaka, Krape A. Ingoliča, Potrčevo igro Lacko in Krefli, Celjske grofe Bratka Krefta itd. Pri izboru komedij je bil na slovenskih amaterskih odrih vse bolj zastopan Branislav Nušić. Prvo nagrado je z Molièrovim Tartuffom "pobral" SKUD Dušan Jereb iz Novega mesta. Prav dejstvo, da je bil Molière še zelo redek gost amaterskih odrov, je Liška ocenil kot napako, enako kot je za ideološki napaki štel igranje Knittlove ige Via mala ali Maeterlinckove drame Stilmondski župan.²⁹

Kljub temu da je bila ideologija še vedno na prvem mestu, je bilo slišati kritike na račun agitk tudi že z uradnih mest. Spremenjena kulturnopolitična linija, nakazana v letu 1949 in uveljavljena v začetku petdesetih let, je torej opravila z začetnim proletkultovstvom, z ruskim so-realizmom, še vedno pa je nasprotovala prodoru sodobnih zahodnih "buržoaznih", "dekadentnih" del na slovenske odrske deske. Zgolj idejna primernost pa tudi ni bil več zadosten razlog za pozitivno oceno in se je poleg tega zahtevala vsaj še osnovna šola dramaturških prijemov. V čast II. kongresa Ljudske prosvete Slovenije je v začetku leta 1950 tekmovalo 34 dram-skih družin, nagrajene skupine pa so igrale Molièrovo komedijo George Dandin, Shakespeareovo tragedijo Romeo in Julija in Pot do zločina Miška Kranjca.³⁰ V tem letu so tudi amaterski odri že odigrali kakšno sodobno igro iz zahodnega sveta. Lep dokaz spremenjenega vzdušja v začetku petdesetih let je tudi podatek, da ob koncu tega leta razpisu tekmovanja v čast deseti obletnici OF ni bil dodan spisek priporočenih del.³¹

Leta 1950 je bilo organizirano še prvo tekmovanje vaških odrov, s katerim naj bi razgibali podeželje. Z izborom iger in kvaliteto uprizoritev je bilo vodstvo Ljudske prosvete Slovenije kar zadovoljno. Največ skupin je odigralo Gogoljevo Ženitev, ocenjevalci pa so si ogledali še Zupančevo igro Lepa Anka, Molièrovega Georgea Dandina, Kutezki-Juvanovo Košček sreče, Kralja na Betajnovi I. Cankarja, Dolinarjevo Dobravo, Pot do zločina M. Kranjca, Drevo Talce itd. Fran Žižek je po ogledu nastopov ocenil, da so tudi igre iz Knjižnice slovenskega gledališča v dobršni meri prezahtevne za vaše odre, ki so precej zaostajali za mestnimi.³²

Kratek pregled programov društev in iger na festivalih v drugi polovici štiridesetih let nam torej pokaže, da so močnejše skupine pri resnejših delih največkrat posegale po Cankarjevih igrah, od ostale slovenske dramatike pa je bil močno zastopan še socialni realizem in graditeljske agitke. Pogosto so bila na sporedu tudi so-realistična ruska dela. Med komedijami so bile na vrhu lestvice uprizarjanja in števila obiskovalcev obe Linhartovi veseloigri in Gogoljeva Ženitev, sledila pa so Nušičeva dela. Shaw in Molière sta bila vsaj prva tri do štiri leta še redkost, nekako od leta 1949 pa že stalno prisotna na sporedih amaterskih odrov. Isto velja tudi za Shakespeara. Izbor vaških odrov je bil bolj prilagojen manjšim sposobnostim vasi. Tam so večkrat posegali po ideološko slabo ocenjenih starejših delih. Poleg omenjenih avtorjev so na vasi velikokrat igrali Finžgarjeva dela.

Posamezna dela, ki so bila prav tako pogosto na amaterskih odrih, so bila bolj omejena na kraj ali vrsto gledališča. Na Koroškem tostran in onstran meje je bila daleč najbolj priljubljena in največkrat uprizarjana Minklova Zala. Za Uroke Marije Feletove pa velja, da so jih zelo radi igrali mladinski odri.

Izganjanje hudiča, Revčka Andrejčka, Gogolja in Linhart

Bolj zanimivo (in tudi bolj humorno) kot vprašanje, kaj so odri igrali, je vprašanje, česa niso smeli in zakaj ne. Kaj je bilo torej "odsvetovano", ideološko neprimerno, neustrezno "duhu novega časa"? Spisek primernih del cenzorji po večini niso pojmovali togo in absolutno, toda odstopanja niso bila preveč dobrodošla. Sodnih prepovedi tiskane ali izrečene besede Slovenija v tistih letih ni poznala, kar pa ne pomeni, da prepovedi, izrečenih na drugačen način, ni bilo.

²⁹ Janko Liško: *Tekmovanje amaterskih igralskih družin. Obzornik, IV, 1949, št. 8-9, str. 327-330.*

³⁰ *Tekmovanje sindikalnih igralskih družin. Obzornik, V, 1950, št. 3, str. 127-129.*

³¹ *Igralske družine. Obzornik, V, 1950, št. 10-11, str. 500-501.*

³² Fran Žižek: *Zapiski ob predstavah na vaških odrih. Obzornik, V, 1950, št. 8-9, str. 356-359.*

Pri Ljudski prosveti Slovenije je bil prva leta po vojni za gledališko dejavnost zadolžen Cvetko Zagorski, ki se ocenjevanja del spominja takole: "Blago je (Uroš Kraigher, njegov predpostavljani, op.p.) okrenil mojo počasnost in mi dodelil delo s pregledovanjem iger, ki so jih igrali po podeželju - večidel so privlekli na dan spet Tri vdove in podobno, kar so našli po podstrešjih in skrivališčih ali obnavljali po spominu, niso pa bile primerne za novi čas, bile so polne patriarhalnosti, lažnega idealiziranja, cenene šaljivosti in skonstruiranih zapletov, še Finžgarja ni bilo med njimi. Nesmiselno in celo škodljivo bi bilo prepovedati te ige in s tem tlačiti ponovno oživitev ljudskih odrov, treba je bilo le obzirno svetovati kaj drugega, kakšne vrednejše ige, posebej še kaj novega, kar je tudi nastajalo - predvsem to je bila moja naloga." Zagorski je skrbel tudi za že omenjene natečaje Ljudske prosvete in za tiskanje tekstov.³³

Uroš Kraigher je Zagorskemu naložil precej dela. V oceno mu je poslal kup neprimernih del, od ocenjevalca pa zahteval natančno analizo in ne literarne kritike: "Kakor si v zadnjem Obzorniku opravil z Radikalno kuro, ni bilo za naš namen dovolj ustrezno, preveč je bilo literarno. Ljudje se Radikalni kuri smejejo in se zabavajo, moramo jim konkretno s prstom pokazati na tiste momente, ki želijo (verjetno je mišljeno: žalijo, op.p.) lik delaveca in sploh naprednega človeka, skratka dokazati, zakaj uvrščamo igro med šund. Vsebine piši krajše, več ocene. Do zdaj si dobil v oceno tele ige: Radikalna kura, Krivoprisežnik, Prisega opolnoči, Peg, srček moj, Mrak, Revček Andrejček, Igra s smrtjo, Charlijeva teta, A njega ni, Zakonei stavkajo, Trije tički."³⁴ Našteta dela so pravzaprav že spisek neprimernih del, ki so bila še prepogosto na slovenskih amaterskih odskih deskah. Med omenjenimi je izstopal Revček Andrejček, ki je postal sinonim za ideološko nezaželeno, preveč banalno in preprosto ljudsko igro, ki je že tako "ponarodela", da ni bil v knjižni izdaji (seveda pred letom 1941) naveden niti njen avtor. Igra v petih dejanjih je bila "presajena" v Slovenijo po starejši avstrijski predlogi, govori pa o skrivnih ljubeznih na vasi, komičnih zapletih, spletkah in seveda srečnem koncu, za katerega poskrbi občinski revež Andrejček. Ta je lahko, kot ostale osebe v tej igrici, računal na pomoč vse-mogočnega, saj je redno prosil za njegovo pomoč. Toda predvojni vse-mogočni ni bil isti kot poveljni vse-mogočni in slednjemu ni bilo najbolj všeč, da so ljudje iskali pomoč pri njegovem predhodniku.

Najbolj preprost način urgiranja proti igranju tovrstnih in podobnih del je bila prepoved uprizarjanja. Ker nova zakonodaja ni predvidevala sodne cenzure, so pre-

povedi kar ustno izrekli lokalni veljaki. Takšna metoda je na terenu slabo odjeknila in zato so ji nasprotovali tudi v slovenskem političnem vrhu. Tako je npr. Krajevni odbor OF Št. Gotard ministrstvu za prosveto Slovenije sporočil, da je notranja uprava iz Trbovelj prepovedala uprizoritev že naštudirane igre. Šlo je za Krivoprisežnika, ki so ga, kot smo že videli, v vodstvu Ljudske prosvete Slovenije uvrstili med ideološko neprimerna dela. Delo je napisal avstrijski dramatik iz 19. stoletja Ludwig Anzengruber. Na vprašanje Krajevnega odbora OF, kaj menijo o takšnem postopku, je ministrstvo odgovorilo: "Zdi se nam, da postopek OLO Trbovlje ni bil pravilen. Izogibati se moramo eenzurnim posegom, kajti z njimi ljudske prosvete ne bomo rešili, niti ne bomo idejno izboljšali prireditve ljudskih odrov. Če je igra 'Krivoprisežnik' v slovenski priredbi za ljudske odre manj primerna, kar je možno, kljub temu, da je bila Anzengruberjeva igra s svojo protiklerikalno ostjo v času svojega nastanka napredna, vendar igre ne moremo prepovedati. To nam ne dovoljuje ne zakon, ne ustava. Če hočemo ljudsko prosveto idejno pravilno usmerjati, se moramo posluževati metode političnega dela, metode prepričevanja. Članom gledališkega odra moramo na konkretnem primeru pokazati, da neka igra ni primerna za uprizoritev, ker je idejno ali umetniško slaba ter jim svetovati, da si izberejo drugo, boljšo. Samo po tej poti bomo izboljšali repertoar ljudskih gledaliških odrov ter dosegli, da bo vse naše ljudsko-prosvetno delo idejno globlje in umetniško kvalitetnejše. Vsak drug način pa rodi v ljudstvu odpor in nam lahko povzroči škodo tudi v političnem pogledu."³⁵

Seveda pa so "metode političnega prepričevanja" dokaj različne in lokalni veljaki so prepogosto posegali po manj primernih, ki so pri ljudeh zbuiali revolt do "ljudske" oblasti. Tajnik Ljudske prosvete Slovenije Janko Liška je sredi leta 1948 društvom svetoval: "Največ je bilo še storjenega glede opozarjanja, naj ne igrajo raznih bedastih, nevzgojnih, klerikalno malomeščansko miselnost izražajočih iger. Takih iger so spočetka po osvoboditvi igrali precej, po zdajšnjih poročilih pa se je število uprizorjenih neprimernih, škodljivih iger že očitno zmanjšalo. (...) Kot najboljši način za preprečevanje uprizarjanja neprimernih iger se je pokazalo prepričevanje. Če prepovemo uprizoritev neprimernih iger, še nismo uspeli - uspeli smo, če smo ljudi prepričali, zakaj določena igra ni vredna, da bi jo uprizorili delovni ljudje za delovno ljudstvo, ki gradi socialistično družbo, če smo uspeli igrateem in vsem interesentom razložiti, v čem je igra izraz, prikaz reakeionarne miselnosti. Za tako prepričevanje pa je potrebno tudi znanje, je potrebna globlja politična občutljivost in občutljivost za razumevanje umetniških vrednot. (...)

³³ Cvetko Zagorski, nav.d., str. 267-268.

³⁴ Cvetko Zagorski, nav.d., str. 292.

³⁵ ARS, MP LRS, š. 30, dok. 23437/1.

Menimo, da je treba odpreti diskusijo ne le zaradi vprašanja, kaj bomo igrali, ali bomo še igrali ostanke repertoarja bivše Prosvetne zveze, ampak predvsem zaradi vprašanja, kako bomo uprizarjali uprizoritve vredne igre.”³⁶

Kot bolj primerno metodo so torej ideologi šteli vnaprej podano mnenje o primernosti nekega dela, ko so pristojni organi odsvetovali uprizarjanje igre, še preden so jo gledališki zanesenjaki naštudirali. Spomladi 1946 je namreč Ljudska prosveta Slovenije pri objavi seznama priporočenih del amaterskim društvom svetovala: “Gledališke družine si lahko izberejo za tekmovanje tudi drugo stvar, zlasti igre ljudskih avtorjev. Vendar naj prej predno prično s študijem pošljejo 1 izvod takih iger Centralni komisiji v Ljubljani v pregled.”³⁷ Pošiljanje manj znanih in ideološko sumljivih del v pregled je postalo po tej sugestiji precej uveljavljen način poslovanja. Vprašati, če je delo primerno za uprizoritev, je pomenilo izogniti se možnosti, da bi lokalni veljaki prepovedali uprizoritev že pripravljenega dela. S tem so se zavarovali pred naknadnimi ideološkimi kritikami, marsikdo pa je bil tudi prepričan, da s tem sodeluje v izgradnji boljšega in srečnejšega jutrišnjega dne. Nekaterih iger tako preprosto ni bilo treba prepovedati, ker je bilo društvom odsvetovano uprizarjati delo, o katerem so nadrejene predhodno povprašali za mnenje. Okrajni ljudskoprosvetni svet Postojna je npr. vnaprej podal sledeče mnenje o primernosti igre Ciganska sirota, ki je še najbolj spominjala na pravljice o princih in kraljičinah z obveznim srečnim koncem: “Takšna igra prav gotovo ni primerna za ljudski odcr. Ko jo prečitaš, lahko ugotoviš, da niti malo ne ustreza resnični podobi nekdanjih graščakov. Mi moramo graščake prikazati takšne, kakor so v resnici bili (krute, za prošnje nedostopne, mučitelje tlačanov in sploh zatiralce kmetov in siromakov), ne pa takšne, kakor jih prikazuje ta igra (spokornike, dobrotljive)... Igrati to igro, se pravi sramotiti spomin na Matijo Gubca, ki se je proti graščakom boril in bil od njih tudi umorjen.”³⁸ Da kasnejših podatkov o morebitni uprizoritvi tega dela ni zaslediti, menda ni potrebno posebej poudarjati.

Tudi ostra, bolj ideološka kot strokovna kritika po uprizoritvi ideološko neprimernih del je bila na mestu, saj naj bi skupino, ki je zagrešila greh, ali tiste, ki so poskušale stopiti na njeno pot, odvrnile od nadaljnjih grešnih korakov. Oglejmo si npr. oceno Cvetka Zagorskega z zgovornim naslovom Nezdrav pojav. Kritika je

bila uperjena proti igri Zvonik, ki jo je napisal Slavko Devetak, uprizorilo pa gledališče v Stražišču. Sentimentalnost in kar preveč človeško prikazan izdajalec Rudolf, ki uspe celo pregovoriti nemškega oficirja, da ne kaznuje partizana Milka, Nemec pa pri tem pokaže celo kanček razumevanja – vse to je bilo za obdobje “klastičnega” socrealizma le preveč. Devetakovo delo je zato Zagorski uvrstil v kategorijo, ki jo “razumemo pod pojmi dekadentnost, malomeščanska ‘ideologija’, provincialno megalomanstvo, odeto v visoko doneče fraze, a plitko, neukusno in brezsmiselno.” Očitki so bili namenjeni še Gledališkemu listu, ki so ga ob tem izdali, saj naj bi v njem mrgolelo praznih fraz, vulgarnosti, “samoslovenskega šovinizma” in žalitev publike. “No dovolj! Čudno se mi le zdi, da ‘pravo ljudstvo’ v Stražišču prenaša tako eksperimentiranje na račun svoje ljubezni do gledališča”, je zaključil Zagorski in pozval “zdrave sile” med državljanji k obračunu z dekadenco.”³⁹

Prav metodo ostre politične kritike so največkrat uporabljali kot sredstvo za izboljšanje repertoarjev. Kritike na račun repertoarja skupinc z Bleca v letu 1948 (igrali so igre Deseti brat, Razvalina življenja in Sneguljčica), ki “ni prikazal niti enega lika novega človeka v borbi za napredek”, ali pa skupine iz Radovljice za igre Smuk, smuk, Spominska plošča in Gor čez jezro, je pristojni organ na Jesenicah strnil v oceno: “Vse te brezidejne stvari so daleč od naše stvarnosti in v nobenem pogledu ne oblikujejo iz nas boljšega človeka, ampak podaljšujejo življenje stari gnili malomeščanski miselnosti, ki nikakor ni koristna.”⁴⁰

“Uprizarjanje brezidejnih del in negativno igranje pozitivnih del nam kaže, da je potrebno razviti zdravo kritiko na široki osnovi, organizirati diskusije, obravnavati probleme preko časopisov in drugo”, je zapisano v analizi dela sindikatov na kulturnem področju iz srede leta 1950; za to dejavnost je bil takrat zadolžen Roman Albreht. Ob tem je bil navcden še lcp način boja proti slabim programom: “Kot lcp primer dobre in zdrave kritike, je kritika ‘Revčka Andrejčka’, uprizorjena v tovarni avtomobilov, ki so jo v Ljudsko pravico napisali tovariši iz Maribora. Izogibajmo se cenzuriranja, ki se najbolj pojavlja na tem polju, ampak vztrajno vzgajajmo igralski kolektiv.”⁴¹

Omenjena vzorna kritika ni podpisana, toda iz zgornjega zapisa zvemo, da so jo napisali delavci s terena, kar je bilo še posebej hvalevredno. Kritika ni letela le na SKUD Maks Durjava, ki je Revčka Andrejčka “odi-

³⁶ Janko Liška: *O vzgoji igralcev in režiserjev*. Obzornik, III, 1948, št. 9, str. 394.

³⁷ ARS, ZKOS, š. 1, m. 2, Poročilo načelnika Centralne komisije za gledališke skupine.

³⁸ Igra “Ciganska sirota”. Obzornik, III, 1948, št. 3-4, str. 173.

³⁹ Nezdav pojav Obzornik, III, 1948, št. 3-4, str. 172-173.

⁴⁰ Poročila okrajnih LPS. Obzornik, III, 1948, št. 6, str. 259.

⁴¹ ARS, RK ZSS, š. 232, m. 2, Kratka analiza kulturno-umetniške dejavnosti sindikalnih organizacij Slovenije, str. 9.

grala menda prvič in zadnjič", saj so jim po predstavi oeenjevali dopovedali, da igra ni primerna za uprizarjanje. Bolj jezni so bili pisei kritike na vodstvo SKUD-a, ki ni priskrbelo primernejšega teksta, čeprav so igralci povpraševali po njem, in niso skupine finančno podprli, tako da so amaterski zanesenjaki "plačali kulise sami iz lastnega žepa". Graje je bil deležen tudi ljudsko-prosvetni svet iz Maribora, ki kar tri mesece ni odgovoril na vprašanje skupine o primernosti igre, po intervenciji pa so le dejali, "da je igra primerna za uprizoritev". Zagnanost in požrtvovalnost igralske skupine je bilo vse, kar je bilo vrednega ob tej dogodivščini v SKUD-u Tovarne avtomobilov v Mariboru, ves upravni aparat pa je odpovedal. Zato je bila v duhu začetka petdesetih let ost kritike uperjena proti birokratizmu: "Ali ne bi kazalo premisliti o tem, kako sprostiti ljudskoprosvetno delo, ga demokratizirati, da ga ne bi neprestano podrejali raznim forumom, kar duši zdravo iniciativo od spodaj, samostojno razmišljanje, presojanje in ukrepanje?"⁴²

Rcvčka Andrejčka zgolj s kritiko nikakor niso prepodili z odrskih desk. Da bi bil le bolj primeren za tedanji čas, so ga Šoštanjčani v svoji uprizoritvi nekoliko priredili, po mnenju pristojnih "misleč, da bodo s črtanjem nekaterih stavkov, izrazov in vzklikov ali pozdravov igro prilagodili novemu času, v resnici pa dosežejo baš obratno, kajti rcakeionarne vsebine s črtanjem ne moremo spremeniti v napredno". Pristojne organe je še posebej bolelo, ker "se tega poslužujejo ljudje, ki so sicer predani stvari socializma, vendar se svojega početja ne zavedajo".⁴³

Da že omenjena prepoved uprizoritve Krivoprisežnika kljub uradno drugačnim stališčem političnega vrha nikakor ni bila osamljen pojav, nam dokazujejo številni sorodni primeri. Na lokalnem nivoju namreč v vsaki družbi vladajo mali bogovi, ki se v upanju, da se bodo približali velikim bratom, obnašajo bolj papeško od papeža. Pri tem pa ob običajnem pomanjkanju naravnega intelekta in ignoranci do strokovnih nasvetov počnejo reči, zaradi katerih gredo ljudem v njihovi okolici lasje pokonei, tisti iz varne razdalje pa se ob vsem skupaj veselo nasmihejo. Zaradi nerazumevanja ali nepoznavanja uradnih stališč so mali bogovi izvajali eenzurne posege tudi v trenutkih, ko je bilo že vse pripravljeno za uprizoritev. V Celju je leta 1947 ena izmed igralskih družin naštudirala igro Plavž, ki je bila zadnja leta pred vojno in prva leta po njej pogosto na sporedu sloven-

skih amaterskih odrov. Trodejanko je napisal Jeseničan France Klinar, natisnjena pa je bila leta 1939. Gledališka družina iz Celja si je igro sposodila v sindikalni knjižnici "in z vednostjo kulturno-prosvetnih aktivistov študirala in pripravila igro. Na dan prireditve pa so jim nastop prepovedali z motivacijo, da je stvar nepriporočljiva, breznačelna."⁴⁴ To se je zgodilo ravno pred najjavljeno uprizoritvijo, ko so bili igralci že našminkani in dvorana polna. Kot zanimivost velja dodati, da so v istem času, brez posegov tamkajšnjih lokalnih aparatčikov, uprizarjali Plavž še na treh drugih odrih v okraju Celje.⁴⁵

Roman Albreht je takšen cenzurni poseg oenil za "še en primer nepravilnega postopanja" in dodal: "Brez dvoma je, da je treba napovedati najostrejši boj izkrivljanju kulturno-umetniškega dela, suhoparnim in breznačelnim prireditvam, toda to s široko, sproščeno, zdravo, vzgojno množično kritiko. O teh stvareh je treba razpravljati, pisati, tolmačiti in ne vsega zreducirati na gol administrativni postopek, kot so to napravili tovariši v Celju, ki pa nedvomno sami nosijo velik del krivde, da je mlada igralska družina sploh pričela študirati 'Plavž'."⁴⁶ Ti namreč niso "prepričali" igralske skupine, da igre zaradi "slabe kvalitete" sploh ni treba študirati. Avtor igre France Klinar, ki je pred vojno organiziral več množičnih kulturnih prireditev, skrbel za kulturno življenje na Jesenicah in še po vojni pripravil revijo Gorenjska v svobodi, je umrl konec leta 1945 in ni dočakal let, ko so njegovo delo preganjali z odrskih desk. Tudi analiza kulturne dejavnosti sindikatov iz julija 1950 omenja, da prepovedi uprizarjanja del niso bila nikakršna redkost: "Nikakor ne smemo reševati stvari preko eenzuriranja, kakor se to prepogosto dogaja. To je bilo zelo v navadi v okraju Gorica, kjer se je kar prepovedovalo uprizarjanje iger, kot pri SKUD Miren Šempeter itd. in to potem, ko so jih že naštudirali. Ni pa se našel nekdo, ki bi ljudem obrazložil zakaj. Igralci tega ne razumejo, če jim poveš samo: Okraj je prepovedal."⁴⁷

Dramski skupini iz Malega Loga v Loškem potoku je leta 1950 okrajni svet Ljudske prosvete Kočevje prepovedal odigrati že naštudirano igro Črnošolec. Do prepovedi je prišlo zaradi "kratkega stika" med društvom in okrajem. Društvo je namreč upoštevalo navodila in "so zadolžili članice KUD-a preden so začeli z

⁴² Zakaj so igrali lažno ljudsko igro? *Ljudska pravica*, XI, št. 159, 5.7.1950, str. 3.

⁴³ ARS, ZKOS, f. 2, m. 2, Referat predsednika, priloga k Zapisniku okrajne skupščine ljudske prosvete okraja Šoštanj, 7.1.1951, str. 2.

⁴⁴ Roman Albreht: O nekaterih vprašanjih kulturno prosvetnega dela sindikatov. *Obzornik*, II, 1947, št. 6, str. 249.

⁴⁵ ARS, RK ZSS, f. 38, m. 2, Zapisnik kulturno-prosvetnega posvetovanja, 21.-22. junija 1947, str. 11.

⁴⁶ Roman Albreht: O nekaterih vprašanjih kulturno prosvetnega dela sindikatov. *Obzornik*, II, 1947, št. 6, str. 249.

⁴⁷ ARS, RK ZSS, št. 232, m. 2, Kratka analiza kulturno-umetniške dejavnosti sindikalnih organizacij Slovenije, str. 6.

vajami, da se ta zanima na Prosveti Kočevje, če se sme ta igra igrati." Toda zadolžena ni opravila svoje naloge, zaradi tega pa Ljudska prosveta Kočevje ni mogla dati vnaprejšnjega odklonilnega stališča in "so oni smatrali, da OLPS (okrajni ljudskoprosvetni svet, op.p.) odobrava to igro in so se začeli učiti". V Kočevju so torej za igro izvedeli šele po napovedi premiere, nato pa so posegli po najbolj nepriljubljeni metodi - prepovedi uprizoritve. Toda v nasprotju z nekaterimi drugimi skupinami, ki jim je poseg cenzorjev vzel voljo do dela, dramske skupine iz Malega loga, ki je bila najbolj delovna skupina v društvu, prepoved ni preveč prizadela. Izbrali so si novo delo in pridno delali dalje.⁴⁸ Velike bogove je pri tej skupini bolj motilo dejstvo, da je bil režiser

gostovanj ne marajo in ne želijo več. Take igre so ponavadi povezane s prostimi zabavami, ki so vse prej kot kulturne, ker so ponavadi podobne indijanskim divjim plesom ali zamorskim bojnim igram."⁵⁰

Z odrskih desk so preganjali burke, bolj "hedonistično" usmerjene skupine, torej vse, ki niso pojmovali kulture kot soustvarjalke novčga, višjega, naprednejšega socialističnega družbenega sistema. Na račun gledališke družine iz Pišec je letela kritika, da "igra zato, da igralci nato denar zapijejo". Prave zagnanosti in zanosa v graditvi socializma ni pokazal niti "tovariš iz Ježice", ki je prišel "na Izvršni odbor LP (Ljudske prosvete, op.p.) Slovenije vpraševat, ali je dolžnost režiserja ku-

MESTNO LJUDSKO GLEDALIŠČE V KOČEVJU

Sezona 1946/47

Predstava 15

Premiera v ponedeljek, 6. januarja 1947 v kinodvorani

DR.

Spisal: Branislav Nušić

komedija v treh dejanjih

Režija: Rebolj Hinko

OSEBE:

Života Cvrljović	Rebolj	Velimir Pavlovič	Prešeren
Mara, njegova žena	Bercetova	Gospa Draga	Čučkova
Milorad, njegov sin	Smole	Dr. Relser, profesor	Stolfa
Slavka, njegova hči	Hirgova V.	Klara	Delipnova
Gospa Spasojević	Jelencova	Pepik	
Gospa Protić	Zajčeva	Marica, hišna	Resnikova
Gazda Blagoje	Berce		

Godi se v Beogradu, v hiši Živote Cvrljovića med prvo in drugo svetovno vojno

Začetek ob 19. uri

Vstopna obilježja

Koniec ob 21.30 uri

Predprodaja vstopnic v trafikah tov. Šeškove

Črnošolca in drugih iger vaški župnik. Bil je sicer lojalen do nove oblasti in član Krajevnega odbora OF, toda že to, da je bil župnik, je bil zadosten razlog za nezaupanje.⁴⁹

Pristojni organi so bili še najbolj zadovoljni, če so se proti uprizorjanju nezaželenih del izrekli člani društev sami, saj v tem primeru ni bilo potrebe za poseg od zgoraj. Hvalevreden je bil primer iz leta 1951 iz Ljutomerškega okraja: "Pravilen odnos do takih prireditev so izrekli člani IZUD-a (izobraževalnega umetniškega društva, op.p.) Kog, ki so na svojem občnem zboru odločno grajali igro 'Čarovnik Žvirca', ki jo je igral mladinski aktiv Kerenčičeve zadruge na Kogu in izjavili, da takih

riti dvorano in postavljati kulise ali ne", niti "zastopniki mladinske dramske družine, ki še nima nobenih pravih izkušenj", ker so se razburjali nad direktorjem Drame v Mariboru, ker ni pristal, da bi gostovali - nikjer drugje kot kar v Drami SNG v Mariboru.⁵¹

Včasih pa so za blamažo poskrbeli kar funkcionarji in vrgli slabo luč na solidno ocenjeno prireditev. Tako so se ob gostovanju gledališke skupine ljubljanskega Gradisa poleti 1947. na Jesenicah funkcionarji "napili ter pobruhal barako, v kateri je čevljarska delavnica", za dodatno ogorčenje železarniških delavcev, katerim je bilo namenjeno gostovanje iz slovenske kulturne me-

⁴⁸ ARS, ZKOS, f. 2, m. 2, Zapisnik okrajne skupščine Ljudske prosvete okraja Kočevje, 3.2.1951, str. 1.

⁴⁹ ARS, CK ZKS III, š. 1, Zapisnik V. plenuma CK KPS, 16.17.2.1951, str. 57.

⁵⁰ ARS, ZKOS, f. 2, m. 2, Organizacijska poročila (priloga k: Zapisnik letne skupščine okraja Ljudske prosvete v Ljutomeru, 9.12.1951), str. 4.

⁵¹ ARS, ZKOS, š. 1a, m. 3, Organizacijska in ideološka okrepitve ljudskoprosvetnih svetov, str. 6-7.

tropole, pa je poskrbela "neka tovarišica", ki je "pogrnila na travo zastavo in se vlegla na njo".⁵²

Je že tako, da so mali bogovi ponavadi bolj papeški od papeža, in zgodilo se je celo, da so bila tarča posegov partijskih aparatčikov celo uveljavljena dela domače in svetovne dramatike s spiska priporočenih del in ideološko zaželena dela. Decembra 1947 so v pogovoru z režiserji vodstveniki Ljudske prosvete Slovenije opozorili: "Nekateri pregoreči prosvetni aktivisti namreč zabranjujejo in ovirajo uprizorjanje del, v katerih nastopajo tudi negativni tipi." Kot primer so omenili, da so z odrov preganjali igro Junaki z morja, ki jo je leta 1945 napisal ruski književnik Boris Andrejevič Lavrenjev. V razpravi so tudi poudarili, da Junake z morja "igrajo vsepovsod v Sovjetski zvezi, zato pač ni razloga, da jih ne bi pri nas. Tak primitivizem v pojmovanju nekaterih je treba s študijem in pojasnjevanjem odstranjevati."⁵³

Glede na to, da je bila tarča lokalnih veljakov eelo novejšo delo iz obdobja socialističnega realizma, se ni čuditi dejstvu, da so se spotikali tudi ob dela iz časov carske Rusije. Eden zanimivejših zapletov se je dogodil leta 1950, ko je hotel cenzor aktualizirati Gogoljevo komedijo Ženitev. Fran Žižek je ob omembi tega humornega dogodka žal pozabil omeniti kraj "komedije", toda kljub temu poročilo ni niti najmanj nezanimivo: "Tako je neki oder prosil okrajnega poverjenika za prosveto za odobritev uprizoritve Gogoljeve 'Žcnitve'. Ta 'Ženitve' ni poznal, zato jo je pregledal in odklonil, kot 'limonado'. Igralci so bili sedaj v nemali zadregi, kje dobiti drugo primerno igro. Vprašali so poverjenika. Ta je menceal in tuhtal, toda boljše igre se ni mogel domisliti. Končno mu je šinila v možgane 'genialna' misel - dal je aktualizirati Gogolja. Svetoval je igralski družini, naj prikaže Podkoljosina, Ževakina, Jajčnieo in druge Gogoljeve junake kot vaše reakcionarje, ki zaman snubijo lepo nevesto. Ob koneu naj se na odru pojavi partizan in igra se konča z njegovo veselo zaroko."⁵⁴ Če je kdo ob branju te "genialne zamisli" pomislil na odlični hrvaški film Predstava Hamleta v Mrduši Donjoj, je treba dodati, da je vsaka sorodnost zgolj namerna.

Če bi v teh dveh primerih lokalnim bogovom lahko v "opravičilo" šteli nerazgledanost, pa bi tudi ta argument odpadel v primerih, ko je bila tarča posegov kar Linhartova komedija Županova Mieka, ki jo menda pozna vsak Slovenec. Neka skupina iz kamniškega okraja je

namreč leta 1950 uprizorila Linhartovo veseloigro, pri tem pa jo je motil zlasti naslov, saj je v njem omenjen predstavnik stare oblasti. Poročilo iz Kamnika namreč pravi: "Še naj omenim primer, kako si nekateri predstavljajo naš novi družbeni red, ko mislijo, da ne sme biti Županova Mieka Županova Mieka, ampak so jo imenovali Predsednikovo hči."⁵⁵ Moti pa se tisti, ki misli, da jc šlo za enkratni primer. Prav tako zgroženi so bili na okrajnem odboru Ljudske prosvete Murska Sobotna, ko so jih predstavniki neke skupine v sezoni 1950/51 "prišli vprašat, ali smejo igrati 'Županovo Micko', da v njihovem kraju pravijo, da županov ne bomo nazaj uvajali! Mi smo jim dovolili, naj igrajo!"⁵⁶

Nekatere manjše in po znanju skromnejše skupine so si pri aktualizaciji starejših del pomagale na prav svojevrsten način, žal pa jih pristojni največkrat niso "razumeli". Ob kritiki zelotske zagretosti lokalnih veljakov je Roman Albreht omenil primer amaterskih gledališčnikov, ki "so hoteli igrati 'Pikovo damo' in ker jim tega niso dovolili, so dali temu komadu drug naslov: 'Pohod brigade'."⁵⁷

S šoštanjkega konca pa so poročali o sledečem ponesrečenem poskusu eepljenja stare, ideološko sporne igre na nove razmere: "Do kakšnih nesmislov lahko privede takšno pojmovanje ideološke borbe, nam pričajo 'Trije ptički' na odru v Gorenju, kjer je režiser v sceno, ki predstavlja bivšo občinsko pisarno kot predstavnico kapitalistične oblasti, mesto kraljeve ali cesarjeve slike obesil sliko maršala Tita."⁵⁸

Dober rezultat prvih poveljnih let, ko je bilo tudi amatersko kulturno udejstvovanje podrejeno šablonam, vzorcem in je bilo do skrajnosti zideologizirano, je bil vsaj ta, da so prosvetni aktivisti iz sporedov večine skupin pregnali najbolj banalna dela. To "očiščevanje" sicer ni potekalo po najbolj demokratičnih metodah, dodati pa je treba, da s cenzuro tako banalnih del slovenski kulturni amaterizem ni izgubil prav ničesar. Uprizarjanje plehkkih burk in operet so društva največkrat opravičevala s tem, da te igre "vlečejo" in da prinašajo dobiček. Resda si ljudje v težkih in negotovih časih raje ogledajo veseloigro kot pa bolj zahtevno delo in ob tem vsaj za trenutek pozabijo na vsakdanje težave. Toda že v začetku petdesetih let so iz številnih krajev in društev poročali, da je možno tudi z dobro pripravljenim zah-

⁵⁵ ARS, ZKOS, f. 1a, m. 7, Referat o delu ljudske prosvete okraja Kamnik na redni skupščini 17.12.1950.

⁵⁶ ARS, ZKOS, f. 2, m. 1, Zapisnik II. redne letne seje glavnega odbora Ljudske prosvete Slovenij, 28.3.1951, str. 19.

⁵⁷ Ibidem, str. 13.

⁵⁸ ARS, ZKOS, f. 2, m. 2, Referat predsednika, priloga k Zapisniku okrajne skupščine ljudske prosvete okraja Šoštanj, 7.1.1951, str. 2.

⁵² ARS, RK ZSS, š. 37, m. 3, Poročilo z Jesenic, 14.8.1947.

⁵³ Kaj igrajo ljudska gledališča. Slovenski poročevalec, VIII, št. 296, 18.12.1947, str. 5.

⁵⁴ Fran Žižek: Zapisniki ob predstavah na vaških odrih. Obzornik, V, 1950, št. 8-9, str. 359-360.

tevnjim dramskim delom in ob potrebnem organizacijskem prispevku funkcionarjev ustvariti prihodek. Poročil kot iz Cerkelj pri Kranju, kjer je član društva "na domačem primeru pokazal, da je s kvalitetno zaigrano igro društvo zaslužiło preko 80.000 din" ali podobno iz Mekinj pri Kamniku, so bili pristojni še posebej veseli.⁵⁹ Prav tako v sezoni 1950/51 je skupina iz Sv. Jurija pri Celju "z uprizoritvijo Cankarjevega 'Kralja na Betajnovi' dosegla tak finančni efekt odn. večji, kakor drugod z uprizoritvijo 'Dveh nevest' ali pa 'Začaranega ženina'".⁶⁰

V naslednji sezoni so iz Vidma ob Savi s ponosom poročali o uspehu z Miklovo Zalo, ki so jo odigrali kar štirinajstkrat: "Vedno nabita polna dvorana nam je istočasno najbolj zgovoren dokaz kvalitete predstav. Mnogo ljudi je to splošno priljubljeno staro slovensko igro po večkrat z zanimanjem gledalo." Celoten izkupiček so namenili za ureditev prosvetnega doma v Vidmu, kar jim je še dodatno dvignilo ugled tako med obiskovalci kot pri funkcionarjih Ljudske prosvete.⁶¹

Kaj je o Revčku Andrejčku menil Edvard Kardelj?

Začetek petdesetih let je močno zarezal v uradno veljavne dogme socialističnega realizma, ki se jim politični vrh še ni odrekel. Slovenska Partija je nova pravila igre za amatersko prosvetno dejavnost formalno predpisala na petem plenumu CK KPS, 16. in 17. februarja 1951. Uvodničar drugega dne je bil Franc Kimovec-Žiga, tedanji podpredsednik Ljudske prosvete Slovenije. Da je začel s kritiko Edvarda Kocbeka, je pač značilni folklorni element tedanjih dni, nas pa seveda bolj zanima, kaj je povedal o ljudskih odrih. Naštel je namreč podatke o največkrat igranih avtorjih in delih za leto 1950. To so prvi statistični podatki o odigranih igrah na amaterskih odrih po vojni, na katere se je moč kolikor toliko zanesljivo opreti. Amaterji so najbolj pogosto uprizarjali dela Branislava Nušića (110 predstav), Ivana Cankarja (41), Molière (40), Josipa Jurčiča (39), Nikolaja Gogolja (37), Miška Kranjca (35) in Frana S. Finžgarja (31). Med deli je vodila Pot do zločina (35), sledile pa so Ženitev (33), Kralj na Betajnovi (31), Glavni dobitnik (26) in Deseti brat (22). In "brezidejne" igre? Teh je bilo bistveno manj: Kdo je požigalec (8 predstav), Pričarani ženin (8), Revček Andrejček (3), Prisega opolnoči (3) itd. Dodati je treba, da je bilo teh iger

dosti več, le da so jih igrale skupine, ki niso bile članice Ljudske prosvete Slovenije. Najbolj pogosto so to bila gasilska društva, ki so želela s tovrstnimi predstavami popestriti gasilske veselice.⁶² Iz navedenih podatkov je Kimovec sklepal, da "smo še daleč od ideala, ki ga je svojčas očitala Katoliška akcija delavskim odrom s sledečimi besedami: 'Marksizem si je iz teatra ustvaril najmočnejše propagandno sredstvo'." Ob primerjavi s stanjem pred leti pa je omenil, da je bilo v letih 1948 in 1949 neprimernih del bistveno manj: "Tega seveda ne smemo pripisati tedanji višji stopnji zrelosti, temveč strožji cenzuri, ki je lani popustila, niso pa partijske organizacije preko množičnih političnih organizacij v duhu sklepov III. plenarnega zasedanja CK KPJ povečale budnosti in ustvarjalne polemike v takih primerih."⁶³

Novost v partijski liniji je na plenumu nakazal eden največjih pragmatikov med slovenskimi komunisti Edvard Kardelj. Že v uvodnih mislih je dejal, da bi "danes v idejnem pogledu če hočete in v pogledu privezovanja mas na nas veliko več napravili, če bi ljudem pokazali, da naš socializem le ni tako sakramensko dolgočasen in pust kot izgleda na prvi pogled in da ni ljudem prepovedano v socializmu smejati se, plesati, norce briti in neumnosti počenjati. Ljudem moramo enostavno dati malo duška, da bodo živeli, kakor so vedno živeli, kakor ljudje hočejo živeti." Tudi Kardelj si ni mogel kaj, da ne bi napadel dekadence, vendar ga ta ni motila tako kot bolj v ideologijo zaverovane cenzorje: "Dajmo ljudem možnost, da bodo razmišljali in pokazali, kaj znajo! Potem pa je treba z ostro kritiko udariti po tistih pojavih, ki so negativni, in jih zadušiti. Ni potrebno zadušiti tistega ubogega 'Revčka Andrejčka', ampak tiste kisle pesmice v Mladinski reviji, Marije Žnidaršičeve, Ade Škerlove itd., to je treba dušiti, ne pa 'Revčka Andrejčka'. Da me boste pravilno razumeli, nisem proti idejnosti. Toda po mojem mnenju idejnost ne obstoja samo v tem, kar je povezano z našo revolucijo in z našo ljudsko oblastjo. Če neki komad podčrtuje moralno čistost, potrebo zakonske zvestobe, če vzgaja človeka v hrabrosti, v tem da drži svojo besedo, da ni zahrbtn, da ne laže, da ne kleveta, da ne uganja svinjarij, je to idejno pozitivno, pa čeprav nima nobene zveze z revolucijo, ne s komunizmom, ne z marksizmom-leninizmom."⁶⁴

Če bi sorodne misli kakšno leto pred tem izrekel kdorkoli na nižjem položaju, bi bil najverjetneje označen kot "protidržavni element" in bi imel možnost na državne stroške uživati arestantsko hrano. Ker pa je to izrekel Kardelj, je bila stvar vredna premisleka. In ko je

⁵⁹ ARS, ZKOS, f. 2, m. 1, O gospodarjenju ter poročilo o razvoju in nalogah podjetja "Propaganda", str. 2.

⁶⁰ ARS, ZKOS, f. 2, m. 3, Delovno poročilo IO LP okraja Celje-okolica, str. 7.

⁶¹ ARS, ZKOS, f. 3, m. 2, Zapisnik Okrajne skupščine Ljudske prosvete Krško, 16.2.1952.

⁶² ARS, CK ZKS III, š. 1, Zapisnik V. plenuma CK KPS, 16.-17.2.1951, str. 60-61.

⁶³ Ibidem, str. 61.

⁶⁴ Ibidem, str. 75.

za njim glavni slovenski partijski kulturni ideolog Boris Zihlerl pohvalil še "zdrav realistični čut" Frana Saleškega Finžgarja, ki ga pri marksističnih piseih ni našel,⁶⁵ je bila nova kulturnopolitična linija ustoličena. Novosti je bilo treba le še vpeljati na teren in najti kader za to akcijo. Novi ljudje za nove čase pa pravzaprav niso bili tako novi. Roman Albreht je po spremembi linije zamenjal položaj in ni več odgovarjal za kulturo pri sindikatih, temveč je postal pomemben član vodstva Zveze Svobod. Francee Kimovec, ki je bil sicer v omenjenem uvodnem referatu manj zagret za spremembe kot govorniki za njim, običajno ni razmišljal s svojo glavo in je bil kot takšen zelo dojemljiv za radikalne spremembe. Novinec na pomembni funkciji je bil le Ivan Regent, ki je bil leta 1952 izvoljen za prvega predsednika Zveze Svobod, ki je sicer bila kolektivna članica Ljudske prosvete Slovenije, a je delovala zelo samostojno. Zveza Svobod je združevala najmočnejša kulturna društva, to pa so bila društva v mestih. Po večini so se starejša Sindikalna kulturno umetniška društva iz produkejskega načela združevanja na delovnem mestu preoblikovala in se po novem kot Svobode združevale na teritorialnem principu. Najbolj pomembna sprememba pa je bila, da so se veliki in mali bogovi vse manj vpletali v del amaterskih zanesenjakov. Zato z uveljavljanjem nove linije ni bilo večjih težev. Na terenu so si že dlje časa želeli malee več svobode pri delu, če pa je to zagovarjal celo sam Kardelj, je bilo to še toliko bolj dobrodošlo. Že ob koncu sezon 1950/51 in 1951/52 so z okrajev poročali o precej bolj sproščeni dejavnosti kot pred leti in o nekoliko drugačnih programih. Običajno so ob omembi igranja manj primernih del navedli, da uprizarjanja tovrstnih iger ne prepovedujejo. "Da bi jim prepovedali igre, katere so že naštudirali, bi bilo napačno, ubili bi jim vso voljo do nadaljnjega dela", so razmišljali maja 1952 na skupščini Ljudske prosvete v Novem mestu.⁶⁶ Okrajni plenum v Ljubljani pa je društvom decembra 1951 svetoval: "Ne zavračamo dobrih predvojnih del, niti nismo proti veseloigram in šalam. Izogibajmo se pa tistega, kar spominja na žalostno obdobje predvojnih let, ko je šlo za nadvlado klerikalizma in mističnih dogem."⁶⁷

Ni najvažnejše merilo veliko skupin, predstav in obiskovalcev, pač pa vsebina in kakovost dela

V nasvetu Darinke Muser,⁶⁸ inštruktorice za dramatiko pri Ljudski prosveti Slovenije, se zrealijo spremem-

be v kulturnem amaterizmu v prvi polovici petdesetih let. Poudarila je sicer, da je lepo doseči uspeh, izkazan s statističnimi kazalei, toda bolj kot temu je pozornost namenjala strokovnim vprašanjem: skrbno izbranemu repertoarju, odpravi napak pri prehitro in površno pripravljenih igrah, vzgoji režiserjev za amaterske odre ipd. Pomoč Ljudske prosvete Slovenije je bila v skladu s tako politiko vse bolj konkretna in se ni omejevala zgolj na verbalizem in pisanje spisov primernih del. Leta 1952 je ustanovila izposojevalnico dramskih del in opreme Ljudski oder. Spiske izposoji namenjenih dramskih del je objavljalo glasilo Ljudska prosveta. Oktobra 1952 je bilo na voljo 30 naslovov, ob koncu leta pa že deset več. Ob začetku sezone 1953/54 je imel Ljudski oder v izposojevalnici 113 del. Amaterski odri so si lahko poleg del izposodili še kostume, lasulje, obleke in modne dodatke različnih stilov, meče in helebarde, s posredništvom Ljudskega odra pa so nabavljali žarnice, reflektorje, šminke in načrte za odre.⁶⁹

Ljudski oder je od leta 1953 posloval brez dotacij, kar priča, da so teksti in material stalno krožili po amaterskih odrih, tako da je izposojevalnica pokrila vse stroške poslovanja. V začetku sezone 1954/55 je število iger za izposajo naraslo že na 263.⁷⁰ Med temi je bil med slovenskimi avtorji na prvem mestu seveda Ivan Cankar, zastopan z osmimi deli. Sledili so Pavel Golia (7 del), Anton Ingolič (5), s po štirimi deli Ivan Potrč, Bratko Kreft, Fran Saleški Finžgar, Tone Čufar in Matej Bor, s po tremi Francee Filipič, Josip Jurčič, Etbin Kristan, Fran Milčinski, Mira Pucova itd. Od klasičnega slovenskega repertoarja je treba dodati obe Linhartovi komediji, Šestovo priredbo Tavčarjevega Cvetja v jeseni in Žiškovo dramatizacijo Sketove povesti Miklova Zala. Med avtorji drugih jugoslovanskih narodov je seveda prednjačil Branislav Nušić s 13 naslovi, medtem ko je bilo ostale dramatike "bratskih južnih narodov" malo. Običajno so bila režijsko opremljena le najbolj znana dela dramatikov, denimo, Vojnovičev Ekvinokcij, pa Kočičev Jazbec pred sodiščem in Držičev Dundo Maroje. Pri svetovni literaturi je bilo moč najti dosti naslovov ruskih piscev, po večini tiskanih v drugi polovici štiridesetih let, največ Maksima Gorkega (7), poleg njega pa še Čehova, Gogolja, Afinogenova, Averčenko, Katajeva, Ostrovskega, Tolstoja itd. Toda z izjemo prvih treh so ta dela tedaj že ostajala na zaprašenih knjižnih policah. Med drugo svetovno literaturo sta izstopala Molière z enajstimi in Shakespeare s šestimi

⁶⁵ Ibidem, str. 80

⁶⁶ ARS, ZKOS, f. 3, m. 2, Zapisnik IV. redne skupščine Ljudske prosvete Novo mesto, 18.5.1952, str. 6.

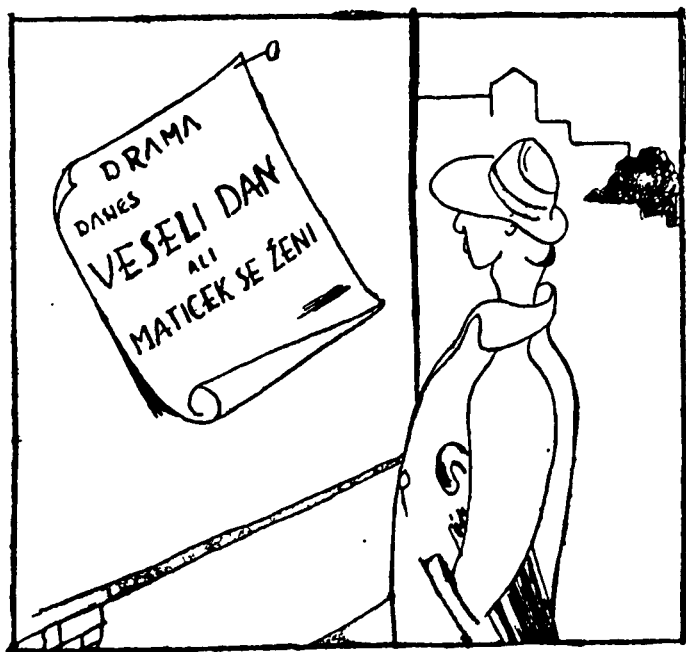
⁶⁷ ARS, ZKOS, f. 3, m. 2, Zapisnik okrajnega plenuma LP Ljubljana-okolica, 16.12.1951.

⁶⁸ Darinka Muser: Igralske družine iščejo režiserje. Socialistična misel, II, 1954, št. 9, str. 523.

⁶⁹ Ljudska prosveta, I, št. 21, 10.10.1952, str. 8 in št. 26, 19.12.1952, str. 10; Ljudska prosveta, II, št. 17-19, 2.10.1953, str. 16.

⁷⁰ Ljudska prosveta, III, št. 14-16, 29.10.1954, str. 1-9.

Izobraženi »kritik«

— No, serous! Tudi teater je pri hudiču! Pol osmih je že, pa še ne vedo, kaj bodo igrali!

naslovi. Kot primernejšega za amaterske odre so običajno svetovali prvega. Sodobna zahodna dramatika je bila na spisku zelo slabo zastopana. Sprememba v primerjavi s prejšnjimi leti pa je vidna že v tem, da je bila na spisku tudi *Slaba vest*, delo Ludwiga Anzengruberja, ki so ga še pred leti preganjali s slovenskih amaterskih odrov. Spisek ni imel tako utilitarne vloge kot pred leti sproti sestavljeni spiski priporočenih del. To je v začetku leta 1954 naravnost povedala tudi Darinka Muser: "Imeli smo okvirne repertoarje (čas je tako zahteval), vedeli smo: tu je meja, čez njo ne moreš. Ni bilo lahko, okvir je bil tesen, izbira skromna, skupin pa mnogo. (...) Z ukinitvijo okvirnih repertoarjev, ali če naj drugače povem, s prenehanjem dirigiranja od zgoraj, je izbira prepuščena, bolj ali manj, samoiniciativi igralških skupin; to pomeni, da je njih naloga težja in odgovornejša. S tem namreč, da so ukinjeni okvirni repertoarji, še ne pomeni, da so zdaj vrata na stežaj odprta za vsebinsko slabe in neumetniške igre."⁷¹

Namesto Knjižnice slovenskega gledališča je začela leta 1951 izhajati nova Knjižnica ljudskih iger, ki jo je izdajala kar Ljudska prosveta Slovenije sama. Da pa ostaja namen knjižnice enak, je bilo simbolično nakazano že s tem, da je bilo v zadnjem zvezku "ukinjene" in prvem novorojene zbirke tiskano delo istega avtorja,

Branislava Nušića. Do konca leta 1955 je v zbirki izšlo deset zvezkov, po večini slovenskih avtorjev: Linhartov Matiček se ženi, Finžgarjeva Veriga, drama Jožeta Pahorja Čas je dozorel, Visoka pesem Ilke Vašteto-ve, Žižkova dramatizacija Miklovo Zale, Kreftovi Celjski grofje, Med štirimi stenami Iva Brnčiča itd.

Po poročilih Ljudske prosvete lahko sklepamo, da so društva v veliki meri upoštevala nasvete in posegala po zahtevnejših delih iz izposojevalnice Ljudskega odra. Največkrat omenjajo Cankarja, Finžgarja, Nušića, Molièra, obe Linhartovi komediji, Miklovo Zalo pa si je bilo moč skorajda vedno ogledati na tem ali onem odru. Tudi druga dela iz izposojevalnice so pogosto prišla na slovenske amaterske odre. Prevladovala so dela slovenskih piscev. To velja predvsem za večje mestne skupine, vključene v delavsko prosvetna društva Svobode, in predvsem pri teh so bile igre, kot je Revček Andrejček, redkost. V letu 1953 so dramske sekcije Svobod imele prek 700 predstav in "kolikor je mogoče sklepati iz poročil, izbira iger v splo-

šnem ni slaba". Na spored so pogosto uvrščali dela, ki so si jih pred tem ogledali v profesionalnih gledališčih. Svoboda iz Stražišča pri Kranju je s tremi deli nastopila skupaj tridesetkrat, njene predstave pa si je ogledalo nad 7000 ljudi. V Radečah pa so z Miklovo Zalo nastopili na prostem, saj je sodelovalo nad sto igrancev, osem predstav pa si je ogledalo nad 10.000 gledalcev.⁷²

Ti in sorodni podatki pričajo o visoki ravni odrskega amaterizma, ki je daleč preseгла raven prejšnjih let, ko je bila samoiniciativa tudi na tem področju zatrta, repertoarji in predstave pa podrejene neživljenjskim ideološkim zahtevam. V prvi polovici petdesetih let se je število amaterskih skupin, ki so naštudirale po več kot pet del letno in katere si je ogledalo po več tisoč gledalcev, precej povečalo. Tudi režijski tečaji za amaterje so v novi obliki z več praktičnega dela precej pripomogli k boljši kakovosti, imena predavateljev, kot so Bratko Kreft, Mirko Mahnič, Jože Tiran, Stane Sever, Fran Žižek in drugi, pa so zagotavljala visoko profesionalno raven tečaja. Slabše je bilo še vedno na manjših vaških odrih. Ti zaradi različnih vzrokov niso dosegali tako dobrih rezultatov, pa tudi izbor iger posameznih odrov ni bil najbolj po okusu pristojnih organov. Emil Smašek je aprila 1952 zapisal, da se je število uprizoritev nezaželenih iger povečalo zaradi napačno pojmovane

⁷¹ Darinka Muser: *O dveh osnovnih vprašanjih igralskih skupin. Socialistična misel*, II, 1954, št. 2, str. 72.

⁷² Pregled dela "Svobod" v letu 1953. *Ljudska prosveta*, III, št. 3, 8.2.1954, str. 1.

demokratizacije: "Kot bi bila to čudežna beseda, so iz temnih kotov prilezli reakeionarni elementi, ki sedaj v raznih organizacijah - najmanj še v ljudskoprosvetnih društvih, ki so v njihovih očeh 'diskreditirana' kot društva Osvobodilne fronte - skušajo spraviti na oder razne klerikalne in malomeščanske plehke burke." Največ primerne repertoarja je bilo po Smaskovem mnenju pri gasilskih društvih.⁷³

Prav zaradi malih vaških odrov, ki so delovali precej neredno in uprizarjali manj zahtevna dela, je treba biti zelo previden pri ocenjevanju statističnih podatkov, pa čeprav so bili ti v prvi polovici petdesetih let že namenjeni pregledu stanja in ne zgolj propagiranju dosežkov nove družbe. Statistika pravi, da je v prvi polovici petdesetih let delovalo od 600 do 700 amaterskih gledaliških skupin, v njih pa je sodelovalo letno od 15 do 20 tisoč Slovencev. Od 3.500 do preko 4.800 predstav letno si je ogledalo več kot 700.000 ljudi, za leti 1952 in 1953 pa podatki navajajo letno celo več kot milijon gledaleev na predstavah amaterskih odrov.⁷⁴ Na relativno visoke številke so najbolj vplivali večji amaterski odri v mestih, kar je razvidno tudi iz analize Darinke Muser, ki je junija 1955 ocenila, da sistematično in na zavidljivi umetniški višini deluje okoli 80 skupin. Večinoma so to bile Svobode iz industrijskih središč (Ljubljana, Maribor, Celje, revirji, Kranj), v manjši meri pa skupine na podeželju.⁷⁵ Po uradnih statistikah so društva Ljudske prosvete Slovenije v sezoni 1952/53 odigrala dela 108 pisateljev, od tega 32 slovenskih, 9 s srbsko-hrvaškega govornega področja in 59 tujih. Po pogostosti izvajanja sta bila na prvih mestih Shakespeare in Molière. Hamlet, Sen kresne noči, Kar hočete in Romeo in Julija so zastopali prvega, Darinka Muser pa je kot primernejše za amaterske odre priporočila, naj bolj posegajo po Veselih Windsorkah. Molière, o katerem je Muserjeva menila, da je "bližji ljudskim odrom", je bil na sporedih s Skopuhom, Namišljenim bolnikom, Tartuffom, Geom Dandinom in Seapinovimi zvijačami. Tudi Goldoni je bil z Mirandolino, Slugo dveh gospodov, Lažnikom in Pahljačo solidno zastopan. Nekateri avtorji so bili na programih z najbolj znanim delom, npr. Schiller, Držić, Ostrovski, Gorki itd. Gogoljeva Ženitev kar ni mogla zdrkniti s sporedov, in "prav je, da se drži", je menila Muserjeva, mnogo so igrali Anzengruberjevo Slabo vest, "ker je vaškim odrom bližju". Kot zelo primerne za amaterske odre je Muserjeva predlagala še komedije Georga Bernarda Shawa.⁷⁶

O izboru slovenskih avtorjev Muserjeva ni posebej razglabljala, verjetno po principu na zahodu nič novega, ni pa mogla mimo problema banalno solzavih del: "Nihče teh stvari z ognjem in mečem ne preganja (še vedno so ljudje, ki vprašujejo, ali je ta ali ona igra dovoljena ali prepovedana - nič ni prepovedano." Vprašala pa se je, če je opravičevanje uvrščanja takšnih del na repertoarje sploh smiselno: "Ali ni to podcenjevanje občinstva in njegove naravne inteligence? Ali ni za tem gledanje, da je za preprosto občinstvo najbolj primitivno dovolj dobro, da boljšega niti vredno ni?" Izkušnje s terena kažejo, "da še tako preprosto občinstvo dogajanje na odru pravilno sprejema, če je pravilno prikazano". Na "lanskem" kongresu amaterskih igalskih skupin v Belgiji se je Muserjeva prepričala (in s tem potrdila na začetku članka izrečeno misel), da "ni nikjer amatersko igranje tako razvito kot v Sloveniji, kjer res sleherna vas igra, in gleda amaterske predstave letno skoraj 900 000 ljudi."⁷⁷ V nečem pa se je Muserjeva le motila - da namreč ni nič prepovedano. Male bogove je pač težko zaustaviti na njihovi rušilni poti, saj se težje kot veliki bratje prilagodijo radikalnim spremembam. Veliki bratje so namreč sposobni v enem dnevu spremeniti "lastna" stališča za stoosemdeset stopinj. Cenurnih posegov je bilo v prvi polovici petdesetih let resda bistveno manj kot v drugi polovici štiridesetih, toda še vedno je prihajalo do prepovedi. Z napredkom tehnike je tudi cenzura prešla na "višjo" tehnično stopnjo zrelosti, tako da se je v prvi polovici petdesetih let že uveljavil nov izraz - telefonska prepoved.

Bolj kot to nezaželeno metodo so še vedno spodbujali ostro kritiko, ki pa v petdesetih letih za razliko od druge polovice štiridesetih ni bila več zgolj politično-ideološka. V Ljudski prosveti so v rubriki O slabih igrah Emil Smasek, Darinka Muser in Gustav Grobelnik analizirali vsebino nekaterih neprimernih del kot so bila Anjega ni, Mežnarjeva Lizika, Izpod Golice, Čevljar in vrag, Spomenik pri Hrastoveu, že omenjeni Plavž Frančeta Klinarja, ki so ga cenzurirali leta 1947 v Celju, pa Radikalno kuro ter Mlinarja in njegovo hči. Na prvem mestu so strokovne zadeve zamenjale prejšnja leta prevladujoče ideološke zadržke. Ost kritike je bila torej naperjena proti "plaži", za katero je vodstvo Ljudske prosvete Slovenije zahtevalo, naj končno zapusti slovenske amaterske odre. Banalnost, duhovičenje, naivnost, primitivnost in prisiljena burkavost so bile pogoste označbe tovrstnih del. Tem pa so sledile tudi slabe ocene zaradi neprimerne ideološke naravnosti del, saj je bil v ospredje potisnjen mali tradicionalni slovenski

⁷³ Emil Smasek: *O slabih igrah. Ljudska prosveta, I, št. 9, 25.4.1952, str. 2.*

⁷⁴ Maša Jurca: *Slovenska gledališča v preteklih letih. Prikazi in študije, III, št. 5, maja 1957, str. 25.*

⁷⁵ Darinka Muser: *Amatersko igranje - deset let po osvoboditvi. Ljudska prosveta, IV, št. 8-9, 20.6.1955, str. 10-11.*

⁷⁶ Darinka Muser: *Ob sporedih igalskih skupin. Socialistična*

misel, I, 1952-1953, št.10, str.711-712.

⁷⁷ *Ibidem, str 713-714.*

kmet, katerega moralne vrednote so bile pobožnost, poslušnost in spoštovanje vsake oblasti (torej tudi avstrijskega cesarja in plemičev), navezanost na svoj košček zemlje, ozki življenjski prostor itd. V novem času so prosvetni delavci menili, da bi morali na gledaliških deskah prikazovati takšne moralne vrednote, ki izhajajo iz novega družbenega sistema. Namesto malega kmeta torej revolucionarnega delavea, namesto ozkega družinskega kroga širše ljudske množice, namesto pobožne vdanosti v usodo aktivno iskanje izhoda iz težav, namesto plemenitih aristokratov izkoriščevalce delavcev in kmetov.

Toda nekatere od nezaželenih iger so se še vedno pojavljale na amaterskih odrih. Iz večine okrajev so poročali, da tovrstnih del ne preganjajo več z ognjem in mečem, kar pa ne pomeni, da do administrativnih prepovedi ni več prihajalo. "Nekje na Gorenjskem je uprava za notranje zadeve prepovedala igranje 'Izpod Golice' prav pred prvo izvedbo", je maja 1952 zapisala Darinka Muser. Prepoved je dvignila precej prahu in je slabo vplivala na gledališko skupino, ki je zgubila voljo do dela. Toda igra, "ki je bila zanimiva in opisovanja vredna v Jurčičevih časih, nas danes res ne more ganiti, saj imamo drugačne probleme, ki jih rešujemo v življenju in torej tudi v drami," je menila Muserjeva. Zato, je dodala, nima smisla vreči puške v koruzo in "je bil hrup, ki ga je dvignila skupina okoli prepovedi te igre, res 'mno-go hrupa za nič'".⁷⁸

Mnogo hrupa za nekaj pa je bilo pol leta kasneje, jeseni 1952, ko so Svobodi iz Idrije lokalni veljaki prepovedali uprizoritev Finžgarjevega Divjega lovea. Igra je bila pred leti na spisku primernih del, na zalogi pa jo je imel tudi Ljudski oder, kar pomeni, da nikakor ni sodila med ideološko nezaželena dela. Toda za Finžgarja na splošno je veljalo, da so ga priporočali predvsem za manjše vaške odre, ne pa za kadrovske in režijsko močnejše odre Svobod. Po pritožbah, "češ da je padla morala pri igrateh, ker niso smeli uprizoriti na državni praznik 'Divjega lovea'," je šel v Idrijo gasit ogenj kar sam predsednik Svobod Ivan Regent.⁷⁹ Očitno pa prepričevanja od zgoraj niso uspela, kajti še pol leta kasneje, marea 1953, je Janko Liška izjavil: "Zgrešeno se mi zdi, da je Svoboda v Idriji tako vztrajala na tem, da igra 'Divjega lovea', ki za delavstvo sploh ni primeren komad. Nekatere igre so ustrezne za kmečko okolje, ne pa tudi za delavstvo."⁸⁰

Še isto leto je prišlo do zapleta na Štajerskem zaradi predstav Spomenika pri Hrastoveu. Igra je igralska skupina iz Črmljenšaka poslala v pregled in odobritev odboru Ljudske prosvete Maribor-okolice, ki jo je odsvetoval, ne pa tudi prepovedal. Skupini je naročil, naj jo, če jo že mora igrati, naslovi Spomenik pri Hrastoveu in naj opusti starejše ime Črni križ pri Hrastoveu. Toda skupina iz Črmljenšaka je preslišala priporočila, češ da gre za zgodbo z zgodovinskim ozadjem, ki se je odigrala v tistih krajih, na prireditve pa so vabili s starim imenom, "češ da ta naslov igre bolj vleče". Po pritožbah s terena so se v Mariboru 27. septembra 1952 po triindvajseti predstavi le odločili za ostrejši ton v pogovoru z igralsko družino in njeno režiserko. Učiteljica, ki je režirala delo, naj bi namreč vodila igrate pred predstavo v cerkev "za srečni izid igre". Poleg tega so bili zelo slabo prikazani prizori s skakači, v katerih naj bi smešili protestantizem in Trubarja. Na mariborski Ljudski prosveti so se dogovorili, da se bodo ustno pomenili s člani družine in da bodo izvršnemu odboru Ljudske prosvete Slovenije svetovali, naj objavi obširnejšo kritiko Spomenika pri Hrastoveu, režiserko, po poklieu učiteljice, pa naj bi na zagovor poklieal tudi svet za kulturo in prosveto. Poudarili pa so, da morajo biti pri vsem zelo obzirni, saj je "uspeh, da je tak kraj kot Črmljenšak sploh zaktiviziral toliko ljudi igrateev, da so vsak večer redno hodili na vaje".⁸¹

Že mesec dni kasneje, konec oktobra 1952, je bilo v poročilu na seji tajništva Ljudske prosvete Maribor-okolice rečeno, da je sosvet za dramatiko "pregledal seznam iger ter izločil vse tiste igre, ki so za danes neprimerne. Poleg tega so se člani sosveta pomenili s tov. ... radi igre 'Spomenik pri Hrastoveu' ter radi nepravilnosti, katere so nastale s tem v zvezi."⁸² Kasnejših poročil z mariborskega konca, ki bi omenjali ta zaplet, ni, tako da lahko sklepamo, da je pogovor prinesel razplet, kakršnega so si želeli funkcionarji Ljudske prosvete.

Vsega pa le še ni bilo konca. Ljudska prosveta je aprila 1953 v rubriki O slabih igrah objavila omeno Gustava Grobelnika "Spomenik pri Hrastoveu, ponekod Črni križ pri Hrastoveu". Po literarni predlogi Ožbalta Ilavniga (Črni križ pri Hrastovcu, Maribor 1928) sestavljena igra o nesrečni ljubezni med grajsko gospodično Agato in Friderikom Herbersteinom je bila po kritikovem mnenju osladna, dramaturško nespretna in ni izpolnila napovedi, da hoče "prikazati trpljenje našega ljudstva v fevdalizmu, težko pest fevdalea", kakor so to obljubljali "izvajaleci v Črmljenšaku in izdajatelji igre". Zgo-

⁷⁸ Darinka Muser: *O slabih igrah. Ljudska prosveta, 1, št. 11, 23.5.1952, str. 3.*

⁷⁹ ARS, ZKOS, f. 11, m. 13, *Zapisnik seje glavnega odbora DPD Svobod, 25.9.1952.*

⁸⁰ ARS, ZKOS, f. 11, m. 13, *Zapisnik seje glavnega odbora Zveze Svobod, 20.3.1953, str. 17.*

⁸¹ ARS, ZKOS, f. 3, m. 2, *Zapisnik seje izvršnega odbora LPS Maribor-okolica, 22.9.1952.*

⁸² ARS, ZKOS, f. 3, m. 2, *Zapisnik seje tajništva LP Maribor-okolica, 21.10.1952.*

dovinsko gledano je torej drama zgrešila svoj namen: "Trpljenje našega ljudstva, ki ga bojda hoče igra prikazati, pa ni nikjer. Za zaključek torej: če nam gre zares za dramski prikaz življenja srednjeveških fevdalcev, katerim so tlačali naši predniki, bomo raje segli po Kreftovih 'Celjskih grofih'. Opisana dramatizacija pa ne more služiti prosvetljevanju našega človeka."⁸³ Verjetno ne slučajno je bil na sosednji strani v rubriki "Spreme besede k igram 'Ljudskega odra'" objavljen ravno zapis Darinke Muser o Kreftovih Celjskih grofih.

Ob koncu leta 1952 je bil ukinjen agitpropovski aparat Partije, kar je precej olajšalo delo vsem, ki so se kakorkoli ukvarjali s kulturno dejavnostjo. ZKS tako vsaj nekaj let ni imela (formalno neobstoječega) profesionalnega cenzorskega aparata, kar pa ne pomeni, da se je odrekla pravici izrekanja poslednje sodbe. Ni pa imela sistema, s katerim bi preprečila uprizorjanje nezaklenjenih del. Uradna priporočila niso imela več, tako kot pred leti, "zakonske vrednosti", kar je pokazal že primer iz Črmljenšaka. Lep primer izjave, ki je najavljala boj proti ideološko neustreznim delom, ni pa pokazala poti za izvedbo, so, denimo, besede predsednika Svobod Ivana Regenta, izrečene decembra 1953: "So še kraji, kjer skušajo predstavljati 'Mlinarja in njegovo hči, 'Prisego o polnoči' itd., a domači komunisti ne reagirajo na to. Saj ni treba, da bi administrativno to prepovedali, toda delali bi lahko na tem, da do takih predstav ne bi prišlo."⁸⁴

V nasprotju z Regentovimi željami je do takih predstav še vedno prihajalo. Resda vse bolj poredko, saj so imela društva na razpolago dovolj sodobnejše, boljše in z režijskimi opombami opremljene literature. Ocene uspešnih predstav z zahtevnejšimi deli in večji posluh kritike tudi za amaterske odre je bila za igralske družine, ki so želele doseči boljše rezultate, dosti boljša spodbuda kot eenzurni posegi. Tudi mali bogovi so se v tem času že kaj naučili ali pa so jih veliki bratje uspešneje brzdale. Tu in tam je le še prišlo do zapletov, ki so povzročali nejevoljo prizadetih in jezo nadrejenih, saj so nepremišljene poteze prinesle nasprotni učinek od pričakovanega. Žal pa poročila ne omenjajo, koliko ljudem je ob tovrstnih dogodivščinah narasel pritisk in koliko so začeli zaradi tega izpadati lasje.

Sredi petdesetih let sta precej prahu dvignila dva ukrepa malih bogov. Prvi slučaj se je zgodil v Semiču na Štefanovo, 26. decembra 1955. Prosvetno društvo je tisto sezono naštudiralo Finžgarjevega Divjega lovea. Nekaj dni pred Štefanovim so po telefonu vprašali okrajni

svet Zveze Svobod in prosvetnih društev Novo mesto, če lahko igrajo na cerkveni praznik. Novomeški funkcionarji so odgovorili, "naj na noben cerkveni praznik ne igrajo, nismo jim pa prepovedali igre". Kljub temu je bila v Semiču na Štefanovo dvorana polna, igralci pa so se lotili svojega dela. Prvo dejanje je potekalo brez težav. Drugo dejanje: v dvorano je prišel policaj in igralcem in občinstvu naznanil, da je predstave konec. Tretje dejanje: "Zgodilo se je, da so iz protesta odšli vsi ljudje od prvega do zadnjega iz dvorane v cerkev".⁸⁵ Da so se mali bogovi spotikali ob Finžgarjevega Divjega lovea, za velike brate pa ta igra ni bila najbolj sporna, smo že spoznali. Ob tem dogodku sta zato voditelja Zveze Svobod in prosvetnih društev Slovenije Ivan Regent in Roman Albreht izrekla kopico kritik na račun novomeškega okraja. Regent je rekel, da če pri Shakespearovem Hamletu ni sporno, da po odru hodi tudi duh Hamletovega očeta, potem ne more biti sporna vsaka igra, ki ne propagira vladajoče ideologije: "Tudi Divji lovec ima nekaj vzgojnih stvari in je še nebroj iger, ki imajo v sebi nebroj vzgojnih stvari...; vse to niso malenkostne stvari in ni treba, da je vsaka naša predstava rdeč plakat."⁸⁶

Drug primer, ki tako kot semiški ni naletel na odobravanje višjih organov, se je zgodil v radgonski občini (kraj ni naveden) na velikonočni ponedeljek, 2. aprila 1956. V dramski sekciji so bili kmečki ljudje, ki so si z lastnimi sredstvi in s pomočjo gasilev zgradili in vzdrževali prosvetni dom. Veliko so nastopali v svojem domu in v okoliških vaseh vse do prijave domačega miličnika, "prijavil pa jih je zaradi tega, ker so 9.000 dinarjev zapravili, to je služilo za osnovo prijave". Murskosoboški svet Zveze Svobod in prosvetnih društev se je seveda pozanimal za pripetljaj in izvedel, "da so plačali 3.000 za dvorano, 2.000 mariborskemu gledališču za kostume in ker so se vozili tri ure s kolesi je 26 ljudi zapravilo za malico nekaj čez 3.000 dinarjev". Toda to ni nič kaj zaleglo: "Zaradi prijave se jim je zaplenil denar, zapiski, razpustili so društvo, prav tako gasilsko društvo." Prosvetni funkcionarji v Murski Soboti seveda niso bili najbolj zadovoljni s policijsko akcijo, saj "ti ljudje ne bodo več hoteli sodelovati, ker je nepravilen odnos milice."⁸⁷

Takšni ukrepi so povzročali več škode kot koristi in vodstvo Zveze Svobod in prosvetnih društev Slovenije je pozvalo pristojne oblasti, naj temu naredijo konec.

⁸⁵ ARS, ZKOS, f. 12a, m. 1, Zapisnik I. seje sveta Zveze Svobod in prosvetnih društev Slovenije, 15.4.1956, str. 1 in 3.

⁸⁶ ARS, ZKOS, f. 12, m. 16, Zapisnik III. seje predsedstva Zveze Svobod in prosvetnih društev Slovenije, 26.3.1956, str. 11.

⁸⁷ ARS, ZKOS, f. 12a, m. 1, Zapisnik I. seje sveta Zveze Svobod in prosvetnih društev Slovenije, 15.4.1956, str. 5.

⁸³ Ljudska prosveta, II, št. 9, 24.4.1953, str. 6-7.
⁸⁴ ARS, CK ZKS III, št. 1, Zapisnik IX. plenarnega zasedanja CK ZKS, 18.12.1953, str. 29.

Tajnik Zveze Roman Albreht je svetoval: "Metoda, da se stvar prepoveduje po telefonu, je stvar, s katero moramo počasi opraviti, ker ljudem je treba določene stvari argumentirati, pojasniti in ne opraviti po telefonu."⁸⁸ Utopično bi bilo seveda pričakovati, da do podobnih primerov ni več prihajalo. Že samo pogosto razpravljanje o telefonskih prepovedih pove, da je bila tovrstna praksa na terenu še zelo živa. Toda za razliko od prvih povojnih let, ko je bila pravno sicer neopredeljena cenzura del političnega sistema, so bile od srede petdesetih let sorodne dogodivščine bolj izjema kot pravilo.

Deset let slovenskega dramskega amaterizma v nekaj številkah

Desetletnice velikih prelomnic so običajno leta slovesnosti in spominov na velike dogodke pravkar minulih časov. Zelo primerna so za izdajo propagandnih brošuric, ki opisujejo napredek zadnjega desetletja, pozabljajo pa, da je bilo v tem času narejene tudi precej škode. Velike besede velikih ljudi pa ponavadi preglaši pravdanje o oslovi senci v Abderi, ali če smo že v Sloveniji, kozlovsko sodbo v Višnji Gori. Prvo povojno desetletje je bilo za gledališki amaterizem, kar smo že spoznali, po eni strani uspešno, po drugi pa srečevanje s križi in težavami. Slovo od težav tega obdobja slovenskega kulturnega amaterizma je prinesel izredni kongres prosvetnih društev 22. in 23. oktobra 1955 na Jesenicah. Sklicala sta ga Ljudska prosveta in Zveza Svobod in se na njem združila v Zvezo Svobod in prosvetnih društev Slovenije. Ta je zakorakala v novo obdobje, v katerem se je kulturni amaterizem v nekaj letih v precejšnji meri otresel političnega pokroviteljstva, kar pomeni, da so na veljavi pridobivala strokovna merila, mali bogovi pa so vse manjkrat poskrbeli za smeh zaradi "komedij" na amaterskih odrih.

Za podatke o dejavnosti amaterskih kulturnih društev v prvem povojnem desetletju velja, da jih je treba jemati z rezervno. Zbiranje statističnih podatkov v Sloveniji je bilo bolj urejeno šele v začetku petdesetih let, tako da omenjene številke bolj odražajo podobo prve polovice petdesetih in le v manjši meri tudi druge polovice štiridesetih let. Zato na spiskih ni moč najti ruskih socrealističnih avtorjev. Za ideološko nezaželena dela pa velja, da so jih včasih celo namerno spregledali.

Dodati je treba, da avtor marsikatero ljudske igre ni znan, zato Zavodu za zaščito avtorskih pravic, ki je zbiral podatke o prireditvah zaradi izplačila tantiem, takšni podatki niso bili potrebni. Zavod za zaščito avtorskih pravic se je pogosto jezil, ker društva niso redno

poročala o prireditvah. Toda kljub temu je bil (avgusta 1948) avtor največkrat uprizorjenih iger, Fran Saleški Finžgar, z njegovim delom zelo zadovoljen: "Zavod za avtorsko pravo uraduje odlično. Prej nisem za svoje igre skoraj nič dobil, sedaj pa kar vsak mesec dobivam tancime, časih prav bogate."⁸⁹ Zaupanje pisatelja, ki se je bil pripravljen odpovedati honorarju ali tantiemi, pomeni, da je bil Zavod pri zbiranju podatkov vse natančnejši in da so zato njegovi podatki verodostojni. Napake gor ali dol, enako kot Finžgar je menil tajnik Ljudske prosvete Slovenije Janko Liška, ki je zatrdil, da podatki "dajejo kljub nepopolnosti vendar v bistvu pravo sliko povojnega repertoarja ljudskih odrov". Razvrstitev naj bi bila torej ustrezna, le omenjene številke bi bilo treba povečati. Več kot stokrat je bilo po podatkih Zavoda za zaščito avtorskih pravic uprizorjenih štirinajst del: Finžgar - Razvalina življenja (368 uprizoritev), Lipah - Glavni dobitke (296), Jurčič - Deseti brat (247), Žižek - Miklova Zala (233), Linhart - Matiček se ženi (227), Cankar - Kralj na Betajnovi (170), Golia - Sneguljčica (168), Jurčič - Domen (150), Bor - Raztrganci (132), Linhart - Županova Micka (116), Gogolj - Ženitev (115), Nušić - Navaden človek (114), Kranjec - Pot do zločina (106) in Finžgar - Veriga (105).⁹⁰

Tudi avtorjev z več kot stokrat izvedenimi deli je štirinajst: Finžgar (905), Nušić (904), Jurčič (663), Cankar (375), Linhart (343), Molière (313), Lipah (296), Golia (257), Žižek (233), Bor (142), Gogolj (132), Golar (121), Goldoni (119), Kranjec (106).⁹¹ Vse igre niso bile skozi vsa leta enako pogosto na odskih deskah. Za sezono 1945/46 je v poročilu Deset let Ljudske prosvete zapisano, da so skupine igrale "največ prizore iz partizanskega življenja in sovjetske enodejanke", tem pa "so se kmalu pridružile zaprascne igre iz arhivov predvojnih diletantskih odrov". Velik korak naprej k posodabljanju in kakovostnemu dvigu programov pa sta prinesli predvsem zbirki Knjižnica slovenskega gledališča in Knjižnica ljudskih igr. Posamezna dela iz teh zbirk so se kmalu po natisu hitro povzpela na vrh popularnosti in se nato uvrščala v zlato sredino. Gogoljeva Ženitev in Kranjčeva Pot do zločina, izdani leta 1948, sta bili v naslednjem letu na prvem in tretjem mestu po številu uprizoritev. Leta 1951 je bil na prvem mestu Nušičev Navaden človek, leto kasneje pa prav tako leta 1951 tiskan Linhartov Matiček se ženi.⁹²

Poročilo Deset let Ljudske prosvete je v repertoarni politiki kot prelomno omenilo leto 1951. Takrat je bilo

⁸⁹ Finžgarjeva pisma Ferdinandu Koledniku. Zbral in uredil Martin Jevnikar. Družba sv. Mohorja, Celovec 1971, str. 49.

⁹⁰ ARS, ZKOS, f. 17, m. 13, Deset let Ljudske prosvete, Igralske skupine 3-4.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Ibidem, Igralske skupine 1-2.

⁸⁸ Ibidem, str. 10-11.

zadnje republiško tekmovanje, pri katerem je več kot kakovost veljala množičnost, o bistvenih značilnostih repertoarne politike prvega povojnega desetletja pa je navedeno: "Do 1951. leta je bil repertoar igralskih skupin bolj ali manj vezan na spiske priporočenih del, na sorazmerno nizko število dostopnih, ljudskim odrom v vsakem pogledu ustreznih del. Ponekod pa se je dogajalo, da so posamezni ljudskoprosvetni in drugi funkcionarji iz neznanja in napačne gorečnosti preprečevali celo uprizarjanje dobrih in zadovoljivih del. Bolj kakor ti posamezniki pa je negativno vplivalo na sestavo repertoarja iskanje dohodkov, ko so postala društva v večji meri navezana le nase. Pa tudi slab okus predvojnih kleriklanih, liberalnih in gasilskih odrov je do neke mere še vplival. Nasprotno politične tendence so prišle le redko do izraza, vsaj v izbiri iger. Bolj se kaže stara miselnost v interpretacijah. Da se slabe igre niso še bolj razširile, gre v precejšnji meri hvala režiserskim tečajem, strokovnim sosvetom pri okrajnih odborih Ljudske prosvede ter izposojevalnici ljudskih iger."⁹³

Zusammenfassung

Schreibt man Županova Micka oder die Tochter des Vorsitzenden?

Slowenische Amateur Bühnen von 1945–1955

Das Amateurtheaterwesen war Mitte des 20. Jahrhunderts in Slowenien weit verbreitet, und zahlreiche Schriftsteller haben festgestellt, daß es kaum irgendwo so viele Amateurtheatergruppen und -vorstellungen gab wie gerade in Slowenien. Im ersten Jahrzehnt nach dem II. Weltkrieg waren solche Aktivitäten noch immer sehr stark vertreten, und auch die neue Regierung zeigt reges Interesse an der Entwicklung des Amateurtheaters. Es wurden Listen mit angemessenen und unangemessenen Bühnenstücken erstellt, und manche Werke durften gar nicht gespielt werden – dies und die Beschrän-

kung der Selbstbestimmung der Theatergruppen bei der Auswahl ihres Repertoires bildeten recht bedenkliche Hindernisse bei der Entwicklung des Amateurtheaterwesens in Slowenien. Auf der anderen Seite trugen organisierte Kurse für Regisseure und Schauspieler der Amateurtheater sowie die systematische Edition von mit Regieanweisungen versehenen Theaterstücken zum Aufstieg und zur erfolgreicheren Arbeit zahlreicher Gruppen bei.

In den ersten fünf Jahren nach dem Krieg standen die Amateurtheater unter starkem politischem Druck. Politische Kritik und zeitweilig sogar Spielverbote trafen zumeist Theaterstücke, die vor dem Krieg von katholischen Vereinen gespielt worden waren und also ideologisch auf christlichen Grundsätzen basierten. In einzelnen Fällen wurden von niedrigeren Behörden sogar Stücke verboten, gegen deren Aufführung die zuständigen höheren Organe nichts einzuwenden hatten. Der politische Druck auf die Amateurtheater begann Anfang der fünfziger Jahre nachzulassen. Fachliche Kriterien gewannen bei der Auswahl des Repertoires immer mehr an Gewicht. Die Theatergruppen stützten sich bei der Auswahl der Stücke vorwiegend auf die frisch gedruckten Bühnenstücke zweier Sammlungen, in denen bedeutende Werke der slowenischen und ausländischen Dramenkunst zusammengefaßt waren.

Archivquellen und statistische Daten, die es erlauben, die lebhaften Aktivitäten des Amateurtheaters zahlenmäßig einzuschätzen, sind in größerem Maße aus der zweiten Hälfte des Jahrzehnts erhalten. Auf der Liste der meistgespielten Autoren und Stücke standen in erster Linie slowenische Dramatiker und ihre Werke. Amateurtheatergruppen inszenierten im ersten Jahrzehnt nach dem Krieg am häufigsten die Werke Fran Saleški Finžgars und die Komödien Branislav Nušićs. Die *Trümmer des Lebens* von F.S. Finžgar waren das am häufigsten gespielte Drama jener Zeit, unter den ausländischen Werken war dies die *Hochzeit* von Gogol.

⁹³ *Ibidem*, *Igralske skupine* 2-3.

Igor Grdina

ČEMERNA ŽETEV JOŽETA TOPORIŠIČA

Jezikoslovцу vodniku v spominsko knjigo

You ask, what is our policy? I will say: It is to wage war, by sea, land and air, with all our might and with all the strength that God can give us: to wage war against a monstrous tyranny, never surpassed in the dark, lamentable catalogue of human crime. That is our policy. You ask, What is our aim? I can answer in one word: Victory - victory at all costs, victory in spite of all terror, victory, however long and hard the road may be; for without victory, there is no survival.

We shall go on to the end, /.../ we shall fight on the seas and oceans, we shall fight with growing confidence and growing strength in the air /.../, we shall fight on the beaches, we shall fight on the landing grounds, we shall fight in the fields and in the streets, we shall fight in the hills; we shall never surrender!./

Winston S. Churchill

Dne 21. junija 1993 je - kakor se za tako dramatičen dogodek spodobi: točno opoldne - pristopil k meni (lokacija: vhod na Filozofsko fakulteto v Ljubljani) samozvani jezikoslovec vodnik v podalpski republiki. Gre kajpak za profesorja naših in tujih profesorjev, za zagnanega slovničarja razglašene slave dr. Jožeta Topori-

šiča (dalje: J. T.), dandanes že uda SAZU in mnoge druge učene družbe. Njegov kot kres žareči obraz in v falset prehajajoči zvonki tenor sta mi hlastno jela razlagati kakor armirani beton trd(n)i sklep svojega lastnika in posestnika, da bo po njem v najkrajšem času spočeta polemika zoper mojo razpravo o začetkih slovenske književnosti, ki je bila v glavnem samo po zaslugi častivrednega prizadevanja dr. Zadravea natisnjena v 1. številki 41. letnika tisti čas vsaj deloma še spodobne, dandanes pa kot stara konzerva pokvarjene Slavistične revije.¹

O tem srečanju je J. T. pisal v Književnih listih Dela 10. marea 1994, kjer je za razumevanje pravih namenov svojega usodnega koraka (pred katerim pa sem ga v zelo prijaznem tonu tudi najresneje posvaril, tako da je moja vest sedaj kristalno čista) izjemno pomembno

¹ J. Toporišič v svojem pisonju z naslovom *Jokobo Riglerjo teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika*, Slovistično revijo 41, Ljubljano 1993 (str. 450), razodeva, kako se je upiral že somi objavi moje razprave *Začetki slovenske književnosti med protestantsko in katoliško reformacijo*. Kot edini razlog svojega sicer neuspešnega upironja po na mestu rečenem omenjo le obseg mojega spisa; "stvor" je noto bilo tiskona mimo njegove volje.

poudaril, da se je odločil "nastopiti" zoper tisto razpravo, s katero naj bi si jaz skušal utreti pot v docenturo za starejšo slovensko književnost... Jezikoslovce vodnik mi je tedaj napovedal še prenekatero bridko reč - in pozneje se je izkazalo, da je mož beseda. 4. januarja 1994 sem se npr. mogel prepričati o resničnosti njegovega zatrjevanja, da se ga je k za javnost "one man show" zoper mene vzpodbujalo: dr. Ada Vidovičeva Muha mi je tedaj v navzočnosti zelo zanesljive priče nekoliko živčno, a še vedno z neskrivanim ponosom strukturalne jezikoslovke zatrdila, da je Toporišiča, ki jo je nekaj prej slikovito označil za posestnico nepoboljšljivo objestne misli², zares spraševala, ali ne bo nič reagiral na moja izvajanja o Riglerjevih domislicah, ker da moje besede terjajo najenergičnejše zavrnitve. Nadalje je 26. januarja 1995 v Književnih listih Dela dr. J. Dular (to je tisti nesrečni človek, ki je za znanstveno nesprejemljivi Toporišičev Slovenski jezik in sporočanje 1 podal pisno Nihil obstat!) priobčil "bistveno" iz scenarija za onemogočitev moje izvolitve v naslov docenta na Filozofski fakulteti v Ljubljani, že 5. januarja istega leta pa je v navedenem časniku širil povsem neresnične vesti o mojem zdravstvenem stanju. Ker sem bil obveščen, da je senat Filozofske fakultete, ki ga je Dular v svojem članku od 5. januarja 1995 v Delu apostrofiriral v zvezi z menoj, prav tega dne razpravljaj o moji vlogi za docenturo (poslani organom po zakonu avtonomne Univerze v Ljubljani, katere delavce dr. Dular že kar nekaj let ni več, na pobudo dr. Kmecla), mi je povsem nemogoče verjeti v naključnost vsega tega dogajanja. Strukturalisti itak prisegajo na sistem, sistemskost in sistematičnost... Jezikoslovce vodnik in tisti ne ravno ostroumni ljudje, ki se mu pustijo voditi čez drn in strn po brezpotjih najbolj čudaškega slovničarjenja, vsekakor niso ljudje, ki bi zlepa vrgli puško v koruzo (Toporišič ima celo strojnico, s katerimi je nekoč grozil samemu Josipu Vidmarju³ - bogve, če ima možak vsaj orožni list!?). Sicer pa nam je tako ali tako še vsem v ušesih dramatično opozorilo z najvišjega mesta, kako da se pri nas uveljavlja vsega obsojanja vredna logika, ki nasprotnika doživlja kot sovražnika (za nasprotnika me je J. T. razglasil v svojem trobilu, v Slavistični reviji⁴), za

onemogočanje le-tega pa so dovoljena vsa sredstva, najprej diskvalifikacija (jezikoslovce vodnik me je v Delu z dne 17. novembra 1994 skrajno resno obdolžil, da sem celo "družbeno škodljivi pojav"), nato likvidacija, tudi fizična, če je treba...

V prvih dneh leta 1994 je zagledala luč sveta med najbolj prismojenimi pristaši domorodnega prstonarodnega slovenističnega strukturalizma srčno zaželena in težko pričakovana 4. številka 41. letnika Slavistične revije, kjer se na straneh 449 - 464 najde za svojega avtorja v vsem reprezentativen, za znanost pa docela brezvreden Toporišičev traktat z dovolj starosvetnim naslovom Jakoba Riglerja teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika. V 42 točkah si je jezikoslovce vodnik po dolgem in počez prizadeval usekati - kajpak v svoji znani polemični maniri najbolj divjega obtoževanja, osebnega blatenja in žaljenja - po mojih mislih. Praktično je ni bilo stvari, ki je ne bi bil kriv... Toda že čez nekaj dni se je dim psevdoznanstvenega ognjemeta J. T. razkadil in 21. februarja 1994 sem omenjenemu organu "jezikoslovce vodnika" poslal resoluten odgovor na prismođarije v kvazirazpravi Jakoba Riglerja teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika. Tedaj je završalo v uredništvu Slavistične revije, ki se mu je začelo svitati, kakšnega kozla je ustrelilo z objavo iz trte izvitih punktacij svojega glavnega urednika za jezikoslovce, tj. nam vsem že dobro znanega vrhovnega slovničarja Toporišiča. Vso gromozansko afero, ki bi se iz tega mogla izeimiti, je skušala večina odločujočih faktorjev navedenega glasila, v katero pa ne sodijo gg. dr. Bernik, dr. Hladnik, dr. Kos in dr. Zdravce, preprosto potlačiti z neobjavo mojega teksta. Toporišič nikakor ni sam; nasprotno: ima kolaborante, ki kot kamniti zid neustrahšno stoje za njim! To je podlo, to je strukturalistično! To je slovenistično, to je nizkotno! To je slavistično! Vse je kazalo, da bo mrčni manever uspel, kajti tedaj sem bil povsem nemočen asistent na Filozofski fakulteti v zelo negotovem mladoraziskovalnem statusu... Takoj sem zapazil, da sta tehnika in tehnologija obračuna z menoj od sile podobni know howu, ki je služil odstranitvi dr. Slodnjaka s Filozofske fakultete v Ljubljani konec petdesetih let: najprej divji besedni napad s polemičnim "kolom in blatom", nato se prizadetemu ne da možnosti za obrambo časti lastnega dobrega imena, osebne integritete in človeškega dostojanstva... Nazadnje - še pomnite, tovariši? - pride do "strokovne" čistke⁵ (pod krinko varovanja "akademske ravni" oz. "akademske spodobnosti", o kateri je v Književnih listih Dela v zvezi z mano pomenljivo pisal dr. Dular 26. januarja 1995)... Vse to je v svoji imenitni knjigi Socialistična kulturna revolucija opisal kolega dr. Gabrič

² J. Toporišič, *Besedotvarno šalanje*, Slavistična revija 39, Ljubljana 1991, str. 236.

³ J. Toporišič, *Družbenost slovenskega jezika*, Ljubljana 1991, str. 305-306.

⁴ J. Toporišič, *Jakoba Riglerja teza...*, str. 464. Isti avtor je v Delu z dne 10. marca 1994 (str. 6) zela nedvoumna zapisal: "Rekel bi, da se v znanosti, (sic!) pa pati, ki je v besedovanju o Riglerju ali meni hadi Igar Grdina, ne pride daleč! /" Jezikoslovce vodnik, ki ima za seba naravnost briljantno kariero, že ve, kako se kam daleč pride... (Celo zelo daleč!) Omembe vreden je tudi Toporišičev stavek na mestu rečenem: "Saj bo tudi on / = I. Grdina/ enkrat star ali starejši - če seveda bo ta dočkal." Ta izjava je v svojem kantecku taka zgavorna, da ne potrebuje nobenega komentarja.

⁵ A. Gabrič, *Socialistična kulturna revolucija*, Ljubljana 1995, str. 281-290; zlasti str. 288.

(obravnaval je namreč paradigmatški primer slavističnega obračuna s prof. Slodnjakom in priobčil imena nepozabnih akterjev tedanjega dogajanja: ne, usodi in zgodovini ne more nihče ubežati, zakaj narod naš dokaze hrani - in te vrstice so pisane tudi zato, da zgodovinar prihodnosti ne bo imel težav pri identifikaciji toporišičevske baze!).

K sreči pa je bil J. T. tako "brihten", da mu je to kar škodovalo: polemični nastop zoper mene v Slavistični reviji, ki jo v roke jemljejo pretežno le še prisilno mobilizirani študentski bralci, mu ni bil dovolj, zato je začel dopisovati tudi v recepcijsko mnogo odmevnejše Delove Književne liste.⁶ A s tem je, kakor se reče, pljunil na karbid, kajti časi so se od izгона prof. Slodnjaka s Filozofske fakultete vendarle nekoliko spremenili in javna beseda je postala svobodnejša - pa tudi strukturalistična idejna avantgarda, ki v marsikateri zadevi zganja enak cirkus, kakor ga je svoje dni marksistična, v svojih manevrih ni preveč spretna (čeprav gre vsekar za vsega upoštevanja vredno silo).⁷

V hipu je potem obledela kulisa učenjastva jezikoslovca vodnika in začel se je nakazovati razsul babilonskega stolpa njegove SS.⁸ Razkrinkana in predočena je bila učena nevednost J. T., kakor se manifestira skozi njegov zverženi prevod Bohoričevih Zimskih uric, Enciklopedijo slovenskega jezika in skozi nekatere druge spise (prim.: Književni listi Dela 3. in 17. marca 1994). Kritika pa tedaj sploh ni mogla vzeti v pretres

največjega dela opusa vrhovnega slovničarja, ker je leta tako jadno zapustil polemično bojno polje (nezadržno je "napredoval v retrogradni smeri"), da je resno postavil pod vprašaj slikovito opredelitev svoje osebe v slovitem in na Slovenskem svetovno znanem biografskem leksikonu dr. Luca Menašerja ("vztrajen tudi v polemikah")...

V jeseni 1994 se je javna debata mogla nadaljevati, saj je Toporišič na knjižni trg lansiral svoj Slovenski jezik in sporočanje 1, za katerega je bilo brž dognano, da je čuden. Medtem so se bile razmere (in razmerja) pri nas temeljito spremenile: mit o polemični nepremagljivosti jezikoslovca vodnika, ki ga je ta vztrajno gojil⁹, je bil sesut od sedaj na vekomaj¹⁰. Ljudje so izgubili strah pred strojnicami J. T. in se niso več pustili motiti domislicam njegovega zagnanega slovničarjenja: sproščeno in odkritosrčno so povedali, da nočejo nič vedeti o prismođarijah, ki jih je zmešal v neužitno učbeniško godljo (njeno "spovračanje" je bilo oblastno predpisano vsem gimnazijskim prvošolcem v podalpski republiki - glej Delo in druge časnike od 13. oktobra 1994 dalje). Kdor je imel oči, je videl, kdor je imel ušesa, je slišal: gospostvo Toporišičeve SS se je podrlo kot hiša iz kart; v pretežni meri je bilo omejeno na najbolj zagrizene ljudi starega kopita, ki so nepristopni vsaki pametni besedi. Vse to dogajanje je pokazalo, kako je tudi v vedi o naši materinščini neogibno potrebna svoboda znanstvene besede (združena z neapriorističnim pluralizmom strokovnih nazorov): ura enoumja oz. neumja skrajno vulgarnega prostonarodnega strukturalizma, ki je od pravega in tvornega strukturalizma oddaljen lepo število svetlobnih let, se je iztekla.

K živahnim odzivom na veliko debato o slovenističnih rečeh je najbrž tudi že vplivala zavest, da bodo nekoč otroci in vnuki spraševali svoje starše in stare starše, kje so bili ter kaj so počeli v času Toporišičevih bojev¹¹, ko je slovenskemu jeziku zapretila največja sila v njegovi dolgi, a slavni zgodovini. Če bi govorili v slovarju bivšega socialističnega režima, bi lahko rekli, da so zoper jezikoslovca vodnika nastopili "delovni ljudje in občani", se pravi delavci in kmetje vseh kategorij ter poštena inteligenca...

⁹ J. Toporišič, *Družbenost slovenskega jezika*, str. 485. Tam jezikoslovec vodnik poudarja, da je "nevaren".

¹⁰ Toporišič je v Delu z dne 17. novembra 1994 v maniri pravega spokarnika (kakor grešna duša v vicah) pretresljivo klical Mea culpa.

¹¹ Za J. Toporišiča in njegove zagnane pristaše je splah močno značilna militaristična terminologija. Vrhavni slavničar vsakemu kritičnemu pretresu svojih besedno od sile obilnih izvajanj, ki ga ne hvali ravno na vsa usta in vse pretege, pravi "napad", v Družbenosti slovenskega jezika pa celo srečujemo poglavje z naslovom Iz bojev (!) za novi slavenski pravopis in jezikoslovje.

⁶ Prim. Dela z dne 24. februarja in 10. marca 1994. Kat pavad za zapisavanje je Toporišiču služilo moje mimogrede izrečena opozorilo, da je napačna prevedel celó naslovno Bohoričevih Zimskih uric.

⁷ O posebnih zvezah med slovenističnimi t.i. strukturalisti in marksistična politika pri nas ba enkrat treba spregovoriti nekaj zela jasnih besed. Zaenkrat naj zadastuje padatek, da je Načrt pravil za novi slovenski pravopis, ki je izšel v Ljubljani leta 1981, določal, da se beseda maršal v pamenu maršal Tito piše kor z velika začetnico (str. 17; na tej strani se Tita najde kar trikrat!). Jaže Taparišič, ki je bil ab Jakobu Riglerju glavni sotvarec tega panesrečenega predlaga slovenskega pravopisa (sploh ni absegal slavarja!), je tudi razlašil, da je pri izdaji t.i. Načrta pravil važna vlaga adigrala "intervencija s strani Socialistične zveze" (J. Taparišič, *Družbenost slovenskega jezika*, Ljubljana 1991, str. 314-315). Gre torej za delo, ki je bila na knjižni trg lansirana s pamačja politične organizacije, kor je za pravopis sila nenavadna. V perspektivi (az. kontekstu - ali še bolje: v luči) zvez med slovenističnimi strukturalisti in marksistična politično sceno ba navsezadnje treba pretresti še Taparišičeva strokovna skrajna neprepričljivo razglašanje glasu dž za glas slavenskega knjižnega jezika. A kakor koli že: tu je dakaz, da je imel Jasip Vidmar povsem prav, ko je povedal, da Jaže Taparišič ne zna slavenščine.

⁸ To morbidna kratice jezikaslavec vadnik zelo pagosta uporablja, npr. v samazvanem Ramovševem zborniku, *Slavistična revija* 42, Ljubljana 1994, str. 162, 164, 165. Toporišičevi SS se je treba postaviti pa robu s splešnim ljudskim odporom in družbeno samozaščito, če ne, ba joj!

Da se odpravijo vse kvarne posledice Toporišičevih krivih nauk in njegovih večdesetletnih neutrudnih slovničarskih prizadevanj, je treba zelo energično ukrepati tako preventivno (nikomur več ne sme na kraj pameti pasti, da bi se skušal instalirati za kakšnega vrhovnega slovničarja oz. jezikoslovea vodnika) kot kurativno (J. T. in njegove zagnane pristaše, ki se odlikujejo po sila samozavestni neukosti in brezmejni napihnjenosti, je potrebno - pa tudi spodobi se - po(d)učiti o dejstvih ter jih na ta način privedi na pot pravega spoznanja). V duhu tega občenarodnega in najširšega javnega interesa je napisana pričujoča razprava, ki na pravo mesto postavlja z resno znanostjo povsem neobremenjene punktacije našega samozvanega slovničarskega vodje iz zadnje številke 41. letnika Slavistične revije. Preden pa začnem z razborom točk J. T., naj opozorim, da njihov avtor že v uvodu demonstira svojo gorostasno neukost: zatrjuje namreč, da je bila v Ljubljani škofija od 1460. leta¹², kar je zelo debela neresnica, saj je cesar Friderik III. (kot vojvoda oz. deželni knez V.) listino o njeni ustanovitvi izstavil šele 1461, papež Pij II. pa 1462. Ob tem moram opozoriti, da tega teksta žal nisem mogel ustvariti v svojem običajnem slogu, temveč sem moral razpravljalni nivo prilagoditi ravni, ki je dosegljiva dojemljivosti J. T. Seveda se nimam časa muditi ob vsaki njegovi izmišljotini, tako da odgovarjam zgolj na najbolj iz trte izvite domislice jezikoslovnega vodje.

1.) J. T. v prvi točki razglša, da izraz "lansirati" ni primeren za oznako publiciranja Riglerjevih spoznanj. Ker v točki 36 jezikoslovec vodnik sam uporablja natančno takšno dikeijo kot jaz (Rigler da je svojo tezo "lansiral"), je jasno, da je njegov začetni ugovor povsem neresen. Enako je neresna že omenjena 36. točka, ki govori o tem, da Riglerjeve teze še nihče ni mogel ovreči. To se je (oz. ni) zgodilo preprosto zato, ker je nihče še ni uspel dokazati. Riglerjevih domislic okoli začetkov slovenskega knjižnega jezika pa tako ali tako ni mogoče dokazati, ker so zmotne.

2.) Ni res, da Rigler na mestu rečenem očita netočnost razlagaleem Trubarjevega jezika; povsem jasno jo pripisuje reformatorju samemu (str. 13 knjige Začetki slovenskega knjižnega jezika, Ljubljana 1968). Rigler pravi, da se netočnost najde pri Trubarjevi izjavi, ki je priobčena na 25. strani knjige Mirka Rupla Slovenski protestantski pisei (prva izdaja). Ker reformator pozna izraz *slovenski* za *windisch*, je popolnoma neumljivo, zakaj Toporišič *windisch* iz Trubarjevih nemških tekstov prevaja s *slovenji*.

3.) J. T. je falsificiral moje točno citiranje Riglerja in

iz tega izvaja neka svoja duhovičenja. To je pač ilustrativen zgled njegovega načina polemiziranja in nivoja njegove misli.

4.) Riglerjeva opomba št. 10 o odrazu jata pred r se najde na 12. strani njegove proslule knjige Začetki slovenskega knjižnega jezika, vendar ne dokazuje piščeve izjave s 13. strani omenjenega dela o izmišljanju nekakih želenih primerov (množina!) s strani drugih raziskovalcev Trubarjevih spisov, temveč opozarja na en (!) Ramovšev lapsus. Ker Rigler govori le o želenih izmišljenih primerih, je nemogoče, da bi to svojo povsem nedokazano obtožbo mogel utemeljiti v navedeni opombi, ki govori o lapsusu: lapsusov si menda nihče ne želi! "Nekritično" prevzemanje lapsusa pa ne more biti okvalificirano kot izmišljanje.

5.) J. T. mi podtika označevanje Riglerja za "nasprotnika" resnih znanstvenikov: to je le plod njegove razgrete fantazije in njegove ravni mišljenja, ki očitno ne more brez nasprotnikov. Objektivni argumenti za Riglerjevo tezo so povsem imaginarni, žal pa je vsakomur na očeh njegov bedni poskus, da bi z diskvalifikatorsko insinuacijo vrgel seneo znanstvene nekorektnosti (izmišljanje primerov!) na starejše preučevalce Trubarjevega jezika.

6.) Kdor hoče biti na ravni znanstvenih metod filologije našega časa, se pač mora ravnati tudi po pravilu "zadnje roke", le Toporišiču se to zdi "nesmisel". Beseda tu nadalje ne gre o "enotnosti oblikoglasnih značilnosti" Trubarjevega prevoda Matejevega evangelija, kot bi svojega braleca rad naplahtal J. T., temveč o vprašanju, katera izdaja tega teksta je reprezentativna za jezikovne in siceršnje ideale našega največjega reformatorja.

Za pesmi Vladimirja Levstika pravilo "zadnje roke" brez problemov velja in res ne vem, v čem bi tu sploh lahko bil problem. J. T. očitno sodi med ljudi, ki brez problemov ne znajo živeti - če jih nimajo, si jih naredijo. Pravilo "zadnje roke" se je uveljavilo tudi v izdajanju zbranih del slovenskih klasikov, kakor je v intervjuju za Književne liste Dela z dne 20. aprila 1995 poudaril predsednik SAZU dr. Bernik. Prava sramota pa je, da naš vrhovni slovničar in glavni sotvorec sedanjih pravopisnih pravil ne zna staviti vejice ter zapiše: "Ker je o Trubarjevem jeziku popisal /≠Rigler/ pol svoje knjige /vejica, kje si: J. T. se ne ravna po pravopisu, temveč po krivopisu! / bi bil namreč res lahko podrobneje prikazal ta trud pred njim /prav: pred seboj! /." J. T. po tem nima nikake moralne pravice od kogar koli zahtevati upoštevanja pravopisnih pravil. Naravnost gnusna izmišljotina je trditev jezikoslovea vodnika, da jaz kakor koli imenujem misel Jakoba Riglerja o Trubarjevem jeziku za "šale in norčije" (pa čeprav je le-ta doce-

¹² J. Toporišič, Jakoba Riglerja teza..., str. 449.

la neutemeljena in neresnična). Omenjeni "prijatelj" jezikoslovec vodnika se skozi svoje spise pač kaže kot tipičen agelast.

7.) Rigler npr. ni upošteval metodološkega pravila "zadnje roke", zato njegova znanost ni metodološko neoporečna. Kaj se ob tem "zdi" J. T., je za stroko povsem irelevantno.

8.) Rigler ni dokazal, da bi Trubar kdaj koli pisal v oz. se (v slovarju J. T.) ravnal po ljubljansčini, ker ni prav nobenega nedvornega pričevanja o tem, kakšna je le-ta v 16. stoletju bila. Vse oblikoglasne značilnosti Trubarjevega jezika, kakor nam je izpričan iz njegovih del, so oblikoglasne značilnosti njegovega knjižnega jezika. Pojavljanje različnih refleksov (npr. jatovskih -e in ei) v istih oblikah ene besede dokazuje, da ta knjižni jezik ni bil le zapis kakšnega govora, saj se v enem govoru v istih oblikah ene besede načeloma lahko pojavljajo le eni refleksi. Če bi J. T. moj tako žolčno napadani tekst prebral "sine ira et studio", bi brž spoznal, da razmišlja na povsem napačni ravni: razpravo o jeziku v Trubarjevih knjigah je preprosto treba dvigniti na nivo misli o knjižnem jeziku, ne pa ostajati na stopnji narečja in govora.

9.) Prav izvirna je podmena J. T., da je v Trubarjevem času obstajalo raščiško narečje, ki ga omenja on. Tudi vrhovni slovničar se bo moral navaditi, da najprej svoje izjave dokaže, potem pa vehementno polemizira z znanstveno korektnimi mislimi drugih ljudi. Kaj je (in kakšna je) "kontinuirana mera", ki jo omenja J. T., ne vem. Ne vem tudi, zakaj naj bi jaz vzpostavljaj Trubarjev oblikoglasni ideal knjižnega jezika - ker naš vodilni reformator sploh ni razmišljal v kategorijah slovničarstva 20. stoletja. Tudi Rigler ni storil nič podobnega, zakaj J. T. sam piše: "Za Riglerja je močno značilno, da ni nikjer (!) podal sistemske podobe kate-re koli (!) ravnine sestava Trubarjevega knjižnega jezika (glasovnega, naglasnega, oblikoslovnega, skladenjskega, besedijskega), ampak je sistemsko proučeval le pisne odraze za dolgi jat in za njegov ustreznik o (ter temu ustrezajoči izglasni nenaglašeni o)." ¹³ Treba je povedati, da je Riglerjevo "sistemsko" proučevanje omenjenega zelo nesistematično, ker njegovi izpiski niso eeloviti; mož kot zalit molči o vzoreu (je sploh reprezentativen?), iz katerega je formiral svoj "korpus" (prim. stran 73 knjige Začetki slovenskega knjižnega jezika, kjer se primeri iz paradigme zaimka ta omenjajo le "za

ilustracijo", tako da o njihovi pravi frekvenca v Trubarjevem celotnem opusu ni mogoče dobiti prave podobe). J. T. je že leta 1992 povsem točno zapisal, da Riglerjeva podoba "gotovo ni znamenje, pod katerim bi lahko zmagovali/." ¹⁴ Mož je vendar kos vizionarja!

10.) Pri meni je logika logična, ne vem pa, kakšna je pri J. T. On sam gromoglasno docira v točki 34, da beseda *pravzaprav* relativizira oz. omejuje veljavnost trditve. Potemtakem moja izjava nikakor ni nekonsistentna ali celo kontradiktorna. Zato pa je takšno Toporišičevo pisanje.

11.) Riglerjeve majave ideje so v tem, da jih ni mogoče podpreti z neoporečnimi dokazi. O skrajni omejenosti Riglerjevega proučevanja Trubarjevega jezika - in s tem tudi dokazovanja - je pisal celo sam J. T. (glej mojo točko 9). Zame nesistematsko in nesistemsko dokazovanje v jezikovnih rečeh pač nima prave teže. Iz žongliranja s par refleksi ni mogoče izpeljati sklepov o celotni jezikovni zgradbi.

12.) Ta točka ne dokazuje ravno razvitega smisla J. T. za logično mišljenje. Če naj bi si Trubar prizadeval pisati v ljubljansčini - in to naj bi bilo po Riglerjevem mnenju celo izven vsakega dvoma (stran 234 knjige Začetki slovenskega knjižnega jezika) -, potem bi ljubljansčina - enako: izven vsakega dvoma - morala biti idealna govorna podoba njegovega knjižnega jezika. To pa seveda ni bila nikoli.

13.) Neznanska miselna preproščina je skrita v domnevi, da se Trubarjeva izjava iz leta 1557 o tem, kako je pisal v kmečkem jeziku, kakor se govori na Raščici, nanaša v glavnem na leksiko in stil. Ni dialekta, ki bi bil leksikalno in stilno dovolj širok, da bi zadostoval za prevod Nove zaveze, Cerkovne ordninge, Hišne postile, Artikulov in Formule coneordiae. Rigler, ki je postavil navedeno domnevo, jo je zaradi njene abotnosti celo sam deloma preklical na strani 97 knjige o začetkih slovenskega knjižnega jezika (zlasti glede besednega zaklada da stvar ne velja povsem).

14.) Tu ni mišljena Riglerjeva polemika v zvezi z jezikom Cerkovne ordninge, temveč gre za sila kontradiktorne poskuse "dokazovanja" njegovih lastnih domislie v knjigi Začetki slovenskega knjižnega jezika. Trubar naj bi si prizadeval pisati v ljubljansčini (stran 234 Začetkov slovenskega knjižnega jezika), hkrati pa naj bi v svojih knjigah odpravljal nekatere značilnosti taiste ljubljansčine (stran 96 istega umotvora). S takimi nekonsistentnostmi bi braleem vendar lahko prizanesel!

¹³ J. Toporišič, *Kritične pripombe k Trubarjevemu delu s strani slovenskih besedoljubov in kritikov*, *Slavistična revija* 40, Ljubljana 1992, str. 245. Vrhovni slovničar bi lahko v tem svojem traktatu bralcem prizanesel vsaj s tole trditvijo (str. 243): "Vergerij je bil, kot vemo, Trubarju ideološki verski nasprotnik /./". Le kaj bi Toporišič brez nasprotnikov?!!

¹⁴ J. Toporišič, *Kritične pripombe...*, str. 254.

15.) J. T. ni ničesar dokazal, temveč je samo zatrdil. Trubar namreč 1557 piše, kako je bil njegov trud okoli sloga in besed le razlog za to, da je pisal v kmečkem slovenskem jeziku, kakor se govori na Raščiei, ne pa, da je pisal z leksiko in stilom, ki se najdeta na navedeni lokaciji. Vzroki in posledice zaenkrat še niso eno in isto. Kako je po mojem mnenju razumeti omenjeno reformatorjevo izjavo, ki ni povsem prosta retoričnosti, sem pojasnil v svojem od J. T. tako neutemeljeno napadnem spisu. Nekaj čudnega pa je Toporišičeva protistava razlagaleev Trubarjevega jezika in ljudi, ki so razlagali menjavo odrazov e in ei za jat, saj ta problematika nedvomno spada v okvire mišljenja o jezikovnih stvareh. Glede Riglerjevega iz trte izvitega obtoževanja o falsificiranju in o "netočnosti" primerjaj točki 2 in 4.

16.) Rigler piše, da naj bi si Trubar prizadeval pisati v ljubljansčini in da je to tudi izven vsakega dvoma (stran 234 Začetkov slovenskega knjižnega jezika). Ker reformator po rojstvu ni bil Ljubljčan, bi potemtakem moral zapisovati jezik iz ust drugih ljudi. To se po vsej pravici zdi čudno celo jezikoslovcu vodniku. Kar pišem, torej ni nespodobno, temveč potrebno.

17.) Rigler na 234. strani Začetkov slovenskega knjižnega jezika zatrjuje: "Pisati je /Trubar/ hotel v ljubljansčini in vanjo vnesti elemente svojega narečja le toliko, da bi jo - vsaj po njegovem /sie! - jezikoslovec Rigler ne obvlada rabe povratno svojilnega zaimka!/" mnenju - obogatil." Ker je Trubar prevedel tako Novo zavezo kakor Luthrovo Hišno postilo, bi naj bil krajevni govor Ljubljane v kombinaciji z dolenskim narečjem Raščiee kar dovolj za prevod obeh navedenih del in J. T. spet nima prav.

18.) Trubar sploh ni edini, ki bi v slovenskem 16. stoletju pisno ne razlikoval med u in v, j in i, š in ž. U in v v kapitalah ne razlikuje niti Krelj, i in j mnogokje piše samo z i ali j Dalmatin (npr. Ierusalemfke, left - v Visoki pesmi, v XI. poglavju Apokalipse: prebjvajo itd.). V zgodbi o Samsonu in Dalili najdemo mesto, kjer Dalmatin pisno ne razlikuje med š in ž, saj stoji zapisano tako befhela (bežala) in Dufha (duša)... Torej: nobene posebne Trubarjeve trmaste enostranosti ni, kar zadeva pa odurnost: ne gre za odurnost pri Trubarju, temveč za odurnost po njegovem mnenju.

19.) Trubar je bil nezadovoljen z Enimi duhovnimi pejsnimi kot celoto, ne samo z delom te zbirke. Nihče pa ni trdil, da je ta knjiga kot celota bližja ljubljansčini kakor spisi našega največjega reformatorja.

20.) Oblikovanje zapletenih stavčnih period, ki se najdejo v knjigah našega največjega reformatorja, je ned-

vomno eminentno stilno vprašanje (seveda tudi sintaktično). Rigler je trdil, da se Trubarjeva izjava, kako da je pisal, kot se govori na Raščiei, nanaša na stil - torej bi morale biti periode, o katerih teče beseda, od tam. A to seveda ni mogoče.

21.) Glej točke 9, 11 in 22.

22.) 1611 je bil Trubar že četrto stoletja pod rušo - kaj naj bi torej listek iz tega leta dokazoval okoli nastanka njegovega knjižnega jezika, je lahko jasno le takima kalibroma, kot sta J. Rigler in J. T. Ljubljanske prisege pa so še mlajše. Treba je upoštevati, da se jezik v 25 letih že zaradi naravnega razvoja spremeni. Ampak tedaj, okoli leta 1600, so katoliški fanatiki na najbolj barbarski način izganjali evangeličane iz slovenskih dežel, kar ni ostalo brez posledice in sledov v podobi - tudi jezikovni - prebivalstva, za katerega so prej veljale določbe graške in bruške pacifikacije (in za Ljubljano je bruški libel veljal!). Kaj pa je v Enih duhovnih pejsnih ljubljansko, ni jasno: Rigler tako zapiše v svojem slavnostnem besedovanju Začetki slovenskega knjižnega jezika (na strani 103): "Ljubljana je verjetno (!) morala (!) preživljati v prvi polovici 16. stoletja prav tako monoftongizacijo, ki pa se je začela lahko že znatno prej." Če bi Ene duhovne pejsni in Trubarjeve knjige bile napisane v ljubljansčini, bi bil okoli časa dokončanja izvršitve omenjene monoftongizacije lahko gotov - a temu ni tako in Rigler skuša groteskno ukazovati kar zgodovinskim dejstvu! In končno: Rigler je znal naplesti o jeziku Ljubljane kup štorij, čeprav ga je zmogel zgolj suponorirati - zakaj tega ni počel tudi v primeru Raščiee? To je prav šolski primer neznanstvenega apriorizma!

23.) Ta točka bo ostala večna sramota J. T. in večine v uredništvu Slavistične revije. Očitno je ta organ v velikih škripeih za gradivo, da objavlja prismojene psevdomedieinske "diagnoze" iz ordinacije dr. Toporišiča. Čudim pa se, da tudi Rigler ni bil razglašen za maloumnega, ker je izjavil, da se morfologiji ljubljansčine in govora Raščiee v 16. stoletju, ko sta oba idioma po vseh relevantnih suponoriranjih pripadala dolenskem tipu slovensčine, nista bistveno razlikovali: jaz naj bi premogel maloumno mesto samo zato, ker menim, da je to veljalo tudi za glasoslovno raven. Seveda: Rigler je Toporišičev prijatelj, jaz pa sem bil razglašen za njegovega nasprotnika!

24.) J. T. tu dokazuje, da ga v prvi vrsti impresionira kvantiteta tistega, kar se sveti in einglja, ni pa mu mar za prave človeške kvalitete. Z njim razpravljati o duhovnih rečeh je očitno izguba časa.

25.) J. T. ne more zanikati dejstva, da Rigler nikjer ne rabi pojma raščičina, ki je edini ustreznik ljubljans-

čini, govoru Raščice pa tudi ni protistavljen govor Ljubljane (Rigler pisari o nekem imaginarnem modificiranem govoru Ljubljane, torej ne o govoru Ljubljane!). In še nekaj: govor Ljubljane bo ljubljanski govor tedaj, ko bo naravni ali dunajski zrezek zrezek narave oz. Dunaja. Govor Ljubljane je govor avtohtonih Ljubljančanov, medtem ko je ljubljanski govor govor vseh prebivalcev Ljubljane - ne glede na njihovo avtohtonost (tudi dunajski zrezek ni le zrezek z Dunaja, temveč ga je moč pripraviti na kateri koli zemljepisni širini oz. dolžini). Moja ugotovitev je torej povsem na mestu, Toporišičeve besede pa spet niso "na nogah".

26.) Pri Riglerju ni prav nobenega dokaza za njegove domislice. Kje je npr. dokaz za veljavnost te izjave: "Besedo svet "Rath, Berathung" je /Trubar/ pisal večkrat z ei, da jo je ločil od "sanctus", kadar je pa bolj mislil na potrebo ločevanja z "mundus", jo je pisal z e" (stran 60 Začтков slovenskega knjižnega jezika). Kako je Rigler vedel, kaj je Trubar mislil v vsakem konkretnem primeru, na katerega se nanaša njegova razlaga? Parapsihologija? Spiritizem? Jaz sem do sedaj vse svoje izjave dokazal. Le falsifikator Toporišičevega kova lahko zatrjuje, da pri meni ni dokazov, medtem ko pri Riglerju so.

27.) Jaz na tem mestu govorim zgolj o narečjih v obliki, kakršno poznamo in razumemo dandanes. Če J. T. misli, da je dolnejščina v tej obliki izpričana že v Stiškem rokopisu, se bridko moti (npr. dolgi nedoločnik, v besednem zakladu: *kraljeva* ne pomeni več kraljica itd.). Ampak J. T. o tem z mano ne bi razpravljal - kot da sem ga prosil za to! Kaj pa gre na lim sugestivnim povpraševanjem dr. Vidovičeve Muhe!

28.) Ne vem, kakšna implikacija nepoštenosti bi se skrivala v tem, da je resnico treba priznati; meni se to zdi edino pošteno, seveda pa je za falsifikatorje stvar drugačna. A Toporišič je v tej točki malce le napredoval k pravemu spoznanju: Rigler v resnici samo "trdi", kakor pravi jezikoslovec vodnik, ničesar pa ni dokazal! In še: ali je Trubar samo na starost narekoval? Že leta 1565, torej še pred svojim poznim ustvarjalnim obdobjem, je npr. dal Kreljevi roki pisati pismo, ki ga je namenil Bohoriču.

29.) Nikjer nisem trdil, da ljubljansščina ne bi vplivala na nobenega izmed Ljubljančev, je pa jasno, da v ustvarjanju mnogih (zlasti latinsko pišočih) avtorjev ni zapustila nobenih sledov. Tudi na Savinčevo knjižno slovenščino ni vplivala. Spet J. T. ne udarja po mojih besedah, temveč po svojih popolnoma izkrivljenih in sprevrženih predstavah o njih.

30.) Doslej ni še nihče ugotavljal, da bi Trubar pisal

slovensko v dveh knjižnih jezikih - in to bi bilo res absurdno dognanje. J. T. hoče po vsej sili nasprotovati mojim besedam in začne samovoljno operirati s pojmom povsem druge ravni (tj. z oblikoglasno normo), o katerem jaz ne govorim. Torej me njegovo nasprotovanje ne zadeva. Absurd pa je Riglerjevo zatrjevanje, da je v letih po 1574 slovensko književnost predstavljal Trubar (Mandelčeva tiskarna, Dalmatin itd.). J. T. v tej točki nekorektno citira Riglerja: besedo "pameten" zamenja z besedo "primeren" (gre za navedek z 90. strani Riglerjeve knjige o začetkih slovenskega knjižnega jezika). Trubar res ni imel nobene - ne pametne ne primerne - osnove za spremembo temeljev slovenskega knjižnega jezika po letu 1574. Zato pa je imel zelo pametne in zelo "primerne" razloge za to, da je pri novih redakcijah svojih že izšlih spisov popravljal stvari, ki niso bile v skladu z njegovimi jezikovnimi in siceršnjimi ideali.

31.) Tudi za prvo obdobje ni nihče dokazal, da bi Trubar pisal v ljubljansščini. Izpisi, s katerimi žonglira Rigler in impresionira neukega bralca, ne dokazujejo prav ničesar; narejeni so docela voluntaristično. Tako npr. možakar samo zapiše, da je v Psalterju kar 177 (!) primerov z ei pri zaimku *ta* v sklonih z dolgim jatom - za cel kup drugih Trubarjevih knjig pa sploh ne navaja nobenega primera (primerjaj stran 73 Začтков slovenskega knjižnega jezika). Tudi pri besedi *mesto* Rigler kakor noj tišči glavo v pesek svoje nemogoče teze in ne navaja sila pogostnih zapisov z ei - tako iz reformatorjevega zgodnjega kot poznega ustvarjalnega obdobja. Katalog primerov (s kratkimi pojasnjevalnimi ekskurzi) za t. i. normalne jatovske reflekse je v knjigi Začteki slovenskega knjižnega jezika skoraj enako obsežen kot tisti za Riglerjeve t. i. izjemne odraze jata (prvi obsega strani od 32 do 57, drugi pa od 58 do 82) - vendar ne vsebuje zelo številnih t. i. iregularnih primerov (npr. stran 71 pri glagolu *veiditi*, stran 71, 72 pri glagolu *imeiti*, stran 73 v paradigmi zaimka *ta*, stran 77 v besedi *meistu* itd.). Če bi Rigler navajal vse te primere, bi se slika "regularnosti" in "iregularnosti" na podlagi statistične kvantitete utegnila precej spremeniti. Pri besedi *cesta* pa je celo on moral ugotoviti tendenco Trubarjevega pisanja od prvotnejšega pogostejšega (a to je treba vzeti skrajno relativno - zaradi nemetodičnega voluntarizma v Riglerjevem izpisovanju!) zapisa z ei k poznejšemu pogostejšemu zapisu z e (stran 36 - zlasti zadnji navedki pri tej besedi!), kar povsem nasprotuje njegovim idejam. Ali je bila pri Trubarju na delu paradoksalna intenca?!

32.) Ramovševi Dialekti ne razpravljajo o vplivu gornjegrajske govornice na podobo kultivirane slovenščine, ki se je ustno rabila v najvišjih krogih ljubljanske škofije še pred Trubarjevim nastopom. Doslej pa ar-

heologi v Gornjem Gradu niso našli nikakih sledov Kijatskega zidu, s katerim bi se tamkajšnja škofijska rezidenca obdala, da bi preprečila vpliv govornice lokalnega prebivalstva.

33.) Trubar govori proti Riglerju docela in povsem. Če bi veljale Riglerjeve domislice, bi bili Raščičani edini vaščani, ki bi v svoji vsakdanji govorici rabili dvojno formulo in druge retorične arabeske iz Trubarjevih spisov (saj naj bi bil njegov slog doma v njegovi rojstni vasi). Tudi njihova leksika bi morala biti nenavadno široka, saj bi obsegala besedni zaklad Nove zaveze, Cerkovne ordninge, Hišne postile itd. Kje je J. T. pobral domnevno mojo trditev o neujemanju Bohoriča (in pred tem Dalmatina) s Trubarjem, je znano pač le njegovi razgreti domišljiji, meni pa ne. Jaz pravim le, da mimo (tj. razen) Trubarja proti Riglerju govorita tudi Dalmatin in Bohorič. Zlasti Dalmatin naj bi po Riglerju mogoče celo vplival na tendenco sprememb v Trubarjevih poslednjih delih (stran 90 Začetkov slovenskega knjižnega jezika)...

34.) Jaz pravim, da Rigler pri svojih idejah (ideja pa je po Slovarju slovenskega knjižnega jezika rezultat najvišje umske dejavnosti, ki se kaže kot bistvo (!), smisel (!) umetniškega ali znanstvenega dela) nikoli ne rabi besede *verjetno*: tam je vse gotovo. Ko pa je treba kaj tudi dokazati, se možak zateka celo k prismojenemu ukazovanju zgodovinskim dejstvom (prim. točko 22), kar je znamenje tako silno napihnjene samozavesti (in nadutosti), da bi se jo mirne duše lahko označilo za megalomanijo. Pri skrajno nenavadni Riglerjevi trditvi, da Bohorič ni dosti vplival na razvoj slovenskega knjižnega jezika, pa pojdem nad Toporišiča kar s - Toporišičem! Vrhovni slovničar namreč v svoji spremni besedi k škandaloznemu prevodu Zimskih uric, ki je plod njegovega uma, ropota: "Zimske urice so navdihovale // slovensko jezikoslovno misel do konca 18. stoletja. Svojo življenjsko moč so dokazovale že s tem, da so bile prvič še enkrat izdane l. 1715/1716 J. T. torej sedaj, ko pristaja na znanstveno popolnoma neutemeljene Riglerjeve razlage, anulira svoja nekdanja pravilna dognanja! Lep primer herostratstva v praksi!

V opombi 23, ki se nanaša na to točko, me jezikoslovce vodnik docela neresno obtoži, da na 127. strani 41. letnika Slavistične revije zapisujem o dveh njegovih tekstih "prav nesramno laž". Na tisti strani o Toporišičevih pisarijah sploh ničesar ne izjavljam. Ampak tak je žal Toporišičev razpravljalni nivo - kaj se tu more, kaj se tu hoče!

35.) J. T. pravi, da bi njemu in njegovim zagnanim

pristašem moral razložiti svojo rabo besede *minoren*. To sem poskusil, vendar on in njegovi pajdaši v uredništvu Slavistične revije vse do dneva današnjega niso objavili mojih misli okoli te zadeve. Kaj potem zahteva pojasnjevanja, če ga v resnici noče ali ne potrebuje!? Ker sam J. T. v točki 41 uporablja v zvezi s Kreljem besedo "minoree" (jaz bi raje uporabljal besedo *minornež*, da bi se izognil kakršnim koli čudnim asociacijam), je jasno, da je njegovo nerazumevanje moje rabe besede *minoren* navadno glumaštvo.

36.) Ta točka je, kakor sem že pokazal, v kontradikciji s prvo; naj pa dodam še tole: prav nič važno ni v znanosti, koliko ljudi stoji za kakšno tezo, pomembno je edino, koliko je argumentov in kakšni so. Nobenega dokaza ni, da je Trubar hotel pisati v ljubljanskini, prav tako pa tudi mnogi Slovenci dandanes ne sprejemajo ljubljanske kot kakor koli merodajen faktor v nacionalnem knjižnem jeziku. Slovenija je pač neskončno več od Ljubljane.

37.) Toporišič pravi, da je depasirano primerjati Riglerja & Co. s Pohlino, kakršnega si predstavljam jaz. Zares: to bi bila velika žalitev za Pohlino, ki je - kakor je pokazal dr. Janko Prunk - izjemno pomemben za "slovenski narodni vzpon". Sploh ne vem, kako se je J. T. prikopal do moje podobe o. Marka Pohlina, ker o njej nikjer še nisem pisal. Morda je na delu telepatija, morda parapsihologija, morda celo črna magija - kdo bi vedel! Ker nima drugega, mi J. T. očita tudi nekakšno provincialnost ter povsem brez dokazov zatrjuje, da se knjižni jezik ravna predvsem po jeziku prestolnice. Ampak tako ni ne v primeru nemškega, ne italijanskega, ne srbskega, ne hrvaškega itd. jezika. Ali so po pojmovanju Jožeta Toporišiča - očitno velemeščana z Moste (od hrvaške meje) - Nemei, Avstrijei, Švicarji, Italijani, Hrvati, Srbi (pa nadalje Belgijci, Američani Latinske in Severne Amerike, Avstralci itd.) brezupno provincialni, ker se knjižni jezik, ki ga govorijo, ne ravna po jeziku njihovih prestolnih oz. glavnih mest?!

38.) Tu Toporišič ne razlikuje med besedilom in jezikom, kar bi, če bi hotel biti tisto, za kar se razglasa (tj. strukturalist), že moral: znanje in razumevanje določenega jezika še ne zagotavlja razumevanja vseh besedil v tem jeziku, kar se bo jasno pokazalo v naslednji točki, kjer Toporišičeve parastavne klopotače rojenemu govorecu slovenščine preprosto ni mogoče umeti, čeprav je napisana v slovenskem jeziku. Poleg tega: jaz govorim o tem, kaj je Trubar hotel, ne o tem, kaj mu je uspelo. Bil pa bi že čas, da se J. T. nauči večšine korektnega citiranja; večine zadnjega odstavka, ki ga navaja v tej točki, ni mogoče najti na 171. strani druge izdaje Slovenskih protestantskih piscev, pa čeprav bralcu to zatrjuje sam vrhovni slovničar.

¹⁵ A. Bohorič, *Zimske urice proste*, Maribor 1987, str. 324.

39.) Kaj pomeni Toporišičevo klobasanje: "Bo že treba dokazati, da pri Trubarju ni prvin iz Raščice in Ljubljane /prav: z Raščice in iz Ljubljane/, in pokazati, v čem je potem pri Riglerju obravnavanih vprašanj tu "izrazit/a/ knjižn/a/ struktur/a/". To do brezpomensko sti skrotovičeno toporišico (gre za nek čuden derivat slovenščine)¹⁶ morebiti lahko razumejo le člani večine v uredniškem odboru Slavistične revije (plus še kak zagnan pristaš vrhovnega slovničarja), običajni normalni Slovenci pa zagotovo ne. Izrazita knjižnost Trubarjevega jezika se kaže npr. v tem, da je reformatorju prilično vseeno, ali besedo *cesta* zapisuje z e ali z ei, medtem ko je v narečju ali lokalnem govoru za jat v eni obliki iste besede načeloma mogoč le en refleks.

40.) Dokazi, Toporišič?! Kje so dokazi za to, da so se slovenski rokopisi v srednjem veku prepisovali - to so samo domneve! Tradicija se more prenašati tudi zgolj ustno.

41.) Kakor posebej plastično dokazuje hrvaški primer, je mogoče vedno znova ustanavljati knjižnojezičkovne tradicije, ki hočejo postati (in začasno tudi postanejo) nacionalne. Trubarjev dosežek ni prav nič samoumeven, temveč je dokaz njegove genialnosti, vizionarskosti in kulturnosti. Zelo vulgarna neumnost je zatiranje J. T., da končno pišemo tako, kot je želel Krelj (minus mehki č) - drugače se piše marsikje velika začetnica, predlogi, polglasnik, č, ž, š, c, z, s itd. Kaj v Čopovih predlogih žali "estetski videz in dostojanstveno lepoto latinske pisave", je razvidno le Toporišiču in njemu podobnim slovničarjem. Opustitve slovenskega jezika vsi vseslovani vendarle niso terjali (Ivan Hribar, ki je bil navdušen vseslovan, je bil hkrati velik zagovornik pravic in veljave slovenščine). Kar ima vrhovni slovničar za vse, torej še zdaleč ni vse. In: če J. T. za *nekaj* ne ve, to še zdaleč ne pomeni, da *tisto* ne obstaja - naj se mož informira!

42.) Tu ni stvarnega ugovora mojim mislim, temveč izvajanja J. T. izražajo zgolj nekaj njegovih čisto nič pobožnih, zato pa hudo posvetnih in docela neuresničljivih želja.

Toporišič torej niti v eni točki svojega polemičnega showa zoper mene nima prav. Res je treba dokaj genialnosti, da se komu posreči tak dosežek. Zdaj je seveda kristalno jasno, zakaj Slavistična revija ne priobči mojega odgovora na izmišljotine jezikoslovca vodnika: med resnico in Toporišičem je izbrala Toporišiča (to seveda ne velja za docela nemočno manjšino v uredništvu omenjenega organa, ki jo sestavljajo gg. dr. Ber-

nik, dr. Hladnik, dr. Kos in dr. Zadavec). Dokaz takšne uredniške politike je tudi 1. številka 42. letnika Slavistične revije, kjer je J. T. priobčil "oceno" izdaje Brižinskih spomenikov, ki je izšla pri SAZU (to je storil kar v formi razprave!!!).¹⁷ Meni npr. očita: "Pri tem avtor sestavka /=jaz/ očitno ni želel upoštevati tudi moje /=vrhovnega slovničarja J. T./ razprave o Kopitarjevem in Dobrovskega trudu za pojasnitev temnih mest v teh spomenikih."¹⁸ (Gre za pisarijo z naslovom Prva slovenska izdaja brižinskih spomenikov (Ob korespondenci Kopitar-Dobrovski (sic!)-Köppen), Obdobja 10, Ljubljana 1989, str. 11-34). Izmišljotina je, da jaz nisem *hotel* upoštevati tega Toporišičevega spisa. (To lahko dokažem z 21. stranjo prvotne verzije Orisa raziskav Brižinskih spomenikov, ki se hrani na SAZU. Vendar je pozneje prevladala misel, da gre v navedenem delu Znanstvenokritične izdaje Brižinskih spomenikov obravnavati le najpomembnejša dela, ne pa vsake malenkosti; v konkretnem primeru pa se je stvar glasila takole: "V zadnjem času se kaže vse večje zanimanje za zgodovino raziskav BS"¹⁹..., medtem ko je bila opomba 74 takale: "Npr. B. Pogorelec, Nahtigalova Freisingensia v luči novejših študij. - Slovensko jezikoslovje, Nahtigalov zbornik, Ljubljana 1977, 389 - 405; J. Toporišič, Prva slovenska izdaja Brižinskih spomenikov (Ob korespondenci Kopitar-Dobrovski-Köppen), Obdobja 10, Ljubljana 1989, 11 - 34."). Zelo nizek nivo Toporišičevega pisanja dokazuje tudi opomba 4 na strani 26 42. letnika Slavistične revije, ki se glasi: "V kazalu ni zajeta enota Abrahama-Ruodha izjava /zamenjalna listina/ (82)." Misli se na Abraham-Ruodharijevo zamenjalno listino. Zakaj listino, ki je terminološko opredeljen pojem, imenovati izjava, je jasno le Toporišiču. Na isti strani 26 se vrhovni slovničar pridruža nad mednarodno fonetično transkripcijo, za katero pravi, da je nerodna, medtem ko da je slovanska praktičnejša. Seveda se znanost, ki je po svoji naravi internacionalen pojav, ne more ozirati na marnje samozvanega jezikoslovca vodnika v podalpski republiki (ki drugim, kakor sem že pokazal, napihnjeno očita nekakšno provincialnost - to je res narobe svet!). J. T. se nadalje huduje (še na strani 26, kjer mu sojenice res niso stale ob strani!), ker v svojih paleografskih prepisih (diplomatičnem in kritičnem) nisem upošteval ne Škrabca in ne Metelka. Oba sta za to problematiko povsem irelevantna, ker nista bila paleografa, nista preučevala Brižinskih spomenikov na originalu in pri obravnavi problemov v zvezi z njimi nista dosegla omembe vredne odmevnosti v mednarodnem znanstvenem prostoru. Prav "posrečen" je J. T. tudi na strani 30, kjer ga takole pihne: "Da je zaimek jaz /v slovarski obdelavi/

¹⁶ Detektiral jo je Marko Trobevšek v Književnih listih Dela z dne 29. decembra 1994.

¹⁷ J. Toporišič, Izdaja Brižinskih spomenikov iz leta 1992, Slavistična revija 42, Ljubljana 1994, str. 25-38.

¹⁸ J. Toporišič, Izdaja Brižinskih..., str. 31.

brez vsake spolske oznake, je seveda narobe." Le kakšnega spola je zaimmek jaz, kadar se ne nanaša na konkretno osebo? Posebne evetke iz herbarija misli jezikoslovnega vodje se najdejo še pri njegovi kritiki prevoda spomenikov: J. T. si na 33. strani npr. izmisli, da je Metelkovo branje "svetega Mihela" bližje izvirniku kakor "sv. Mihaela" (gre za BS III). V originalu pa jasno piše: "sče Mihahela". Podobnih čudaštev se še najde lepo število: J. T. na strani 36 denimo celo ni všeč, da se v prevodu upošteva pisna vrstična podoba izvirnika! Povsem irelevantno je za znanost, kaj je Toporišiču všeč in kaj ne, važno je, da se spoštujejo moderni izdajateljski standardi. Ob koncu Toporišičeve pisarije pa se jasno pokaže, da možakar sploh ne ve, kaj sodi v sodobno znanstvenokritično izdajo starih tekstov: teorija jezika v takšno edicijo prav gotovo ne sodi. Prav antološko zveni izjava J. T. na 26. strani, da bi natančnejša analiza pokazala, ali sem jaz v izdaji Brižinskih spomenikov pri SAZU odkril kaj novega. Torej se vrhovni slovnica le zaveda, da njegova "kritika" ni ravno temeljita in analitična... Pomenljivo mnogo se mudi pri všečnosti! Že 4. številka 41. letnika Slavistične revije pa je dokazala, da jaz samozvancu jezikoslovnemu vodniku v podalpski republiki nisem ravno po srcu - in je zatorej povsem naravno, da J. T. v svojih izvajanjih o izdaji Brižinskih spomenikov pri SAZU razdira tako okroglo in oglate, kakor sem pokazal. Namesto, da bi mi bil hvaležen, ker nisem na velik zvon obesil abotnosti iz njegove Enciklopedije slovenskega jezika, kjer zatrjuje, da so Brižinski spomeniki zapisani v - gotski minuskuli. Eh, žalost!

Najboljši dokaz za ničnost Toporišičevega zaganjanja v Znanstvenokritično izdajo Brižinskih spomenikov je knjiga Janka Ježa Monumenta Frisingensia (1994), ki jo je poleg tržaške Mladike poslala na trg ugledna italijanska založniška hiša Vallacchi. Prof. Jež se je v svojem prevodu Brižinskih spomenikov naslonil prav na njihovo izdajo pri SAZU. Toporišič si lahko v Osservatore Romano z dne 26. marca 1995 prebere, kaj o tej ediciji meni skriptor in palcograf vatikanske knjižnice Vittorio Peri. Velemeščana z Mostca (od hrvaške meje) mnenje "provincialca" iz Rima, kamor so nekdanj vodile vse poti, seveda ne bo prepričalo, da se moti, zato pa bo vsakomur predočilo skrajno omejenost njegovega čudaškega vodništva, ki mu je že itak odbila poslednja ura. Toporišič se bo v prihodnjih (Bog daj čim številnejših) letih pač moral zadovoljiti z mnogo skromnejšim vplivom, kot ga je imel doslej, ko praktično ni bilo mogoče govoriti o slovenščini, ne da bi beseda obenem tekla tudi o njegovih škandaloznih podvigih. Slovenci se preprosto ne smemo več pustiti motiti njegovemu vsiljivemu normativnemu slovnicaarjenju. Sproščenost in kultiviran čut za primernost sta mnogo boljša jezikovna vodnika od sumljivih besednih zvarov v toporišici.

Treba je nedvoumno povedati: prišel je čas čemerne žetve grenkih plodov Toporišičevega zagnanega slovnicaarjenja. Račun "jezikoslovca vodnika" je izjemno težak. Ne bi bilo dobro, če bi se njegovo izplačilo zavleklo še v naslednje tisočletje.

Zusammenfassung

Traurige Ernte für Jože Toporišič

Einem führenden Sprachwissenschaftler ins Stammbuch

Jože Toporišič, der sich selbst mit dem Titel eines "führenden Sprachwissenschaftlers" schmückt, veröffentlichte in der 4. Nummer des 41. Jahrgangs der *Slavistična Revija* (Ljubljana 1993) auf den Seiten 449-646 einen Artikel mit der Überschrift *Jakoba Riglerja teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika* [Jakob Riglers These über die Anfänge der slowenischen Schriftsprache], worin in 42 Punkten der Versuch gemacht wird, die Hypothesen Jakob Riglers aus dessen Buch *Začetki slovenskega knjižnega jezika* [Die Anfänge der slowenischen Schriftsprache] (Ljubljana 1968) zu reaffirmieren, zugleich wird aber auch meine Person vollkommen ungerechtfertigterweise zum "Widersacher", abgestempelt, mir wird Beschränktheit vorgeworfen, es wird sogar behauptet, mein Beitrag *Začetki slovenske književnosti med protestantsko in katoliško reformacijo* [Die Anfänge der slowenischen Literatur zwischen der protestantischen und der katholischen Reformation] (*Slavistična Revija* 41, Ljubljana 1993, 77-129) enthalte eine "ganz schamlose Lüge" über zwei von Toporišičs Werken, obgleich an der betreffenden Stelle weder von ihm selbst noch von seinen Arbeiten die Rede ist. Meine Antwort auf diese unsinnigen Anschuldigungen wurde von der *Slavistična Revija* bis heute nicht gedruckt (J. Toporišič ist bei der einst angesehenen, mittlerweile aber wissenschaftlich unbedeutenden und diskreditierten Zeitschrift *Slavistična Revija* verantwortlicher Redakteur für Sprachwissenschaft!), was ein klarer Beweis dafür ist, daß in der Republik Slowenien in der Slowenistik keine wissenschaftliche Meinungsfreiheit herrscht. Deshalb sehe ich mich gezwungen, an dieser Stelle klarzustellen, wie die Dinge in Wirklichkeit liegen und zugleich die wissenschaftliche Öffentlichkeit im In- und Ausland auf die unerträgliche Verletzung zivilisatorischer und kultureller Normen aufmerksam zu machen. Die *Slavistična Revija* verneint den kritischen Geist (wofür die ohnmächtige Minderheit in ihrer Redaktion, zu der Dr. France Bernik, Dr. Miran Hladnik, Dr. Janko Kos und Dr. Franc Zdravc gehören, keinesfalls verantwortlich gemacht werden kann) und hat sich von den Richtlinien einer ernsthaft-

ten wissenschaftlichen Fachzeitschrift weit entfernt.

Im vorliegenden Beitrag widerlege ich in Kürze die 42 Punkte Jože Toporišičs, die jeder Grundlage entbehren; es handelt sich vielmehr um wissenschaftlich unseriöse, stellenweise auch beleidigende Anschuldigungen, die nicht einmal vor falschen Behauptungen zurückschrecken (Punkt 3).

Riglers Hypothese, Primus Truber habe in der Laibacher Mundart schreiben wollen, ist ebenso unwahrscheinlich wie unbeweisbar, denn es liegen für die Laibacher Mundart des betreffenden Zeitraums (16. Jahrhundert) keinerlei Schriftzeugnisse vor. Außerdem stellte Jože Toporišič im Jahre 1992 selbst richtig fest: "Es ist für Rigler sehr charakteristisch, daß er nirgends eine Systematisierung irgendeiner Ebene des Baus von Trubers Schriftsprache vornimmt (phonetisch, akzentuell, morphologisch, syntaktisch, lexikalisch), sondern nur die schriftlichen Reflexe des langen Jat und seiner Entsprechung, des o (sowie das ihm entsprechende auslautende unbetonte o) untersucht", was eine viel zu schmale Grundlage für die Ermittlung der Natur und der Quellen der gesamten Schriftsprache darstellt. Rigler behauptet weiterhin, Truber habe beim Schreiben seine Lexik und seinen Stil der Sprache seines Heimatdorfes Raščica entnommen, was angesichts der Komplexität seiner rhetorisch geformten Satzperioden, die durchaus mit dem Stand anderer europäischer Schriftsprachen der westlichen Zivilisation im 16. Jahrhundert vergleichbar sind, und angesichts des Umfangs seines Werkes (Übersetzung des ganzen Neuen Testaments, des Psalters, der Lutherschen Hauspostille, der Konkordienformel, eine Bearbeitung der Kirchenordnung usw.) nicht der Fall sein kann. In lexikalischer Hinsicht verfügt kein Dialekt, der zuvor noch niemals geschrieben wurde, über eine ausreichende Breite für die Übersetzung all der eben

erwähnten Werke, ebensowenig wäre in ihm schwerlich die häufige Verwendung der sog. Zwillingsformel als sehr altes rhetorisches Stilmittel nachzuweisen gewesen, die in Trubers Originalwerken sehr oft auftritt. Da ich auf all dies und auch zahlreiche andere unhaltbare Widersprüche in Riglers Ausführungen, die zudem auch methodologisch problematisch sind (völlig unbegründetes und unerklärtes Abweichen vom Prinzip der "letzten Hand"; eigenmächtige und unsystematische Festlegung von Mustern aus Trubers Büchern, deren Repräsentativität noch ungeklärt ist; Ignorieren zahlreicher sog. Ausnahmen, die nach Riglers Hypothese unregelmäßige Reflexe darstellen etc.), in meinem Beitrag *Začetki slovenke književnosti med protestantsko in katoliško reformacijo* [Die Anfänge der slowenischen Literatur zwischen der protestantischen und der katholischen Reformation] wissenschaftlich korrekt und begründet aufmerksam machte, begann Jože Toporišič eine heftige Polemik gegen mich nicht nur in der *Slavistična Revija*, sondern auch in der zentralen slowenischen Tageszeitung *Delo* zu führen. Die öffentliche Debatte, während derer sich für Toporišič das Ende seiner Laufbahn als "führender Sprachwissenschaftler" abzuzeichnen begann (eine Institution, die in zivilisierten Ländern unbekannt ist) brachte einen grundsätzlichen Mangel an wissenschaftlich fundierter Argumentation ans Licht. Dabei kam erneut die Würde der Person in der slowenischen Slawistik zur Geltung, die ihren Niedergang in Riglers Werk *Začetki slovenskega knjižnega jezika* (Ljubljana 1968) erlebte, in dem auf Seite 13 frühere Erforscher der Sprache Trubers unmißverständlich, aber völlig ohne Beweise beschuldigt werden, sich die Beispiele, die sie sich wünschten, ausgedacht zu haben (dieser Verdacht galt sogar dem ehemaligen Vorsitzenden der Slowenischen Akademie der Wissenschaften, Fran Ramovš!).

PO BUČELAH SE VIŽEJ*

Marko Štuhec: Rdeča postelja, ščurki in solze vdove Prešeren, Studia humanitatis, Apes 1; Ljubljana 1995, 201 strani.

ŠKUC in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani s pričujočo knjigo začenjata novo "podzbirko" že uveljavljene zbirke Studia humanitatis.

Za svoje prvo srečanje z raziskovalnim delom Marka Štuheca in z njegovim prepoznavnim, osvežujočim slogom pisanja moram "okriviti" prav Zgodovino za vse - njegova razprava Kranjska suita za zrelo, vilico, nož, žlico, kavno ročko, čajnik in njuhalni robeč namreč začne prvo številko prvega letnika (Zgodovina za vse, 1/1, 1994; str. 1-9).

Drugo srečanje z njegovo vizijo zgodovine plemiškega vsakdanjega življenja sem (skupaj s številnim občinstvom v CD) doživel na 27. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Ljubljani jeseni 1994 (njegov referat je nosil naslov Slava na poliei, cesar na steni in podgane v damastnih prtih).

V obeh primerih me je pritegnila zlasti vztrajnost in zasliševalska trma, začinjena z obilico zdrave domišljije in predstavnosti, s katero je pisec (predavatelj) iz prav skopuško molčečih in navidez neuglednih virov (zapuščinskih inventarjev) pričaral holywoodsko kričeče prizore davno minulih časov. Dva omenjena izleta v "čarobni svet plemiških inventarjev" sta bila seveda premalo za poglobljen odnos do ponujenega, zadostovala pa sta za to, da sem ob izidu omenjene knjige znal vsaj približno presoditi, kaj bi utegnile skrivati sivobne platnice.

Avtor z neprizanesljivim odnosom do svojih "žrtev" (inventarjev), ki jih secira v skladu s parolo "ZAPUŠČINSKI INVENTAR NA PRAFAKTORJE !" v devetih poglavjih obdela 122 inventarjev iz dveh za generacijo (40 let) ločenih desetletij. Prvo desetletje zajema sredino 17. stoletja (1651 - 1660, 51 inventarjev), dru-

go pa začetek 18. st. (1701 - 1710, 71 inventarjev). Za to razmejitev se je avtor odločil zaradi dejstva, da je v inventarjih popisano premoženje "nastajalo" od 15 do 25 let, iz česar sledi, da se možne spremembe v strukturi lahko pojavijo šele v daljšem obdobju. Druga omejitev je veljala zapustniku - avtor je namreč preučil le inventarje posvetnih plemičev.

Štuhec poskus (kot sam odkritosrčno napiše) seveda ni "Kolumbov jajc", saj so zgodovinarji inventarje že precejkrat uporabili kot pripomoček za raziskavo različnih komponent preteklosti (gospodarstva, noš, posestne zgodovine), je pa prvi primer uporabe inventarja "samega po sebi" - kot izključnega in vsaj v glavnem samozadostnega vira. Njegovi predhodniki so se namreč zadovoljili s preučevanjem posameznih komponent tega večdelnega vira (npr. vpisanih listin, oblek, nepremičnin), dobljene izsledke pa so primerjali in dopolnjevali z drugimi ustreznimi dokumenti (mitninskimi in trgovskimi knjigami, sodnimi protokoli ipd.).

Za inventar velja, da predstavlja popis različnih vrst imetja po lastnikovi smrti.

Zapustnikovo imetje, ki ga je komisija popisala, so vtaknili v eno od 16 (ali več - do 19) rubrik - pač glede na vrsto (nepremičnine, gotovina, listine, knjige ...), te delitve pa se v nekaj poglavjih drži tudi Štuhec.

Najpomembnejša komponenta moči plemiške družine je tudi v 17. st. (še vedno) zemlja (nepremičnine), komisariji pa so radovednemu raziskovalcu s svojo natančnostjo ohranili celo podatke o strukturi nepremičnin (zemljiška posestva, bivališča, gospodarska poslopja, pravice iz lastništva nepremičnin), njihovi legi (pomembno zlasti za hiše v mestu) ter ponekod tudi o stilu gradnje.

Le malo manj pomemben segment inventarja predstavlja rubrika "gotovina" - avtor jo je obdelal v posebnem poglavju, obogatil pa s primeri in preračunavi.

Z listinami se je ukvarjala naslednja rubrika, vanjo pa so vpisovali tako listine, ki so nastale v zvezi z zapustnikom (plemiške in univerzitetne diplome, ženitna pisma), kot tudi tiste v zvezi z gospodarstvom (zadolžnice, zaščitna in kupna pisma).

Zadnji primer, ko rubrika inventarja preide v samostojno poglavje Štuheceve razprave, je rubrika o knjigah iz plemiških knjižnic. Komisariji so si za opis v glavnem vzeli dovolj časa in potrpljenja (kar v večini primerov niti ni bilo pretirano težko, saj je bilo število knjig na polieah kranjskih žlahtnikov včasih enako knjižnemu bogastvu dandanašnjih yuppiejev, živečih v dobro

* Zbirka Apes (opis, lat. čebelo) bo (sodeč po tej in nopovednih knjigah) v izdajanju del s področja humanistike prineslo nov, svež veter, ki ga (v manjšem obsegu - s publiciranjem razprav) že dve leti uspešna "meša" tudi revijo, ki jo imote pred sabo. Noslov mojega poročila (gre za naslov knjige o dvornem čebelarju Antonu Jonši) velja predvsem sedanjini in bodočim piscem zgodovine, ki bodo verjetno tudi s prebironjem omenjene zbirke iskali svoj slog pisonja, ponujene teme po jim lahko noprveža tudi morsikokšen izziv in jih spadbude k pisonju kake izmed manj "zgodavinskih" zgodavin.

izoliranih novogradnjah). Osnovni elementi popisa knjig so naslednji: naslov, format, jezik in področje (iz analize izhaja, da so se žlahtniči zanimali predvsem za medicino, pravo, astronomijo in religijo (molitveniki, katekizmi), lokalpatriotizem pa je že tedaj prodajal razne "zgodovine"). Knjižni jeziki, ki so bili zastopani v domačih knjižnicah, so bili enaki kot drugod po tedanji Evropi - latinščina, nemščina, italijanščina, francoščina in (celo) hebrejščina.

Po precej lagodnem prenašanju rubrik iz inventarjev v samostojna poglavja študije, se je pisec odločil za naporejšje, a dražljivejše iskanje interpretacij in povezav več skupin podatkov. Ostanek razprave je zato namenjen "oživljanju" prej mrtvih in v več rubrik razmetanih vpisov. Iz podatkov o posteljnem perilu, zavesah, posteljah in umivalnih kompletih vstaneta oprema in videz spalnice, sob za služinčad in stražo, iz suhoparnega naštevanja majoličnega, srebrnega in kositrnega posodja pa zadiši in zazvenči kuhinja (s tropom rdečeličnih bunkastih pune, ki v čeburu kropa zaklanim kuram pulijo perje, vred). Na posodje avtor naveže zgodovino uporabe jedilnega pribora (tudi pribor se navaja v inventarjih) in opiše razvoj norm obnašanja pri jedi. Z vpisi v inventarje je ovekovečena tudi enakopravnost med moškim in ženskim kadilsko-njuhalskim svetom (vsaj v začetku), medtem ko so bile ženske v obravnavanem obdobju pri kavopivstvu celo precej enakopravnejše ("bingeljnova sušica", ki so jo prerokovali moškim kot posledico uživanja kofetka, je bila prav gotovo prehuda kazen za užitke ob črni brozgi).

Za dišeč epilog omenjenemu poglavju nas Štuhee seznanjajo z umivalno in siceršnjo higiensko (ne)kulturo kranjskega plemstva, ki je (skladno s časom in splošno mentaliteto poreformatorske katoliške strogosti) dajalo prednost bio-drgnjenju z brisačami (na suho) in intenzivnemu parfimiranju, kar je bilo po splošnem mnenju veliko bolj zdravo od prepogostega umivanja, ki tanjša kožo in slabi odpornost.

Kakorkoli že - vsi relativno zdravi, relativno bogati ali relativno pametni so slejkoprej končali absolutno mrtvi in postali središče mrzlične dejavnosti in pogosto tragikomičnih zapletov (pečatenje zapuščine, določanje komisarjev, varuhov), katerih nasledek je bil inventar, ki mu je sledila bolj ali manj mirna in prijateljska delitev zapuščine. Zadnji dve poglavji se ukvarjata z deželno regulativo (ročini) in prakso vodenja zapuščin-skrbniških zadev, seznanjata pa nas tudi z dolžnostmi in odnosom zapustnikovih svojcev do teh postopkov.

Med opisom "krsta grofovskega paglavea", ko je bilo dete "vključeno v krog tistih, ki jim je neka v svojem

času prejkone anonimna smrt na križu tam daleč v odročni rimski provinci prinesla odrešenje" in med smrtjo nekega drugega plemenitnika, podrtga "od zamazane takee smrdljivega kmetavza v ravsu zaradi mesnega krajeerja" ter "solzami vdove Prešeren" zaradi izgubljenih 50 srebrnih kron in nakita, leži nad sto usod. Pravzaprav je obračun z vsemi temi ljudmi na komaj dvesto straneh skorajda po božje predrzen, čeprav nas v hipu potolažijo avtorjevo poštenje, dobro opravljeno delo in primeren odnos do gradiva - navsezadnje ubožci niso umrli zaman.

Od prve do zadnje strani nas namreč pisec preseneča in priteguje zlasti s svojim bravuroznim stilom, nevsiljivo rabo arhivskih citatov (njegovi prevodi so mojstrovine, ki ne zadenejo le bistva, temveč tudi duh in dikičjo časa, v katerem so teksti nastali), mojstrskim obvladovanjem pisnega izražanja ter iskrivo in dobronamerno ironijo.

Štuheceve knjige prav zaradi teh odlik ne bi smel prezreti noben zgodovinar ali arhivist, ki se ukvarja z obravnavanim obdobjem, toplo pa jo velja priporočiti tudi vsem tistim, ki uživajo ob dobri knjigi - pa čeprav ne popisuje ravno padea komunizma ali martuljske gobarske zarote.

Aleksander Žižek

KAKO SO ŽIVELI...

To in ono o meščanstvu v provinci, uredili Tatjana Badovinae in Rolanda Fugger Germadnik, Pokrajinski muzej Celje, Celje 1995, 80 strani.

Zbornik je simpatičen skupek izredno kvalitetnih prispevkov, ki ga je izdal Pokrajinski muzej Celje ob odprtju razstave o življenju celjskega meščanstva v 19. stoletju. In kot je še tako zahteven obiskovalec razstave skozi izhodna vrata odhajal poln navdušenja, lahko tudi za zbornik ugotovimo nekaj podobnega. Zapisi v njem nas popeljejo na različna področja meščanskega življenja. Najprej se na prijeten način seznanimo o razmerju med središči in provinco, nato pa nas živi opisi postavijo v meščanski interier, posedejo za jedilno mizo, marsikaj novega izvezmo o družabnem življenju ter spoznamo olikano obnašanje meščanov. Naš sprehod nato nadaljujemo po literarnem in glasbenem ustvarjanju, se ustavimo pred portreti, za konce pa se odpravimo še na nekatera v prejšnjem stoletju priljubljena potovanja.

V zanimivo branje nas uvede kratek in jednat prispevek Vasilija Melika¹ o spogledovanjih in razmerjih

¹ *Vasilij Melik, Središča, provinca, meščani, str. 5-9.*

med središči in provinco, ki so vedno bila, so in verjetno tudi bodo v vsakem prostoru še kako zelo aktualna. Pri teh razmerjih je pravzaprav najbolj zanimivo to, da se nemalokatero naselje lahko nahaja kar v obeh vlogah. Ugotovitev, da je Slovenija bila vselej področje majhnih naselij ter majhnih mest in trgov, avtor popestri z izvrstno izbranimi odlomki iz romana Janka Kersnika Ciklamen, ki nam prikazujejo žive opise življenja v majhnem trgu s tisoč prebivalci, kljub svoji majhnosti sedežu okrajnega glavarstva. Namreč potrebno je vedeti, da je tudi v manjših krajih živel meščanstvo, sicer nekoliko drugačno kot v večjih mestih, pa vendarle meščanstvo. V mnogih mestih in trgih na Slovenskem pa sta drug ob drugi živeli dve meščanski družbi, ki sta bili strogo ločeni po nacionalnem kriteriju. In ker je pri raziskovanju vsakega naselja najti obilo posebnosti in zanimivosti, so dognanja takšnih raziskav ne le dobrodošla, ampak tudi zelo potrebna in pomembna.

Meščanstvo v 19. stoletju pa je bilo zelo raznoliko. Predstavljalo je široko paletu različnih družbenih skupin, ki so ta status lahko dosegle s premoženjem ali izobrazbo, povezoval pa jih je skupni kulturni habitus. Meščanska kultura se pojavlja kot model identitete, pa tudi kot sredstvo distinkcije. In eden pomembnih sestavnih delov meščanske kulture je prav gotovo stanovanjska kultura, s katero se lahko seznanimo v naslednjem prispevku.² Andrej Studen nas s pomočjo živega opisa avstrijskega pisatelja in esejista Alberta Fuchsa postavi v meščanski interier, ki nam daje splošni vtis prenatrpanosti. Meščansko stanovanje je moralo imeti prestižno pohištvo, pa tudi klavir ali vsaj pianino ni smel manjkati. Manj premožni meščani pa so se morali zatekati k imitacijam. Za meščanstvo je bil značilen umik v miren in notranji svet privatnosti, pobeg v varno in intimno sfero družinskega življenja. Zato so skupne prostore in večnamenske sobane počasi zamenjali ločeni stanovanjski prostori. Hkrati pa je meščanska družina stremela tudi za čimbolj vrhunsko prezentacijo svojega bivanja v javnost. Izraz tega so bili reprezentativni saloni za sprejem gostov, ki so služili tako družabnim kot poslovnim interesom ter so obiskovalcu vidno predstavljali doseženo blaginjo družine. V meščanski družbi je bil moški določen za delo v javnosti, njegova vloga materialnega vzdrževalca družine pa je le še okrepila njegovo očetovsko avtoriteto. Ženski pa je bila določena skrb za otroke in gospodinjstvo, nepomembna pa ni bila tudi njena vloga soproge. Vzgojo, socializacijo in tudi šolanje meščanskih otrok so že od najzgodnejšega obdobja uravnavali po spolu. Dečke so pripravljali na osvojitve sveta, deklice pa na obveznosti v gospodinjstvu. Za meščansko družbo je bila značilna tudi tabuizacija seksualnosti, kar se je lepo skladalo s prevladujočo dvojno mo-

ralo. Marsikateri mladenič se je vnel za guvernantu ali služkinjo ter tako spoznal in doživel tudi prvo ljubezen ali pa si celo pridobil prvih izkušenj v spolnosti.

Eden statusnih simbolov meščanstva pa je bila tudi hrana. Meščanstvo je nasproti plemiškim požrtijam 18. stoletja postavilo bolj racionalen model prehranjevanja, plemiški potratnosti se je po robu postavila meščanska skromnost. To je razvidno že iz Vodnikovih kuharskih bukev (1799), kakor tudi iz kuharske knjige Magdalene Pleiweis (1890). Iz slednje nam avtor izredno zanimivega prispevka Vladimir Šlibar³ za pokušino predstavi tudi enega od takratnih jedilnikov. Pri izbiri samega jedilnika pa je veliko vlogo imela premožnost meščanske družine. Že na prehodu v 19. stoletje se tudi v naših deželah pojavljajo novosti splošne modernizacije prehrane, za katero je značilno povečanje porabe kruha in mesa, obogatitev jedilnika s krompirjem ter pojav luksuznih artiklov, kot so kava, sladkor (ter z njim povezane sladkarije) in žganje. Ta modernizacija pa ni bila le odraz bliskovitega napredka v agrarnih panogah, ampak je velik delež pri tem prispevala tudi delokalizacija prehranjevalnih sistemov, ki jo je vzpodbudil prav tako skokovit razvoj transporta in novih tehnologij za konzerviranje in predelavo prehranbenih izdelkov. Kljub opozorilom zdravnikov, da je kava nevarna pijača, so iznajdljivi meščani hiteli odpirati kavarne, ki so prinašale nemalo dobička - obiskovanje kavarn je namreč kmalu postalo statusni simbol. Prav to pa so postale tudi sladke jedi - sladkarije na mizi so namreč predstavljale položaj posameznika v družbi. Novotarije pa so imele tudi svojo žalostno stran. To velja predvsem za vse večje uveljavljanje žganjekuhe, ki je med ljubitelji alkohola hitro postala zelo priljubljena.

Skozi različne oblike družabnega življenja nas popelje razprava Janeza Cvirna⁴. Družabno življenje v provincialnem mestecu kot je bilo Celje, je bilo v prvi polovici 19. stoletja še precej pod vplivom prepletanja javnosti in zasebnosti. Ritem praznovanj in z njim povezano priložnost za veseljačenje ob boljši hrani in pijači so narekovali predvsem cerkveni prazniki, čeprav so bila zelo čislana tudi nekatera bolj posvetna slavlja, kot npr. prošenje. Slavlja in zabave so se dogajala tudi v okviru eehovskih organizacij. Vse bolj so se začela uveljavljati tudi različna patriotska slavlja. V času od enega do drugega praznika pa se je družabno življenje odvijalo v sprejemnih salonih meščanskih hiš ter po gostilnah in kavnarnah, kjer so se možje sproščali ob pijači in "rekli kakšno moško". Ta tradicionalna družabnost pa se je pod vplivom gospodarskega in družbenega razvoja - svo-

² Andrej Studen, *Meščanska stanovanjska kultura*, str. 10-18.

³ Vladimir Šlibar, "Človek je, kar je", str. 19-25.

⁴ Janez Cvirn, *Družabno življenje celjskega meščanstva v 19. stoletju*, str. 26-33.

je pa sta prispevali tudi državna oblast in cerkev - začela spreminjati. Postopoma je namreč prihajalo do vse ostrejšega ločevanja med javno in zasebno sfero, med delom in zabavo. Posledica tega je pojav prvih društev, ki so imela nalogo organizirati prijetno preživljanje prostega časa. Različnih društev je bilo vse več, vsa pa so veliko pozornosti namenjala prav zabavi, razvedrilu in družabnosti. Ob različnih priložnostih so društva organizirala razne zabave z glasbo in plesom ter si s tem tudi napolnila društveno blagajno. Člani društev so takšne zabave radi obiskovali, po drugi strani pa so čutili nekakšno obvezo, da se na njih morajo pojavljati. Še večjo obvezo pa je predstavljalo obiskovanje glasbenih koncertov in gledaliških predstav. Pomembno je bilo tudi pogosto pojavljanje na promenadi. Krepitev nacionalnih nasprotij od osemdesetih let prejšnjega stoletja pa je privedla do popolne diferenciacije vsakdanjega in družabnega življenja. Tako so bile nemške in slovenske družabne prireditve med sabo ločene z visoko pregrado, edina pozitivna posledica te ostre delitve pa je bila pestrost družabnega življenja.

Olikanosti meščanskega življenja pa so učili takratni, tudi že v slovenščino prirejeni bontoni. Nekaj osnovnih, izredno zanimivih poudarkov o "prefinjenem načinu življenja" nam prinaša razprava Rolande Fugger Germačnik,⁵ ki nam na veder način predstavi delčke iz bontonov Ivana Vesela, Jožefa Valenčiča in Urbanusa. Takratni bontoni so se praviloma spuščali veliko globlje in so pravila obnašanja obdelali bolj celovito in bolj podrobno, kot dandanašnji. Med drugim se v njih lahko poučimo o splošnih pravilih obiskovanja, pa tudi o nekaterih podrobnostih pri tem ne vedno prijetnem družabnem opravilu, kot naprimer katero trkanje na vrata je naznanilo obisk "izvanredno imenitne osebe", kako nenavadno pomembno vlogo je pri obisku imel klobuk, kako se je odvijala procedura zglednega odhoda iz sobe... Veliko pozornosti je meščanska olika namenjala pravilnemu obvladovanju telesa, za kar so veljala še posebej natančna pravila. Spodobni so bili naprimer le kratki koraki, ki nikakor niso smeli biti daljši od 75 centimetrov. Veliko pozornosti so razni priročniki posvečali tudi osebni higieni in snažnosti bivalnih prostorov. Neposrednega telesnega stika se je bilo treba v družbi, seveda kolikor se je dalo, nadvse izogibati. Načini rokovanja, objemanja ali poljubljanja so bili natančno določeni, različne izvedbe pa so imele natančno določen pomen. Najboljšo priložnost za pregrešnost je ponujal ples, zato so tudi pri tem prijetnem opravilu veljala posebna pravila. Z lepšim spolom pa se je na splošno sploh spodobilo ravnati "v rokavieah". Od moškega se je na vsa-

kem koraku pričakovalo kavalirskega in ljubeznivega obnašanja do nežnejšega spola, sploh pa se je moški v pogovoru z žensko moral izogibati dvoumnemu govorjenju.

Individualnost postane v času meščanov miselni standard družbe, težnja po osebni sreči pa vsesplošna. Nacionalizem se v tem času preobleče iz kulturne v politično obleko. Kljub temu, da so bili meščani vedno obsojeni na manjšinskost, pa so predvsem v kulturi in znanosti ohranili svoj primat. In prav o izrazni moči dveh pomembnih vrst meščanske kulture na Slovenskem govori prispevek Igorja Grdine⁶. Ker pa je v tem času Slovenski prostor premogel samo t.i. "podeželske meščane", je tem preostalo le prevzemanje vedenjskih vzorcev velikih mest. In naš prostor navezanosti na srednjeevropsko kulturno sfero ni nikoli ušel. Pomembno pa je, da je Dunaj v času fin de siècle odkril province - kar je za slovenske umetnike pomenilo uveljavitev v širnem svetu. Pri Slovencih je nekakšen sinonim za kulturo vseskozi veljala literatura, katere značilnosti (od dobrodušne umirjenosti do sentimentalizma) v predmarčni dobi označuje pojem biedermaier. Za književne ustvarjalec te dobe pa je bilo značilno tudi združevanje zanimanja za zgodovino in literaturo. V revolucionarnem letu 1848 so bili poleg politikov najbolj glasni prav pesniki. Družbeno razgiban čas meščanov je tedaj namreč terjal pesem za trenutno rabo. Pot do literature, ki je zavezana zgolj estetskim vrednotam, je potem bila težka. Ključna problema našega literata sta bila majhnost in nerazločenost trga, tako da je bil slovenski pisatelj le popoldanski delavec, amater, ki je svoje pisanje dojemal kot narodno dolžnost. Medtem ko je nemški kulturni krog navduševala predvsem nemškost glasbe 19. stoletja in so si nemški literati za svoje ustvarjanje iskali ugodnejše umetniške klime, je med slovenskimi politiki na površje vse bolj prihajala težnja po literarnem ustvarjanju. S tem pride najprej do razmaha ideoloških delitev, kasneje pa se jim pridružijo tudi stilne, kar vodi do ustvarjalnega pluralizma.

V glasbi je v 19. stoletju prvo mesto zavzemala opera. Na Slovenskem pa so bile težave že z gledališčem, tako da se je krstna predstava prve domače opere pripetila šele leta 1892. Vendar pa je pri nas 19. stoletje tudi obdobje "uporabne" in "koristne" glasbe, kjer je prednjačil Benjamin Ipavec z najpopularnejšo slovensko skladbo tistega časa *Kdo je mar?* (besedilo Jovana Koseskega). Nemška stran je visoko raven svojih glasbenih prireditev na Slovenskem zagotavljala predvsem z gostovanji, od konea 80. let pa so tudi Slovenci zelo dvignili raven svojih koncertov, kar je bila predvsem posledica medsebojnega tekmovanja.

⁵ Rolanda Fugger Germačnik, *Pri poljubu se ne sme cmokati in sliniti, "marveč tenkoglasno vase cikniti, da se malo sliši, pa dosti čuti"*, str. 34-42.

⁶ Igor Grdina, *Meščanska kultura med literaturo in glasbo*, str. 43-62.

Naslednji prispevek se loteva zelo specifičnega področja umetnosti. Tatjana Badovinac nas namreč seznani s celjskim portretnim slikarstvom.⁷ V 19. stoletju je ta vrst umetnosti doživljala svoj razcvet. Poleg plemstva, so portrete množično začeli naročati tudi premožnejši meščani, kajti meščan 19. stoletja je svoj bivalni prostor zelo rad opremljal tudi z družinskimi portreti. Izjemno priljubljen je bil miniaturni portret, ki se je v svojem razvoju razdelil v dve smeri: portret fevdalca je več ali manj idealiziran, kar pomeni nadaljevanje tradicije 18. stoletja, medtem ko si je meščan na portretu želel reprezentativno podobo v realnem svetu. V drugi polovici 19. stoletja pa je portretno slikarstvo začela izrivati eenejša, enostavnejša in hitrejša portretna fotografija. Neredko pa so bili prvi fotografi hkrati tudi slikarji.

S potovanjem človek opazuje, spoznava in doživlja nov svet. Kako so to počeli v 19. stoletju, nam prikazuje članek Andreja Studna.⁸ Veselje do potovanja je v tem času namreč zelo naraščalo in se krepilo. Ljudje so začeli potovati tudi za zabavo. Kočije so v 19. stoletju, predvsem v njegovi prvi polovici, igrale vidno vlogo v prometnem sistemu. S kvaliteto in prijetnostjo potovanja s pošto kočijo je bil povezan cel sistem obcestnih gostiln, poštних postaj in prometnih počivališč. V tem smislu, predvsem pa v smislu krajsanja razdalj in povečanja potovalne hitrosti, pomeni pravo revolucijo pojav železnice. Da pa je bilo lahko potovanje nekoč ena sama velika pustolovščina, nam potrjuje opis poti iz Leipziga do Sirakuz in nazaj, ki jo je peš opravil Johann Gottfried Seume. Potovanja tudi v tem času lahko razdelimo na službena in družinska, na krajša in daljša. Med priljubljenimi cilji popotnikov sta izstopala Italija in Orient. Pa tudi v naše kraje so zahajale številne, tudi zelo slavne osebe. Te so si zelo rade privoščile zdravilne vode v po vsej monarhiji znanih in zgledno urejenih zdraviliških centrih. Morje in gorski svet pa sta dolgo časa predstavljala tuj in človeku sovražen svet. Tako se je v Avstriji šele v drugi polovici 19. stoletja začel razvijati tudi obmorski turizem. Odklonilen pogled na planine pa je človek premagal šele v novejšem času. Daljša počitniška potovanja pa so si lahko privoščili le najbogatejši. Zato se je med manj premožnimi meščani uveljavila enostavnejša in eenejša oblika počitnice, t.i. poletna svežina (Sommerfrische). Pomen takšnih počitnic pa je potrebno iskati predvsem v pobegu od delovnega vsakdanjika na podeželje, k naravi.

S čudovito razstavo o življenju celjskega meščanstva smo tako dobili vsebinsko in oblikovno izjemno bogat

zbornik. Razveseljivo je, da ne predstavlja klasičnega kataloga ali študije k razstavi. Zastavljen je namreč širše in se tako lahko nanaša na "dihanje" in življenjski utrip kateregakoli provincialnega mesta na Slovenskem.

Bojan Cvelfar

BENEŠKO AMSTERDAMSKA NASPROTJA IN SORODNOSTI - ALI O ŽIVLJENJU ELITE 17. STOLETJA

Peter Burke: *Venice and Amsterdam, A Study of Seventeenth - Century Elites*, Polity Press, Cambridge, 1994, 170 strani.

V zadnjem času smo imeli tudi slovenski zasvojenec z zgodovino priložnost spoznati nekatera dela znanega angleškega zgodovinarja Petra Burka¹, ki je med drugim tudi izredno ploden pisec. Pred mano tako leži ena njegovih knjig, ki je prvič izšla že pred dvajsetimi leti, vendar je drugi izdaji dodal obsežen popis nove literature in zelo zanimiv uvod, v katerem komentira prvo izdajo in spremembe, ki so se zgodile v času med obema izdajama. Poleg tega pa je avtor že pred dvema desetletjema s to knjigo vnesel v zgodovinopisje naravnost preroško svež dah, ki se je nato počasi razrastle v močno burjo, kateri se ne more izogniti noben zgodovinar, ki se ukvarja z raziskovanjem elit, predvsem pa s kulturno zgodovino. Koncept knjige je namreč tako moderen, da je avtor tudi danes ne bi bistveno spreminjal in ji dodajal kaj vsebinsko novega, temveč bi ji dodal le posamezne nove detajle. Edina izjema bi bila ljudska kultura, torej tema, ki ji avtor zadnje čase posveča veliko pozornost in na katero bom tako kot na vse druge novosti iz uvoda opozoril pozneje.

S to knjigo se je Burke lotil primerjalne študije beneške in amsterdamske elite. Med Benetkami in Amsterdamom je bilo namreč veliko podobnosti in prav ta-

⁷ Tatjana Badovinac, *Portreti celjskega meščana*, str. 63-69.

⁸ Andrej Studen, *K zgodovini potovanja in o začetkih turizma pred prvo svetovno vojno*, str. 70-78.

¹ Peter Burke, *Revolucija v francoskem zgodovinopisju*, *Studia humanitatis*, ŠKUC, Filozofska fakulteta, Ljubljana, 1993, 167 str. ; Peter Burke, *Zgodovina dogodkov in povratek k pripovedništvu*, *Zgodovina za vse*, leto 1, št. 2, 1994, str. 70 - 78; Peter Burke, *Cultural History and Total History*, v: *Pot na grmodo*, *Historični seminar*, Zbirka ZRC, 4, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana, 1994, str. 31 - 42.

ko veliko razlik. Avtor je zato izbral komparativni, torej primerjalni pristop do te teme, kar mu je omogočilo, da je v obeh družbah opazil določene poteze, ki bi jih drugače spregledal, in da je opazil tudi tisto, česar v kateri od obeh družb ni bilo. Prednost komparativnega zgodovinopisja je tudi v tem, da odpira vedno nova teoretična vprašanja in na njih hkrati odgovarja. Ko je Burke prvič izdal knjigo, je seveda zaradi svojega zaupanja v komparativno zgodovinopisje pričakoval splošno uveljavitev tega pristopa. Vendar se je že kot mnogokrat pokazalo, da so pobožne sanje daleč od resnice. Toda časi se počasi obračajo na bolje in tako se po eni strani sociologi obračajo k zgodovini in pri tem ne zapuščajo svojih komparativnih analiz, po drugi strani pa se nekateri zgodovinarji obračajo h komparativnemu pristopu. In prav je tako, kajti veliko je potrebno še postoriti, tako tudi na področju kulturne zgodovine, kateri avtor posveča vse več pozornosti.

Ko je avtor pisal to knjigo, je že bil pod velikim vplivom novejšega zgodovinopisja, ki je nastalo kot reakcija na kvantitativno zgodovino. Knjiga je tako neke vrste mikrozgodovina, saj je njen predmet proučevanja majhna skupina ljudi, v kateri posamezniki niso le gol objekt zgodovine, temveč tudi samostojno delujoči subjekti. V knjigi je zelo močno prisoten tudi antropološki pristop. Za Burke tako kultura ni le umetnost, temveč jo antropološko razume mnogo širše, zaradi česar tudi ne manjka historične antropologije, zgodovine vsakdanjega življenja, sociokulturne zgodovine in celo historične psihologije. Za novejšo zgodovinopisje je značilna tudi uporaba novih virov. Tako Burke poleg virov, ki omogočajo kvantitativni pristop, uporablja tudi literarne in vizualne vire. V njegovi knjigi so tako prisotni novejši in starejši pristopi, ki jih apriorno ne podeenuje ali precenuje. Še več, sam si je vedno prizadeval premostiti razliko med kvantitativno in kvalitativno metodo, med sociologijo in antropologijo in med mikro- in makrozgodovino.

Predmet proučevanja pričujoče knjige sta eliti Amsterdamu in Benetk v obdobju dolgega (zanimivo, kako hitro se lahko vsako stoletje opremi z besedico "dolgo") 17. stoletja, torej nekako od leta 1580 do leta 1720. Čeprav je proučevanje elit v zadnjih dveh desetletjih doživelo velik razcvet, je le redkokateri avtor raziskoval tako kulturo in mentaliteto kot bogastvo in moč elite, kot je to storil Burke. Pri raziskavi mestnega patricijata se avtor upira na kolektivno biografijo 563 moških, kar pa ima poleg prednosti tudi nekatere pomanjkljivosti. Če za vse te posameznike obstajajo vsaj nekateri podatki o njihovih družinah, njihovem premoženju in njihovem političnem delovanju, pa je pesem povsem drugačna, če se hočemo ozreti po njihovi mentaliteti. Tako je le za par posameznikov ostalo dovolj pisem,

avtobiografij in biografij, ki nam omogočajo rekonstruirati njihovo mišljenje. Vendar, ali je to dovolj in ali so ti posamezniki res tipični vzorec celotne skupine? Vsaka skupina je seveda heterogena enota, zaradi česar je nemogoče najti povsem tipične vzorec kakšne skupine. Zato ne smemo zanemarjati nobenih posameznikov, kajti oni so osnova na kateri leži celotna skupina.

Tako je povsem razumljivo, da je imel Burke največje težave pri identificiranju beneške in amsterdamske elite. Pri tem si je pomagal s tremi kriteriji, ki jih je zahteval od vsakega "kandidata" za patricija: visok družbeni status, veliko politično moč in ogromno premoženje. Vendar ima ta pristop, kot opozori v uvodu, tudi veliko pomanjkljivost, kajti skupino z največ statusa, moči in premoženja sestavljajo posamezniki, ki nimajo teh lasnosti skoraj nikoli v enakem sorazmerju in količini. Tako npr. ni nujno, da imajo posamezniki z največ politične moči tudi največ bogastva in obratno. Zlasti pogosti so bili bogataši brez skoraj vsake politične moči, kot so bili to npr. sefardski Židje v Amsterdamu. Poleg vsega pa so se tudi meje med družbenimi skupinami stalno premikale. Tako so bili npr. amsterdamski in beneški patriciji konec 17. stoletja veliko bolj ekskluzivna družbena skupina, torej elita, kakor pa so to bili na začetku stoletja.

Kljub vsemu pa v Benetkah hitro opazimo družbeno skupino, se pravi plemiški stan, ki se je dvigal nad množico navadnega prebivalstva. Vendar so bile med beneškimi plemiči, kakor med vsemi plemiči takratne Evrope, tako velike razlike, da jih preprosto ne moremo poenotiti v patricijsko elito, temveč moramo tudi med njimi izbrati tiste, ki ustrezajo vsem trem zahtevanim kriterijem. Plemiči, ki so izhajali iz najstarejših rodbin, so imeli tudi najvišji status in prav ti plemiči so v svojih rokah držali ključne politične položaje v republiki in so bili tako doži ali prokuratorji (dosmrtni najvišji državni uradniki, izmed katerih so volili dože). In prav ti plemiči, ki so opravljali ti funkciji, so po Burkovem mnenju najočitnejši predstavniki beneške elite. Ta skupina seveda ni popolna, kajti prav vsi beneški mogočnejši niso bili doži ali prokuratorji. Vendar pa je kljub temu ta skupina dovolj prepoznavna, kajti večina dožev in prokuratorjev je bila mogočnejšev, ki so imeli tudi visok status. Prav tako niso bili vsi beneški bogataši doži ali prokuratorji, vendar pa so doži in prokuratorji spadali med najbogatejše Benečane. Tako izbrano skupino torej odlikuje pravšnja mera statusa, moči in bogastva, da jo lahko upravičeno označimo za bolj ali manj homogeno celoto.

Tudi v Amsterdamu so nekateri ljudje združevali status, moč in bogastvo. Vendar je bila ta skupina ljudi v primerjavi z beneško precej bolj neformalna in je zato

ne moremo označiti kot pravno določen plemiški stan, temveč prej kot zgornji razred. Tudi tu so možje z najvišjim statusom držali najvišje politične položaje, torej so bili župani ali svetniki v mestnem svetu. Seveda je res, da vsi takratni najbogatejši meščani niso bili člani mestnega sveta, vendar, če niso bili oni, so bili to njihovi sorodniki. Tako tudi za Amsterdam bolj ali manj velja, da so ljudje, ki so imeli najvišji družbeni status, imeli tudi največjo politično moč in ogromno bogastvo in da so zato spadali med elito.

Status, moč in bogastvo so tako med seboj tesno povezani, zaradi česar je Burke lahko izbral en kriterij, s pomočjo katerega je določil beneški in amsterdamski patrieijat. Nekdo je bil takó patrieij, ker je imel pomemben politični položaj. Vendar, kako so bili sploh izbrani na politične položaje? Ker je bilo v Benetkah mogoče kupiti politično funkcijo, je bil denar seveda v veliko pomoč. Prav tako pomembne so bile družinske zveze in podpora manj bogatih plemičev, ki so bili klienti mogočnih patricijskih rodbin. Možje, ki so na takšen način prišli na visoke položaje, so bili zato velikokrat povprečno sposobni, če že niso bili popolnoma nesposobni in korumpirani. Kljub vsemu pa takšna pot do pomembnih položajev ni bila zaprta za zares sposobne može.

Tudi pri tekmi za amsterdamske politične položaje so bile družinske vezi, bogastvo, pomoč klientele in sposobnosti prav tako zelo pomembne. V hitro rastočem in razvijajočem se Amsterdamu so politične funkcije zasedali tudi prišleei, bodisi takšni, ki so že prej pripadali eliti ali celo takšni, ki so uspeli šele v Amsterdamu. Amsterdamska družba je bila namreč zelo odprta, tako da je bila neprestana družbena mobilnost navzgor in navzdol njena stalna usoda. V primerjavi z njo se je bilo precej težje povzpeti med beneške plemiče, vendar pa so plemiči precej lažje postali del elite. Beneška družba, ki je bila stanovsko urejena, je bila namreč precej zaprta in prehodi navzgor in celo navzdol po družbeni lestvici so bili zato zelo redki.

Zato tudi ni presenetljiva vloga, ki jo v zaprti beneški družbi igra razširjena in ne nuklearna družina. Tako so pod eno streho ponavadi skupaj živeli bratje in njihove družine. Vendar se vsi bratje ponavadi niso poročili, temveč so zlasti mlajši ostajali samei, kajti raje so se odločili, da ne bodo imeli potomcev, kot pa da bi njihovi potomci po njihovi smrti morali oditi od hiše in bi s tem obubožali. Takšen odnos pa je seveda povzročil, da je plemstvo začelo izumirati.

Za Amsterdam pa so bile v nasprotju z Benetkami značilne nuklearne družine, v katerih so živeli samo ožji člani. Sinovi in mlajši bratje so že zgodaj postali neodvisni in so živeli v lastnih hišah. Še več, celo ženske so

imale veliko večjo samostojnost, tako finančno kot pri izbiri življenjskih partnerjev. Če je torej v Benetkah prevladovala razširjena družina, je v Amsterdamu nuklearna, zaradi česar je amsterdamska družba dajala družinski lojalnosti veliko manjši pomen kot pa posamezniku in njegovim lastnim uspehom.

Kot smo videli že zgoraj, je Burke določil elito po tem, če so bili njeni pripadniki doži in/ali prokuratorji v Benetkah in župani in/ali svetniki v Amsterdamu; politična moč je bila zelo pomembna za patrieijsko elito. Eliti sta imeli poleg teh političnih funkcij na razpolago tudi mnoge druge. V Benetkah, ki so bile bolj teritorialna država kakor pa le mesto, je elita zelo aktivno sodelovala pri vladanju. Kariero se je dalo narediti pri centralni vladi, pri nadzoru lokalnih vlad, v vojski, zlasti v mornarici in v diplomaciji, službi, ki je bila praktično rezervirana za elito. Posameznik je opravljal zdaj to in zdaj drugo funkcijo, včasih celo vse štiri, pri tem pa je bil lahko tudi večkrat izbran na isti položaj. Patrieiji tako niso bili ozko usmerjeni profesionalci, ampak prej vsestranski amaterji.

Vendar to še ne pomeni, da niso želeli teh položajev in s tem politične moči, saj so vsem drugim družbenim skupinam prav zato onemogočili dostop do teh funkcij. Čeprav so de iure nižji plemiči imeli dostop do vseh teh položajev, so bili de facto vendarle izključeni. Tako je občasno prišlo do konfliktov med višjimi in nižjimi plemiči, kar pa na politično stabilnost v Benetkah ni imelo večjega vpliva. Horizontalna solidarnost nižjega plemstva je bila namreč v nasprotju z vertikalno solidarnostjo med klienti in patroni. Ker je bilo tako nižje plemstvo razdvojeno med dvema solidarnostma, je seveda podpiralo razrešitev vsakega političnega spora, ki bi ogrozil eno ali drugo solidarnost.

Politično so bili izključeni tudi vsi drugi navadni prebivalci Benetk, ki so se med seboj delili na majhno manjšino meščanov in večino drugih. Da bi jim lahko vladajoča elita v miru vladala, se je posluževala starega rimskega recepta - deli in vladaj, ki je mnogokrat in premnogokrat bistvo uspešne vladavine. Meščani so imeli tako precej več ugodnosti, za njih so bile rezervirane tudi nekatere funkcije, hkrati pa je bila najuspešnejšim med njimi odprta pot med plemstvo. Navadnemu prebivalstvu pa so v zameno po prav tako starem receptu priskrbeli kruha in iger. Podobno je elita vladala tudi prebivalcem kopnega. Mestnim komunam so Benetke pustile precejšnjo samostojnost, pod strogim nadzorstvom pa je vladalo lokalno plemstvo, katero je imelo precejšnje privilegije in se je zato ostro ločevalo od ostalega prebivalstva.

Amsterdamska elita v primerjavi z beneško ni imela

na razpolago toliko političnih funkeij, kajti Amsterdam ni bil politično in upravno središče države, še celo province Holandije ne. Amsterdamski patrieiji so tako lahko opravljali različne mestne funkeije ali naredili vojaško kariero. Vendar pa je bila politična oblast amsterdamske elite samo formalno majhna, dejansko pa je bila zelo velika. Amsterdamska družba v nasprotju z beneško formalno družbo ni bila le družbeno, temveč tudi politično neformalna. Čeprav je bila Nizozemska federalna država pravno enakopravnih sedmih province, je dejansko Amsterdam, oziroma njegova elita, odločilno vplivala, če ne že dominirala Nizozemski. Tako je veljalo, češ, kar je dobro za posle amsterdamske elite, je dobro za Amsterdam, kar je dobro za Amsterdam, je dobro za Holandijo in kar je dobro za Holandijo, je dobro za Nizozemsko. Vendar se vsi niso strinjali s tem, zlasti stathouderji iz družine Oranskih so bili z amsterdamsko elito težke boje, pri čemer so se opirali zdaj na eno in zdaj na drugo frakcijo. Elita je bila namreč vedno razdrobljena na različne frakcije in je kot homogeni razred nastopala le proti nemirni sodrgi. V nasprotju z beneško elito se namreč amsterdamska ni zanašala na kruh in igre, temveč le na batine in vešala.

Beneška elita ni samo proti množici nastopala zelo rafinirano, temveč je bil v nasprotju z drugim evropskim plemstvom tudi beneški stil življenja zelo nemilitarističen. Beneško visoko plemstvo je namreč raje, kot da bi sukalo meč in jahalo divje vrance, dostojanstveno nosilo svečana uradniška oblačila. Odlikovala ga je tudi velika skromnost, ki se je zgroženemu evropskemu plemstvu zdela prej kot skopušstvo, nevredno uglednega plemiča. Benečani so tudi zelo cenili resnost in dostojanstvo, ki sta zlasti izstopala med številnimi ceremonijami (temi igrami za rajo). Kot beneški stil življenjskega je izstopala tudi premišljena skrivnostnost, pri kateri je bil poudarek na molčečnosti. Hlinjenje in pretvarjanje je bilo takrat prisotno povsod po Evropi, vendar so ga Benečani pripeljali do mojstrskega vrhunca, ko so se prijazno dobriicali sovražniku, hkrati pa so mu v hrbet porinili nož ali pa mu še bolj pogosto jedačo in pijačo začinili z brezokusno, vendar toliko bolj učinkovito začimbo - strupom. Vendar se je skozi 17. stoletje stil življenja beneškega plemstva počasi spreminjal. Najbolj očitno se je pokazal odmik od ideala pri pozornost vzbujajočem razdajanju premoženja v čast države, še bolj pa lastne družine. Ne glede na stroške, ki so bili včasih zares velikanski, je bilo potrebno s pomočjo luksuza povečati ugled posameznika in njegove družine.

V primerjavi z beneškimi mogočnejši pa so bili amsterdamski za povprečnega evropskega plemiča še bolj čudne muhe. Oni namreč niso bili formalno oblikovana plemiška skupina in so bili že na zunaj videti prej kot

poslovneži kakor pa oblastniki. V primerjavi z njihovim skromnim in varčnim življenjem so bili Benečani pravi dekadentni razsipneži. Vendar so tudi za Amsterdamske s 17., zlasti pa 18. stoletjem prišli bolj bleščeči časi, ko so se vse bolj uveljavljali statusni simboli, kot so podeželske palače, kočije in konji.

Za obe urbani eliti so bile palače zelo pomemben statusni simbol. Za Benečane je bila na prvem mestu mestna palača, kjer je stanovala celotna razširjena družina in v kateri so prebili večino časa. Elita je namreč morala ostati v mestu zaradi političnih razlogov. Poleg dela pa jih je v mestu zadrževala tudi zabava v obliki karnevalov, oper, hazardskih salonov in bolj prefinjenih akademskih klubov. Tako Burke v uvodu opozori tudi na pomembnost takšnih moških klubov kot krajev srečanja med patrieiji in kot krajev prazničnih družabnosti z množico pijače, jedače in tobaka. Kljub vsem tem aktivnostim v mestu pa so beneški patriciji radi pobegnili v sproščenost in zabavo svojih podeželskih dvorcev, zlasti ko se je začela pomladna in jesenska sezona. V primerjavi z beneškimi patriciji so bili amsterdamski še veliko bolj mestno usmerjeni, čeprav so tudi oni radi začasno pobegnili pred vsakodnevnimi obveznostmi v prijetno zavetje podeželskega gnezdeca.

Stil življenja vsakega posameznika je bil seveda v veliki meri odvisen od njegove vzgoje, oziroma od tega, kako so starejše generacije socializirale mlajše. Vzgoja mladega beneškega patricijčka se je začela že z rosnimi leti. Ker je bival v okviru razširjene družine, ga je vzgajala vsa družina in ne le starši, še več, zaradi pogoste očetove odsotnosti so imeli na vzgojo velik vpliv njegovi strici in služabniki. Ker so tako otroci živeli v nekakšni "hišni državi", kjer je imel vsak svoje točno določeno mesto, so kmalu spoznali hierarhičnost družbe. Tudi sama vzgoja je bila zelo stroga in je bila zlasti usmerjena k samoobvladovanju pri jedači, pijači in obnašanju. Vendar je bila kljub strogosti vzgoja tudi precej ljubeča in je otrokom zagotavljala varno zavetje, zaradi katerega so pozneje tako neradi zapuščali domače ognjišče in poskušali z lastnimi dejanji kaj doseči v krutem svetu.

Šolsko izobrazbo so mladi plemiči in plemkinje najprej dobili pri domačih učiteljih, pozneje pa pri meniškkih redovih, razen pri jezuitih, ki jim Benečani niso zaupali. Šolanje so lahko kasneje nadaljevali na univerzi v Padovi, edini univerzi, ki so jo lahko obiskovali. Za patriejske plemiče, ki so bili tudi v primerjavi z polpismenim nižjim plemstvom pravi izobraženi geniji, je bila prav tako pomembna neformalna izobrazba. Šole jahanja, mečevanja in plesa so bile za mlade gentlemane življenjskega pomena. Pika na i pri vzgoji mladega plemiča pa je bilo potovanje po Evropi.

Mladi Amsterdamčani so v primerjavi s svojimi beneškimi vrstniki, ki so živeli v razširjeni družini, živeli v veliko bolj demokratičnem okolju, ki je posameznike spodbujal k lastnemu delovanju. Nasprotno pa je bila vzgoja v kalvinistični družbi za takratno Evropo nepojemljivo stroga. Otroke so vzgajali v strahu pred Bogom, vcepljali so jim sram pred telesom, občutek za čistočo in strogo disciplino. V Amsterdamu seveda ni bilo meniških šol, temveč so bile le privatne in javne. Po uspešno opravljenem nižjem šolanju se je več kot tretjina elite raztepla po različnih evropskih univerzah. Leta 1632 pa so tudi v Amsterdamu ustanovili višjo šolo, ki je kmalu postala slavna po svojem naprednem učnem načrtu, v katerem so imele naravoslovne znanosti pomembno mesto, upoštevana pa je bila tudi Descartesova filozofija, in to prav v času, ko je bila drugje še tabula rasa. Kot njihovi beneški kolegi so tudi amsterdamski mladeniči odhajali na potovanja po Evropi, v čimer sta obe eliti prednjačili v takratni Evropi in s tem odpirali pot evropski potovalni modi.

Vzgoja je imela tudi veliki vpliv na vedenje in vrednote patricijev obeh mest. Za ostale Evropejce so bili tako Benečani čudaki še zaradi enega razloga, radi so namreč pisali knjige. Tako so izdali množico različnih knjig, prav tako veliko knjig pa se je ohranilo kot neizdanih. Vendar je bilo za njih pisanje knjig le postranska zadeva, pri čemer so se tako kot drugje po Evropi ravnali po idealu piščočega amaterja. Njihov slog pisanja pa je bil neutrudljivo lahek, brez figurativnosti in retorike. Beneški pisci so zelo ljubili zgodovino, ki jim je služila kot učiteljica življenja in jim tako priskrbovala vedno nove zgodovinske napotke za sedanjost. Precej manj so bile priljubljene naravoslovne znanosti, čeprav to še ne pomeni, da vsaj nekateri patriciji niso kazali zanimanja zanje. Poleg zbirateljstva so jo tako zlasti dobro odnesle tiste naravoslovne znanosti, ki so prinašale določene praktične koristi, predvsem za vojsko. Poleg povsem praktičnih znanosti pa so prakticirali tudi nekatere povsem metafizične, toda v glavnem le sholastične. Če je namreč beneška znanstvena misel na začetku 17. stoletja še hodila vstric z najnovejšimi znanstvenimi dognanji, je bila konec stoletja že povsem konzervativna, kar je po svoje tudi prispevalo k beneškemu propadanju.

Amsterdamska elita je tudi zelo zavzeto pisala knjige. Zgodovini ni posvečala tolikšne pozornosti kot beneška elita, čeprav je tudi ona prav tako kot vsaka evropska elita rada iskala zgodovinske nauke in vzporednice, zlasti antične in starobiblijske. Od ostale evropske elite pa se je dramatično razlikovala zaradi svojega velikega zanimanja za naravoslovne znanosti. Po eni strani zato, ker je bilo veliko pripadnikov amsterdamske elite zdravnikov in ker je bila ta elita življenjsko navezana na morje.

Po drugi strani pa je bila seveda prisotna tudi povsem znanstvena vedoželjnost, zaradi česar so prakticirali tudi takšne naravoslovne znanosti, ki so drugje v Evropi veljale za nevredne gentlemana. Takratna amsterdamska družba je bila namreč izrazito inovatorska, novosti jo niso plašile, prav tako pa ni oboževala tradicije. Vendar je kljub moderni racionalistični, empiristični in individualistični misli ostajala močno prisotna tudi astrologija, mysticizem, preroštvo in podobno, kar je bilo sestavni del misli takratnega modernega človeka.

Vendar ni bila samo miselnost, temveč tudi kultura patricijev močno pomešana s takšnimi kulturnimi elementi, ki jih danes prav težko prištevamo k "visoki" kulturi. Vendar pri tem nemalokrat pozabimo, da v 17. stoletju še ni bilo ostre ločitve med "visoko" in "nizko" - ljudsko kulturo, kateri bi Burke dandanes, če bi na novo pisal svojo knjigo, posvetil veliko več pozornosti, kakor pa ji jo je takrat. Takratna beneška in amsterdamska elita je seveda tudi živela s kulturo, do katere nižji sloji prebivalstva niso imeli pristopa, vendar je hkrati živela tudi z ljudsko kulturo. Zlasti amsterdamska je v tolikšni meri prakticirala ljudsko kulturo, da lahko nameramo o bikulturnosti govorimo že o kulturi srednjega razreda. Vendar pa so se s procesom aristokratizacije počasi vse bolj odmikali od ljudske kulture in s tem tudi od prostaškega ljudstva.

Tudi religiozna drža patricijev obeh mest si je bila precej podobna, čeprav so bile Benetke katoliške in Amsterdam večinsko kalvinističen. V Benetkah besedi katoličan in papist nista pomenili eno in isto. Bilo je nekaj patricijev, ki so bili bolj ali manj heretično razpoloženi in so prakticirali bolj notranjo religioznost. Na drugi strani okopov pa je stala skupina patricijev, ki so vneto podpirali papeža in zunanje oblike pobožnosti. Večina beneškega patricijata pa je bila proti papežu, vendar ne iz verskih, temveč političnih razlogov, kajti papež je bil takrat vdan zaveznik njihovega smrtnega sovražnika - španske krone. Prav tako je bila velika večina patricijev vernih katoličanov, ki so zunanjim oblikam pobožnosti, kot so maše, svetniki, relikvije, romanja in podobno posvečali veliko pozornost.

Kot je strah pred Španci pomagal, da se je v Benetkah uveljavila protipapeška struja nasproti pobožni, je ta isti strah pomagal, da se je v Amsterdamu že v 16. stoletju uveljavila strogo pobožna kalvinistična struja nasproti bolj tolerantni. Tako kot v Benetkah so bili tudi tu verski jastrebi in verski golobi, ki so se med seboj srdito spopadali. Ko pa je sredi 17. stoletja izginila španska nevarnost, so tudi jastrebom otopeli njihovi krempelj in za srednji razred značilna religioznost se je vse bolj prevešala v bolj strpno patricijsko religioznost.

Te razlike v življenjskem stilu, v vedenju in vrednotah patricijata obeh mest so se odražale tudi pri pokroviteljstvu umetnosti. Kljub privzgojeni skromnosti je bil za beneškega patrieija zelo pomemben družinski ponos, katerega so povzdigovali z veličastno in pozornost vzbujajočo potrošnjo in razdajanjem na banketih in porokah, predvsem pa s pomočjo veličastnih družinskih zgradb, s čimer so se hoteli ločiti tako od patricijskih tekmecev kot od preprostih ljudi. Temu bi Burke, če bi na novo napisal to knjigo, posvetil veliko več pozornosti. V središču pozornosti so bile seveda družinske palače, simboli družine, ki so jih dograjevali in polepševali iz generacije v generacijo. Prav tako so se tudi podeželske vile takrat spreminjale v razkošne palače. Naravnost neverjetne vsote denarja pa so porabili tudi za spomenike.

Slikarstva in literature pa beneški patriciji niso podpirali toliko zaradi časti družine kot zaradi lastnega okusa in resničnega zanimanja za umetnost. Patriciji so tako zbirali ogromno slik, zlasti portretov in slik z zgodovinskimi, verskimi in mitičnimi motivi. Prav tako vneto so podpirali tudi literate, ki so jim zato v zahvalo posvečali knjige in v njihovo čast peli pesmi. Zelo so se tudi navduševali nad gledališčem in glasbo, zlasti nad v Evropi vse bolj uveljavljajočo se opero, v čemer so bili beneški patriciji pravi pionirji.

Arhitekturni objekti, ki jih je naročila amsterdamska elita, so bili razen redkih izjem seveda veliko manj veličastni in sijajni, kajti namen njihove gradnje ni bil v tolikšni meri kot v Benetkah pozornost vzbujajoče povečevanje družine. Mestne in podeželske palače in družinski spomeniki amsterdamskih patriejev so bili v primerjavi z beneškimi videti zares skromni, tako da bi bilo npr. palače sploh primerneje imenovati vile. V Amsterdamu so namreč najpomembnejša naročila arhitektom prihajala (tako kot v srednjeveški Italiji) s strani mestne uprave.

Po drugi strani pa so bili amsterdamski patrieiji vsaj že konec 17. stoletja pri zbiranju slik povsem enakovredni svojim beneškim "kolegom". V svojih zbirkah so imeli tako kot oni zlasti portrete, v nasprotju z njimi pa slike z motivi iz stare zaveze, načina življenja in pokrajin. Presenetljivo najdemo v nekaterih zbirkah tudi mitološke slike, kar je povzročalo odločno zgražanje med bolj pravovernimi vernimi patriciji. Podobno so moralizirali tudi pri nasprotovanju literaturi, ki ni bila na uradni liniji in celo proti grešnemu gledališču, kjer pa je na srečo bolj "radoživo" občinstvo vseeno uveljavilo svoje.

Tako kot marsikaj drugega, kar je Burke opisal v svoji knjigi in čemur bi dandanes posvetil veliko več pozornosti, je tudi umetniški okus patriejev doživel velike

spremembe. V Benetkah se je vse bolj prehajalo od bolj zmerne sloga na bahavo razkošni baročni slog, kar je najbolj prihajalo do izraza pri operi, ki je bila takrat najprej spektakel in drama in šele nato glasba. Prav tako se je na račun umirjenega in preprostega literarnega sloga vse bolj zmagovito uveljavljal težak in bogato okrašen, skoraj že kičast slog z besednimi igrami in veličastnimi besedami. V Amsterdamu stari, umirjeni slog ni bil tako dramatično izrinjen, čeprav je tudi tu vse bolj prodiral veličastnejši stil, ki pa se je zlival s starim. Tudi jezik - kateremu bi sedaj Burke namenil zasluženo pozornost, kajti pred nedavnim je celo izdal knjigo na to temo - je doživel velike spremembe. Med amsterdamsko elito se je takrat uveljavljala francoščina, med beneško pa je imela velik pomen lokalna italijanščina, s čimer sta se obe eliti distancirali od plebsa, hkrati pa sta utrdili lastno identiteto.

Najbolj vidna in zavisti vredna lastnost elite je vsakogar njeno bogastvo. Vendar se je elita pri služenju "vsakdanjega kruheka" med seboj vedno vidno razlikovala. Na eni strani so podjetniki, domiselni gospodarski inovatorji, ki zagrabijo vsako priložnost za dobiček, na drugi strani pa so rentniki, nedomiselni gospodarski konservativci s stalnimi dohodki. Da bi lahko odgovorili na vprašanje, ali so bili Benečani in Amsterdamčani prej podjetniki ali prej rentniki, moramo seveda najprej vedeti, kam so investirali svoje premoženje in kako bogati so sploh bili?

Predvsem je presenetljivo, da je bilo povprečno bogastvo beneške elite konec 17. stoletja kljub stalnemu beneškemu gospodarskemu upadanju in amsterdamskemu vzponu, približno enkrat večje kot povprečno bogastvo amsterdamske elite. Beneška elita je imela pomemben delež tega svojega bogastva naloženega v nepremičninah, torej v zemlji in stavbah. Tem nepremičninam, ki jih poznamo iz davčnih popisov, je seveda potrebno prišteti tudi premičnine, ki jih poznamo iz nekaterih oporok. Nekateri patriciji so si večali svoje premoženje tudi s trgovino, vendar v primerjavi z Amsterdamčani svojega premoženja niso vlagali v trgovske delniške družbe, temveč v družinsko usmerjena podjetja, ki so trgovale s pomočjo neplemiških agentov in partnerjev. Kot veliko plemiških posestnikov v takratni Evropi pa so trgovali tudi s pridelki svojih posestev. Velika bogastva je pridobila plemiška elita tudi z dotami, zlasti, če so se njeni pripadniki poročili z bogatimi nevestami iz nižjih slojev. V nasprotju z Amsterdamom pa so dobičke prinašale tudi nekatere službe, tako cerkvene, s pomočjo katerih si je mehko postlala celotna rodbina eerkenih dostojanstvenikov, kot tudi posvetne, ki so prinašale velike postranske dohodke. Ni kaj, "služabniki" ljudstva so znali vedno najprej in najbolje poskrbeti zase.

Tudi amsterdamska elita je svoje premoženje vlagala v nepremičnine, torej v zemljo in stavbe, kar je prinašalo zanesljive, vendar ne preveč dobičkonosne dohodke, zaradi česar je bila zemlja vse manj pomembna oblika premoženja. Nasprotno pa so tvegane pomorske pustolovščine, ki so jih v 17. stoletju vse bolj nadomeščale pustolovščine pri trgovanju z delnicami trgovskih družb, prinašale velike dobičke in tudi velike izgube. Drugi "papir", ki je s časom vse bolj pridobil na veljavi, pa so bile vladne obveznice, na Nizozemskem zelo zanesljive, vendar zato manj donosna oblika premoženja. Za amsterdamsko elito, ki jo je Burke določil predvsem po političnem kriteriju, je zlasti značilno, da se je v veliki večini ukvarjala s trgovino in sorodnimi dejavnostimi ali pa je upravljala trgovske družbe. Tako v Amsterdamu političnih služb niso izkoriščali kakor v Benetkah z neposrednim zajemanjem iz državne malhe, temveč na bolj prefinjen način, ko so politiki hodili na roke gospodarstvenikom, torej samim sebi. Nočna mora vseh levičarjev - združevanje poslov in politike, je bila tako pri amsterdamski eliti idealno uresničena.

Poleg tega, kje je elita imela investirano svoje premoženje, je za Burko v knjigo še pomembnejše odgovoriti na vprašanje, ali je bila elita podjetniško ali rentniško usmerjena? Da pa lahko odgovorimo, ni dovolj le vedeti, kje je imela naloženo svoje premoženje, kajti določene oblike premoženja niso bile nujno vezane na določen poslovni odnos. Tako npr. niso bili vsi beneški zemljiški posestniki rentniki, temveč so z osuševanji in prilaščanji vedno novih kosov zemlje kazali nemirnega podjetniškega duha. Pri naložbah amsterdamske elite v zemljo pa je bilo še bolj očitno, da zemlja ne pomeni nujno rentništvo, kajti paradoksalno je bilo največ podjetniškega duha prav pri zemljiških naložbah, najmanj pa pri naložbah v obveznice. Res pa tudi je, da je zlasti v Benetkah ta duh skozi čas vse bolj pešal in so plemiči tudi v primerjavi s plemstvom v nekaterih drugih koncih Evrope kazali vse manj aktivnega zanimanja za svoje posesti. Zato so vse bolj zaposlovali upravniške, kar pa seveda še ne pomeni, da se ti upravniški niso podjetniško obnašali.

Natančno ne moremo za nobeno od obeh družb ugotoviti, v kolikšni meri so prevladovali podjetniki ali rentniki, vendar pa lahko vseeno ugotovimo, da so v beneški večinom prevladovali rentniki, v amsterdamski pa večinom podjetniki. Vendar je sčasoma tudi v Amsterdamu podjetniški duh opehal.

Na prehod iz podjetništva v rentništvo že po definiciji gledamo kot na upad, na prehod iz rentništva v podjetništvo pa kot na vzpon. Glavno vprašanje je torej, ali so Benetke in Amsterdam v 17. stoletju propadale ali pa se vzpenjale? Najbolj jasno je vidno demografsko

upadanje beneškega patricijata, nad katerega so se zgrnile kuge, pogosto samstvo in majhno število otrok. Upad je še tem bolj očiten, če vzamemo v obzir, da je prav takrat v plemiške vrste dotekalo veliko novega plemstva. Nasprotno pa so se v Amsterdamu, katerega prebivalstvo je vsaj do leta 1680 vztrajno naraščalo, vrata za novopečeno elito vse bolj zapirala. Nobena od elit pa ni finančno nazadovala. Čeprav je bilo nižje plemstvo vse revnejše in so Benetke gospodarsko nazadovale, oziroma niso več napredovale, se je beneški eliti vseeno dobro godilo. Še bolje pa se je godilo amsterdamski, ki je skupaj s svojim mestom ves čas bogatelo.

Sodobniki pa so v obeh mestih opazili zlasti spremembo življenjskega stila, torej prehod od dela k igri, od varčnosti k bahavosti, od morja k zemlji, od podjetništva k rentništvu in od buržoazije k aristokraciji. Vendar so taka in podobna opažanja sodobnikov prisotna v skoraj vseh obdobjih, zaradi česar se lahko upravičeno vprašamo, v kolikšni meri in kdaj so se te spremembe v resnici zgodile? Po dveh ali treh generacijah je tako v skoraj vsaki podjetniški družini opazen prehod k rentništvu, ko so poznejše generacije trošile tisto, kar so zaslužile prve. Vendar moramo bolj kot na posamezne družine gledati na celoten družbeni sloj. Za Amsterdam tako opazimo, da je rentništvo prevladalo nad podjetništvom šele proti koncu 17. stoletja, ko je imela večina pripadnikov elite podeželsko vilo in so bili brez poklica. Veliko prej pa se je ta prehod zgodil v Benetkah, kjer je trgovina upadla že konec 16. stoletja in jo je zaradi večjih dobičkov in večje varnosti nadomestilo investiranje v zemljo. Zemljiška posestva pa so po letu 1630 postajala vse bolj rentniška, upravljali so jih upravitelji, če pa so se lastniki že prikazali, so prebivali v razkošni palači, ki je bila popolnoma ločena od gospodarskih dogajanj.

Vendar, zakaj je do te spremembe sploh prišlo? Nobena od elit ni namerno spremenila svojega življenjskega stila. V zemljo ali obveznice so pač investirale zato, ker se jim je to zdelo najpametneje, pri tem pa seveda niso videle posledic, ki jih bo prinesel takšen spremenjen odnos. V takratni Evropi niso trgovci, torej podjetniki, imeli najvišjega družbenega statusa, imeli so ga plemiči, ki so bili prevladujoče rentniško usmerjeni in v življenju katerih so drugi videli svoj ideal. Če niso tako že uspešni meščani hoteli postati plemiči, so to vsekakor hoteli njihovi potomci, ki so zapustili trgovino, kupili zemljo in pridobili plemiški naslov. Vendar so bile pri tem Benetke in Amsterdam nekakšna izjema, saj se je tu ta proces dogajal presenetljivo počasi, kajti obe mesti sta ležali v republikah, kjer ni bilo plemiških dvorov in kjer je bilo bolj malo razpoložljive zemlje. To je zlasti veljalo za Amsterdam, kar pa še ne pomeni, da med elito ni bilo težnje po plemenitenju,

predvsem pa po pridobitvi visoke izobrazbe in s tem opustitvi poslovnega življenja. Za Benetke pa takšna razlaga ni povsem zadovoljiva. Beneška elita je bila namreč že sama po sebi ozko zaprta plemiška skupina in tudi na beneških kopenskih posestih je bilo na razpolago dovolj zemlje.

Lahko pa se je zgodilo, da sta bili eliti praktično prisiljeni sprejeti rentniški odnos, če sta hoteli preživeti. Čas ekonomskega vzpona namreč vzpodbuja podjetništvo, čas propadanja pa rentništvo in katera koli elita, ki noče biti zamenjana, se mora pokoriti temu splošnemu trendu. In prav 17. stoletje je bilo za vso Evropo, razen Nizozemske, čas ekonomske krize, zaradi katere je trgovina upadala in so trgovci opuščali trgovanje, po drugi strani pa je trgovina upadala prav zato, ker so jo trgovci opuščali. Nasprotno pa je začela trgovina v Amsterdamu upadati šele z drugo polovico 17. stoletja in zato je šele takrat prišlo do večjega investiranja v obveznice, s čimer so se podjetniki spreminjali v rentnike. Kljub temu, da so nekatere amsterdamske patricijske družine že zgodaj prehajale v rentništvo, pa je elita kot celota postala rentniško usmerjena precej pozno. Vzrok temu je, da je povsod drugje po Evropi v 17. stoletju število prebivalstva nazadovalo, demografskemu upadanju pa se je zaradi velikega pritoka emigrantov Amsterdam uspešno izognil. Med priseljenci pa ne najdemo le množice ubogih par, temveč tudi ljudi s precejšnjim premoženjem, znanjem in ambicijami, ki so zamenjali aristokratizirano staro elito. Vendar je okoli leta 1680 val emigrantov presahnil, s čimer je tudi amsterdamskemu podjetništvu odbila zadnja ura.

S 18. stoletjem oziroma nekako po letu 1720 pa so vse te spremembe, ki jim avtor posveča pozornost v tej zelo zanimivi in odlično napisani knjigi, zamrzile. S tem seveda še nismo dočakali konca zgodovine, temveč le nadvse primeren konec te knjige.

Andrej Pančur

MOZAIK PODOB

Slovenska kronika XX. stoletja 1900-1941, več avtorjev, Nova revija, Ljubljana 1995, 457 strani.

30. maj 1917: "Na seji zbora 30. maja je predsednik Jugoslovanskega kluba dr. Korošec prebral narodni program, t.i. Majniško deklaracijo, v kateri je bilo zapisano, da poslanci Jugoslovanskega kluba zahtevajo, naj se vse ozemlje, na katerem prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, zedini na temelju narodnega načela in hrvaškega državnega prava pod žezlom habsburške dinastije v samostojno državno telo, ..." Pa pomaknimo kamero

skoraj natanko štirinajst let nazaj in izostrimo sliko. 24. maj 1903, Ljubljana: "Množica, ki je že zjutraj v Lat-termanovem drevoredu obesila slamnatega bana Heder-varyja, je po odhodu hrvaških gostov od kolodvora krenila proti mestu in pred Kasino demonstrativno zapela Hej, Slovani. Ko je bilo petje končano, se je začelo kričanje, letelo je kamenje, počila pa naj bi tudi dva strela, ki da sta priletela skozi okno Kazine." Ali naprej. 27. december 1936: "Po nedeljski maši v Podgori pri Gorici je skupina fašistov obkolila pevovodjo in organista Lojzeta Bratuža in ga prisilila, da popije mešanico strojnega olja in bencina."

Na Slovenskem še nimamo sintetičnc zgodovine Slovencev 20. stoletja, vendar imamo po zaslugi Novc revije pred seboj Slovensko kroniko XX. stoletja. Kronika obsega obdobje od 1900 do 1941 in je delo dvajsetih avtorjev pretežno mlajše in srednje generacije. Kronološko urejen pregled je razdeljen na štiri obsežna poglavja: Vstop v novo stoletje (1900-1914), "Leta strahote" (1914-1918), Iz Avstrije v Jugoslavijo (1918-1929) in Temno nebo diktature (1929-1941). Stokovni urednik celotnega dela je dr. Marjan Drnovšek, uvod v Kroniko pa je napisal dr. Peter Vodopivec. Naštejemo naj vsaj še urednike posameznih poglavij, ki so prispevali tudi uvode k "svojim" poglavjem: dr. Jancz Cvirm, Petra Svoljšak, dr. Jurij Perovšek in mag. Egon Pelikan. Dclo je opremljeno z zanimivim in več kot ilustrativnim slikovnim gradivom. Kot smo izvedeli na predstavitvi, so bile nekatere fotografije objavljene prvič. Kmalu pa bomo lahko prelistavali tudi nadaljevanje Slovenske kronike za obdobje po letu 1941 ter delo, ki bo poseglo v devetnajsto stoletje.

Dvajseto stoletje je stoletje silovitih premikov, prelomnih dogodkov, pomembnih procesov in sprememb, ki se jim svet in z njimi Slovenci niso mogli izogniti. Prav za Slovence pa se zdi, da so v dvajsetem stoletju skorajda dirjali skozi zgodovino. Medtem ko so bili prej dolga stoletja "varno" spravljani v eni sami državi, so v 20. stoletju zamenjali tri, preživeli dve svetovni vojni ter ob koncu stoletja ustanovili svojo državo. Na skorajda vseh področjih so skoncentrirano prehodili pot, ki se je pripravljala stoletja.

Ko listamo Slovensko kroniko XX. stoletja se dozdeva, da imamo v rokah kamero s katero potujemo od leta 1900 naprej. Za trenutek izostrimo sliko in se ustavimo. Politično pomembni, prelomni dogodki in procesi, velike teme (volilna reforma leta 1907, koroški plebiscit, sporazum Cvetković-Maček), so nanizani skupaj z gospodarskimi, finančnimi (gospodarstvo v prvi svetovni vojni, ustanavljanje bank in zadrug, konvertibilnost dinarja), kulturnimi (ustanovitev Univerze v Ljubljani, premiera Črnih Mask Marija Kogoja) in nič manj po-

membnimi športnimi dogodki. Kronika odslikava podobe trenutkov, dogodkov z navidezno večjim ali manjšim pomenom. Ali je res tako pomembno, da je bil avgusta 1930 v Ljubljani vseslovanski gasilski kongres ali da je bilo leta 1938 na Slovenskem 40 nogometnih igrišč. Pa je. Vse to je vplivalo na dejanja, razmišljanja, odločitve, odnose in čustva malih in velikih ljudi. Ali je uradnik, na primer celjski, ko je leta 1906 izvedel, da se bo lahko pokojninsko zavaroval, vzel v roke svinčnik in papir ter si natančno izračunal svoj prispevek? Kaj je mislil Ljubljčan, ko je 15. maja 1911 stal na Dunajski cesti in je mimo njega zdrvel avtomobil princa Croya ter ga zavil v prašen oblak? Kako je obiskovalec gledališča v Mariboru 13. maja 1931 sprejel krstno uprizoritev Grumove Goge? Kako je prek milijon rimokatoličanov Dravske banovine gledalo na pravoslavni cerkvi, ki sta bili leta 1936 zgrajeni v Ljubljani in v Celju? Ali so bralci med vrsticami novega Bartolovega romana Alamut, ki je izšel leta 1938, začutili prihod drugega kroga let strahote?

Kronika se ni omejila le na dogodke in procese na Slovenskem, ampak je posegla tudi med slovenske izseljence v Evropi in po svetu ter na odnos Slovencev v domovini do izseljencev ali do velikega sveta. Nanizala je poseganja Slovencev v svet in njegove procese (prva olimpijska kolajna v sabljanju leta 1912, prvi polet prek 100 metrov v Planici tik pred drugo svetovno vojno) ter odmeve na dogodke v bližnjem svetu ter pove-

zave z njim (odnos do vojne na Balkanu 1912-13 ali odmevi na papeško okrožnico Divini Redemptoris leta 1937).

Resne teme in škandalozni dogodki, vsakdanji problemi, včasih začinjene ali umazane podrobnosti. Zgodovina od zgoraj in zgodovina od spodaj. Obe pa prehajata ena v drugo. Avtorji so zapisali obilico znanih in neznanih podatkov, svojih opažanj in ocen, bralec pa mora uporabiti domišljijo in jih poskušati povezati, si postavljati vprašanja ali si le ustvariti sliko. Prav zanimivo bi bilo vedeti ali so se Slovenci v desetletju pred začetkom druge svetovne vojne raje zagledali v prelepi obraz gdč. Albinca Jazbečeve - miss Kranja, se povzpeli nad Ljubljano v nebotičnik in spili skodelico kave ali prebrali prvi del razprave Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje nekega Toneta Brodarja v prvi številki revije Književnost.

Odlika Slovenske kronike XX. stoletja je tudi, da deluje kot celota, čeprav so kronološko urejena gesla plod dela več avtorjev, ki ima vsak svoj slog pisanja in svoj pogled na posamezne dogodke in procese. Avtorji so nam izdelali živobarven mozaik iz različnih področij življenja Slovencev. Kronika je knjiga, ki je ne vzamemo v roke ter preberemo od začetka do konca, ampak nam postavlja veliko vprašanj in tem za razmišljanje o zgodovini. V njej so druga ob drugi nanizane podobe malih in velikih ljudi naše preteklosti.

Katarina Kobilica

UDK 323.14 (497.12 Celje) "1899"

STUDEN Andrej, dr., Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SLO-61000 Ljubljana

"Bojimo se, da bo tekla kri!"

Ekseesi ob obisku čeških visokošolcev v Celju leta 1899

ZGODOVINA ZA VSE, 2/1995, št. 2, str. 1-8

Za Celje ob koncu prejšnjega stoletja so značilni ostri nacionalni spopadi med Nemei in Slovenci. Ob obisku čeških visokošolcev 9. 8. 1899, ki so ga celjski Nemei imeli za navadno slovansko izzivanje, je prišlo do hujših izgrediv in celo do prelivanja krvi. Ravno škandalozni dogodki leta 1899 pa predstavljajo tudi višek na področju nemško-slovenskih nacionalnih bojov v Celju pred prvo svetovno vojno.

UDK 943.6/9 "1848/1918" : 323.1
323.1: 943.6/9 "1848/1918"

CVIRN Janez, dr., docent, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

Obesiti za pete in scvreti nad ognjem

Slovenci in habsburška monarhija (1848-1918)

ZGODOVINA ZA VSE, 2/1995, št. 2, str. 9-15

Avtor obravnava odnos Slovencev do habsburške monarhije v letih 1848-1918. Vse do leta 1918 je bila večina Slovencev avstrijsko orientirana, čeprav z avstrijsko monarhijo, kakršna je bila, ni bila zadovoljna. Po razpadu monarhije leta 1918 pa je večina slovenskih politikov kar tekmovala, kdo si bo pripisal več zaslug za slovensko rešitev iz "ječe narodov".

UDK 930.85 (497.12 Ljubljana) "1900/1914" : 329.11

MATIĆ Dragan, magister, arhivist, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, SLO-61000 Ljubljana

"Gledališča kot taka po svojem postanku nimajo kulturnega pomena" J. E. Krek

Kultura in politika na Kranjskem ob prelomu stoletja s posebnim ozirom na gledališče in kinematograf

ZGODOVINA ZA VSE, 2/1995, št. 2, str. 16-26

Nacionalne in idejne delitve od srede 19. st. pa do začetka 1. svetovne vojne so na naših tleh pripeljale do nastanka večjih kulturno-političnih taborov. Avtor z nekaterimi konkretnimi primeri osvetljuje vpliv politike na kulturo in delovanje cenzure. V tej luči sta posebej izpostavljena gledališče in z njim povezan kinematograf ter kulturna politika strank, ki je vplivala na financiranje kulturnih institucij.

UDC 323.14 (497.12 Celje) "1899"

STUDEN Andrej, Ph.D., Institute of Modern History, Kongresni trg 1, SLO-61000 Ljubljana

"We Fear that Blood May Flow!"

The Riots During a Visit by Czech High School Students in Celje in 1899

HISTORY FOR EVERYONE, 2/1995, No. 2, pp. 1-8

At the end of the 19th century, Celje was the site of strong national conflicts between the German and the Slovene inhabitants of the region. The visit of Czech high school students on August 9, 1899, which was regarded by the German inhabitants of Celje as a Slavic provocation, triggered off strong riots, some of which even ended in bloodshed. The scandalous events in 1899 marked the peak of the German-Slovene national conflicts in Celje before World War I.

UDC 943.6/9 "1848/1918" : 323.1
323.1: 943.6/9 "1848/1918"

CVIRN Janez, Ph.D., Senior Lecturer, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

Hang the Assassin Gavrilo Princip By His Heels and Fry Him in the Flames!

The Slovenes and the Hapsburg Monarchy (1848-1918)

HISTORY FOR EVERYONE, 2/1995, No. 2, pp. 9-15

The author deals with the attitude of the Slovenes towards the Hapsburg monarchy in the period 1848-1918. Although the Slovenes were not at all satisfied at the time with the Austrian monarchy, most of the Slovenian politicians were nonetheless pro-Austrian oriented until 1918. After the fall of the monarchy in 1918, however, the majority of the Slovene politicians entered into a veritable competition as to who would get more credit for freeing the Slovene people from the "prison of nations".

UDC 930.85 (497.12 Ljubljana) "1900/1914" : 329.11

MATIĆ Dragan, M.A., Archivist, Historical Archives of Ljubljana, Mestni trg 27, SLO-61000 Ljubljana

"No-one Can Claim that Theatres As Such Have Cultural Significance" J. E. Krek

Culture and Politics, With Particular Regard to the Theatre and Cinema, in Carniola at the Turn of the Century

HISTORY FOR EVERYONE, 2/1995, No. 2, pp. 16-26

National and ideological divisions in Slovenia from the middle of the 19th century to the beginning of World War I led to the formation of major cultural and political camps. By enumerating some examples, the author depicts the influence exerted on culture by politics and the effects of censorship. Particular emphasis is placed on the theatre and its related branch: the cinema, as well as on the cultural policies of political parties which influenced the financing of cultural institutions.

UDK 343.819.7 (497.12 Teharje): 886.3-1
886.3-1 : 343.819.7 (497.12 Teharje)
929 Tirgušek A.

ŽIŽEK Aleksander, arhivist, Zgodovinski arhiv Celje, Trg celjskih knezov 10, SLO-63000 Celje

Sirota jaz v zaporu živim

ZGODOVINA ZA VSE, 2/1995, št. 2, str. 27-37

Razprava predstavlja nekoliko drugačen pogled na razmere v povojnih zaporih in kazenskih taboriščih. Z življenjem zapornikov nas namreč s svojimi pesmimi seznanja Alojz Tirgušek, ki so ga zaprli zaradi sodelovanja z okupatorjem. V svojih pesmih je poleg vsakdanjih dogodkov v taborišču Teharje opisoval tudi svoje sozapornike in nam tako ohranil pravo galerijo značajev in usod ljudi, ki so po vojni prišli v konflikt z novo oblastjo.

UDK 797.077 (497.12) "1945/1955"
930.85 (497.12) "1945/1955" : 792.077

GABRIČ Aleš, dr., Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SLO-61000 Ljubljana

Ali prav se piše Županova Micka ali predsednikova hči

Amaterski odri na Slovenskem 1945-1955

ZGODOVINA ZA VSE, 2/1995, št. 2, str. 38-57

Amaterska gledališka dejavnost sredi tega stoletja je bila po mnenju tedanjih kronistov na Slovenskem tako množična kot le v redko kateri deželi. Toda ta dejavnost je bila vedno pod pritiski političnih zahtev. V največji meri to velja za prvih pet let po 2. svetovni vojni, toda že v začetku petdesetih let so strokovni kriteriji pri izbiri repertoarja in študiju posameznih iger prevladali nad ideološkimi zahtevami komunističnih ideologov. Pri izbiri repertoarja so amaterski odri večinoma posegali po delih slovenskih avtorjev.

UDK 82.09 (049.2) : 886.3 "15"

GRDINA Igor, dr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

Čemerna žetev Jožeta Toporišiča

Jezikoslovca vodniku v spominsko knjigo

ZGODOVINA ZA VSE, 2/1995, št. 2, str. 58-68

Poskus samozvanega "jezikoslovca vodnika" Jožeta Toporišiča, da bi s falsificiranjem in izmišljotinami v spisu z naslovom Jakoba Riglerja teza o začetkih slovenskega knjižnega jezika, ki ga je objavila Slavistična revija (41. letnik, Ljubljana 1993, 449- 464), reafirmiral znanstveno nevzdržne hipoteze Jakoba Riglerja iz knjige Začetki slovenskega knjižnega jezika (Ljubljana 1968), ni uspel. Pričujoča razprava je odgovor na Toporišičeva iz trte izvita izvajanja in na škandalozne razmere v slavistiki v Republiki Sloveniji, kjer se poskuša teptati svoboda izražanja znanstvenih mnenj.

UDC 343.819.7 (497.12 Teharje): 886.3-1
886.3-1 : 343.819.7 (497.12 Teharje)
929 Tirgušek A.

ŽIŽEK Aleksander, Archivist, Historical Archives of Celje, Trg celjskih knezov 10, SLO-63000 Celje

Me, Poor Chap, Living in a Prison

HISTORY FOR EVERYONE, 2/1995, No. 2, pp. 27-37

The paper presents a slightly different view of the conditions in the prisons and prison camps after World War II. The life of the prisoners is presented in the poems of Alojz Tirgušek, who was imprisoned for collaboration with the occupying forces. In addition to the everyday events in the Teharje prison camp, Tirgušek's poems give a vivid portrayal of his fellow inmates, presenting a moving image of the characters and destinies of people, who came into conflict with the new authorities after World War II.

UDC 797.077 (497.12) "1945/1955"
930.85 (497.12) "1945/1955" : 792.077

GABRIČ Aleš, Ph.D., Institute of Modern History, Kongresni trg 1, SLO-61000 Ljubljana

The Mayor's Daughter Micka or the President's Daughter - Which is More Appropriate?

Amateur Theatre in Slovenia in the Period 1945-1955

HISTORY FOR EVERYONE, 2/1995, No. 2, pp. 38-57

According to the chroniclers of this period, amateur theatrical productions were more popular in Slovenia in the middle of the twentieth century than in any other country at the time. Yet, as most activities shortly after the war, theatre also was exposed to the demands and pressures of politics. These were particularly strong in the first five years after World War II. However, already in the early 1950's, professional criteria in the selection of repertoire and the production of individual plays prevailed over the demands of the communist ideologists. When selecting their repertoires, the amateur theatres decided mainly in favour of works by Slovene authors.

UDC 82.09 (049.2) : 886.3 "15"

GRDINA Igor, Ph.D., University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-61000 Ljubljana

Poor Harvest of Jože Toporišič

To the "Leading Linguist" - to His Memory Book

HISTORY FOR EVERYONE, 2/1995, No. 2, pp. 58-68

The attempt by the self-appointed "leading linguist" Jože Toporišič to reaffirm by falsifications and inventions in his paper "The Thesis of Jakob Rigler on the Beginnings of the Slovene Literary Language" (Slavic Review, 41, Ljubljana, 1993, pp. 449-464) the scientifically untenable hypothesis of Jakob Rigler (advanced in the book *The Beginning of the Slovene Literary Language*, Ljubljana, 1968), proved to be unsuccessful. The article is a response to Toporišič's far-fetched arguments and to the scandalous conditions in the field of Slavistics in the Republic of Slovenia, where attempts are being made by a small minority to trample underfoot the freedom of expressing professional opinion.

STUDIA HUMANITATIS

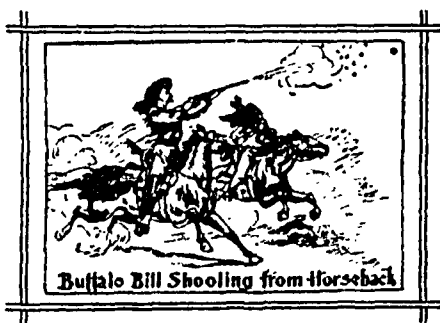
Zbirka APES

Marko
ŠTUHEC

Rdeča postelja, ščurki
in solze vdove
Prešeren

Andrej
STUDEN

Stanovati v Ljubljani

ZGODOVINA ZA VSE

Nova slovenska znanstvena
revija, polna zanimivih in
kratkočasnih zgodb, ki jih
piše življenje.

VSE ZA ZGODOVINO

Vse informacije lahko dobite na sedežu **Zgodovinskega društva Celje**
(Muzej novejšje zgodovine Celje) Prešernova 17, 63000 Celje
tel.: (063) 442-501, fax: (063) 443-490

Na voljo so vam vse številke po ugodni ceni.

ZGODOVINSKI ČASOPIS (HISTORICAL REVIEW)

glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije
osrednja slovenska historična revija

Zgodovinski časopis (ZČ) že skoraj pol stoletja izhaja v Ljubljani in nadaljuje tradicijo svojih predhodnic, ki sega že v leto 1846. ZČ objavlja rezultate proučevanja zgodovine slovenskega naroda in slovenskega ozemlja, študij splošnih in specialnih vprašanj zgodovine sosednjih narodov in srednjeevropskega prostora, obče zgodovine, pomožnih zgodovinskih ved, teorije zgodovine ter pouka zgodovine v šoli. ZČ objavlja pregledne razprave in krajše zapise, predavanja s kongresov in diskusijske prispevke iz vseh obdobj zgodovine od najstarejših dob do današnjih dni; pri tem nadrobnejše obravnavanje posebnih panog, obdobj, problemov in območij prepušča drugim slovenskim historičnim revijam. Vsebina prispevkov se nanaša tako na kulturno, politično in gospodarsko zgodovino, kakor tudi na prikaz vsakdanjega življenja v preteklih obdobjih. ZČ poroča o kongresih, simpozijih in razstavah, o delovanju strokovnih društev in zgodovinskih inštitucij ter kritično vrednoti nove zgodovinske publikacije. Vlogo referenčne revije ZČ opravičuje tudi z objavljanjem slovenskih zgodovinskih bibliografij in s predstavitvami pomembnejših slovenskih zgodovinarjev. Jezik prispevkov v reviji ni hermetičen, ampak je razumljiv tudi nepoklicnim zgodovinarjem.

V zadnjih letih kar okoli petino razprav za ZČ prispevajo zgodovinarji, ki se izven meja Republike Slovenije posvečajo proučevanju slovenske zgodovine. V tujino gre tudi znaten del naklade revije, ki je presegla 2000 izvodov.

Ob štirih rednih zvezkih posameznega letnika ZČ je uredništvo **postopoma ponatisnilo** vse starejše že razprodane zvezke revije, ki je tako v kompletu (kar 100 zvezkov !) dostopna tudi mladim generacijam historikov in ljubiteljev zgodovinskega branja. V **Zbirki Zgodovinskega časopisa** pa je doslej izšlo že trinajst zaokroženih razprav ali zbornikov o posameznih vprašanjih slovenske preteklosti.

Zgodovinski časopis in publikacije iz njegove zaloge lahko kupite ali naročite na **upravi ZČ**: Ljubljana, Aškerčeva 2, Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, tel.: 061-1769-210. Naročništvo na osrednjo slovensko historično revijo vam zagotavlja redno prejemanje ZČ (štirje zvezki v letu 1995 veljajo za zaposlene 2700 SIT, za upokojence 2000 SIT ter za dijake in študente vsega 1350 SIT), obveščenost o dejavnostih Zveze zgodovinskih društev Slovenije in članske ugodnosti (cenejši nakupi knjig pri nekaterih slovenskih založbah, brezplačni ali cenejši obiski domačih in tujih muzejev ter galerij). Cene starejših zvezkov ZČ so razprodajne, za nakup kompleta ali več številk revije uprava nudi možnost brezobrestnega obročnega odplačevanja.

PRODAJNE CENE PUBLIKACIJ ARHIVA REPUBLIKE SLOVENIJE

- Nacionalni in socialni programi pri Slovencih, Ljubljana, 1989 (500,00 SIT).
- Komunistična partija v Sloveniji 1919-1941, Ljubljana, 1979 (400,00 SIT).
- Iz roda v rod - Pričevanja o slovenskem jeziku, Ljubljana, 1982 (600,00 SIT).
- Arhiv Republike Slovenije 1945-1985, Ljubljana, 1985 (400,00 SIT).
- Odsevi reformacijskega gibanja v dokumentih Arhiva Republike Slovenije, Ljubljana, 1987 (600,00 SIT).
- Imeli so dve domovini, Ljubljana, 1988 (600,00 SIT).
- Naš rod si bil je ustvaril sen o domu zlat, Ljubljana, 1990 (500,00 SIT).
- Bogastvo jugoslovanskih arhivov, Ljubljana, 1989 (400,00 SIT).
- Rokopisi Arhiva Republike Slovenije, Ljubljana, 1990 (500,00 SIT).
- Filmski obzornik - zrcalo časa, Ljubljana, 1991 (600,00 SIT).
- Samostani v srednjeveških listinah na Slovenskem, Ljubljana, 1993 (2.000,00 SIT).
- Smole, Majda, Glavni intendant Ilirskih provinc 1809-1813, Ljubljana, 1973 (600,00 SIT).
- Umek, Ema, Samostani Kostanjevica, Pleterje in Stična, Ljubljana, 1974 (600,00 SIT).
- Kološa, Vladimir, Banski svet Dravske banovine 1931-1941, Ljubljana, 1980 (600,00 SIT).
- Smole, Majda, Graščina Ribnica, Ljubljana, 1980 (600,00 SIT).
- Smole, Majda, Graščina Škofja Loka, Ljubljana, 1980 (600,00 SIT).
- Smole, Majda, Graščina Šrajbarski turn, Ljubljana, 1980 (600,00 SIT).
- Smole, Majda, Graščina Turn ob Ljublanici, Ljubljana, 1980 (600,00 SIT).
- Nemanič, Ivan, Filmsko gradivo Arhiva Republike Slovenije, Ljubljana, 1982, I. del (800,00 SIT), II. del (700,00 SIT).
- Prinčič, Jože, Predsedstvo SNOS-a, prezidij SNOS-a, prezidij ustavodajne skupščine LRS 1944-1947, Ljubljana, 1982 (500,00 SIT).
- Sunčič, Vladimir, Komisije za agrarne operacije 1885-1945, 1. del A-K, Ljubljana, 1991 (800,00 SIT).
- Sunčič, Vladimir, Komisija za agrarne operacije 1885-1945, 2. del L-So, Ljubljana, 1992 (2.000,00 SIT).
- Sunčič, Vladimir, Komisije za agrarne operacije 1885-1945, 3. del Sp-Ž, Ljubljana, 1994 (2.000,00 SIT).
- Umek, Ema, Erbergi in dolski arhiv, 1. del, Ljubljana, 1991 (800,00 SIT).
- Umek, Ema, Erbergi in dolski arhiv, 2. del, Ljubljana, 1992 (1.500,00 SIT).
- Nemanič, Ivan, Filmski zapisi Božidarja Jakca 1929-1955, Ljubljana, 1989 (600,00 SIT).
- Verbič, Marija, deželnozborski spisi kranjskih stanov I. 1499-1515, Ljubljana, 1980 (700,00 SIT).
- Verbič, Marija, deželnozborski spisi kranjskih stanov II. 1516-1519, Ljubljana, 1986 (700,00 SIT).
- Smole, Majda, Vicedomski urad za Kranjsko, cerkv. zadeve, lit. A-F, Ljubljana, 1986 (700,00 SIT).
- Smole, Majda, Vicedomski urad za Kranjsko, cerkv. zadeve, lit. G, Ljubljana, 1989 (700,00 SIT).
- Smole, Majda, Vicedomski urad za Kranjsko, cerkv. zadeve, lit. I-K, Ljubljana, 1989 (800,00 SIT).
- Smole, Majda, Vicedomski urad za Kranjsko, cerkv. zadeve, lit. L, Ljubljana, 1994 (1.500,00 SIT).
- Jeraj, Mateja, RS Zveze sindikatov Slovenije s predhodniki, I. del 1945-1949, Ljubljana, 1988 (700,00 SIT).
- Vodnik po matičnih knjigah za območje Republike Slovenije, Ljubljana, 1972-1974, I-III (700,00 SIT vsak del), 2 karti (200,00 SIT vsaka).
- Ribnikar, Peter, Vodnik po arhivskem gradivu o Jugoslaviji v Državnem osrednjem arhivu ČSR v Pragi, Ljubljana, 1989 (800,00 SIT).
- Fister, Anton, Izbrani spisi, tretja knjiga, Ljubljana, 1993 (2.500,00 SIT).
- Grabnar, Mojca, Katalog ARS, Ljubljana, 1993 (700,00 SIT).
- Ficko, Majda, Rajšp, Vincenc, Slovensko ozemlje na vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja, Ljubljana, 1994 (4.000 SIT).
- Vizitacijski zapisniki goriškega nadškofa Karka Mihaela grofa Attems 1752-1774, I. del - Goriška, Gorica, 1994 (4.000 SIT).
- Vizitacijski zapisniki goriškega nadškofa Karka Mihaela grofa Attems 1752-1774, II. del - Štajerska, Ljubljana, 1994 (4.000 SIT).
- Vizitacijski zapisniki goriškega nadškofa Karka Mihaela grofa Attems 1752-1774, III. del - Koroška, Ljubljana, 1994 (3.500 SIT).
- Nemanič, Ivan, Filmi Metoda in Milke Badjura, 1926-1969, Ljubljana, 1994 (1.500,00 SIT).
- Melik, Jelka, Kazensko sodstvo na Slovenskem 1919-1929, Ljubljana, 1994 (1.500,00 SIT).
- Vošnjak Bogumil, Dnevnik iz prve svetovne vojne, pripravil Vladimir Kološa, Ljubljana, 1994 (2.000,00 SIT).
- Žumec, Vladimir, Valorizacija dokumentarnega gradiva za zgodovino, znanost in kulturo, Ljubljana, 1995 (2.000,00 SIT).

PRODAJNE CENE PUBLIKACIJ ARHIVSKEGA DRUŠTVA SLOVENIJE

- Arhivi št. 1 -14 (500,00 SIT), št. 15 (1.000,00 SIT), št. 16 (1.500,00 SIT), št. 17 (2.000,00 SIT).
- Viri št. 1, Pleterški, Janko, Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914-1917, Ljubljana, 1980 (500,00 SIT).
- Viri št. 2, Pleterški, Janko, Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914-1917, priloge poročilom vladne komisije (izbor), Ljubljana, 1982 (500,00 SIT).
- Viri št. 3, Drnovšek, Marjan, Slovenski izseljenci, Ljubljana, 1990 (500,00 SIT).
- Viri št. 4, Rozman, Franc, Korespondenca Albina Prepeluha - Abditusa, Ljubljana, 1991 (750,00 SIT).
- Viri št. 5, Prinčič, Jože, Zagradnik, Maruša, Zupančič, Marjan, Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni, Ljubljana, 1992 (1.000,00 SIT).
- Viri št. 6, Friš, Darko, Korespondenca Kazimirja Zakrajška, O.F.M. (1907-1928), Ljubljana, 1993 (1.500,00 SIT).
- Viri št. 7, Vodušček Starič, Jera, "Dosje" Mačkovšek, Ljubljana, 1994 (2.000,00 SIT).

RADIO CELJE

V zadnjih petih letih med
tremi naj radijskimi postajami
na festivalih Združenja
radijskih postaj Slovenije

95,1 95,9 100,3 MHz

Po raziskavah Mediane med radijskimi
postajami, ki so v zadnjem času najbolj
povečale medijski doseg in poslušanost

Jutranjo servisno-informativni program,
aktualno-informativni program, zabavno razvedrilni in športni program

♂
Gospodarski mozaik

♂
Stili in trendi - oddaja o kulturi bivanja,
turizmu, kulinariki in vinski kulturi

♂
Za volanom, oddaja o avtomobilizmu

♂
Vrtljak polk in valčkov

♂
Neposredni športni prenosi srečanj celjskih ekip

ČAS ODDAJANJA:

ponedeljek-petek: 5.00 - 22.00

sobota: 5.00 - 24.00

nedelja: 8.00 - 20.00

NOVI TEDNIK NOVI TEDNIK NOVI TEDNIK NOVI TEDNIK NOVI TEDNIK

Vsi razlogi za Novi tednik

Novi tednik izhaja vsak četrtek, za njegovo ceno pa
dobijo bralci 40 strani branja iz naših krajev, in še
16 stranski TV vodič s sporedi skoraj vseh
zemeljskih in satelitskih TV postaj, tudi celjske
kabelske televizije in velenjske VTV.

Ugodnosti naročnikov:

- Mesečno plačevanje naročnine s položnicami.
- Letno izide 52 števil Novega tednika, naročniki
jih plačajo le 46.
- Naročniki brezplačno prejemaajo mesečnik
Tednikova petica in vse posebne izdaje Novega
tednika.
- Naročniki imajo pravico do petih brezplačnih
malih oglasov letno in do ene čestitke po željah
na Radiu Celje.

Prihranki:

Če redno plačujete naročnino, vas bo pri trenutni
ceni Novi tednik stal 7.800 tolarjev letno, če ga bi
kupovali v prosti prodaji pa 8.840 tolarjev letno.
Po pošti boste kot naročnik prejeli 12 števil
Tednikove petice, kar je pri trenutni ceni 1.200
tolarjev.

Če boste izkoristili še pravico do brezplačne objave
petih malih oglasov in čestitke na Radiu Celje, boste
prihranili še 4.000 tolarjev.

Skupni prihranek, ki si ga zagotovite z naročilom
na Novi tednik je tako neverjetnih 6.240 tolarjev
letno.

**NOVI TEDNIK SPOŠTUJE ZVESTOBO IN
ZANESLJIVO NUDI NAROČNIKOM KOT
DARILO ZA ZVESTOBO NAJVEČ OD VSEH
ČASOPISOV V SLOVENIJI.**

**ZA NAROČNIKE VSAK MESEC - TEDNIKOVA
PETICA - BREZPLAČNO.**

S predstavljanjem znanih Slovencev, reportažami,
ki vas popeljejo po svetu in domovini, in še zlasti z
bogato svetovalno prilogo, kjer je poudarek na
ljubitelskih dejavnostih Slovencev (male živali,
rastline, moda, ribolov, avto) Petica zapolnjuje
prazen prostor na tem področju v slovenskih medijih.

**TEDNIKOVA PETICA IZHAJA VSAK PRVI
PETEK PO 15. V MESECU. NAROČNIKOM
NOVEGA TEDNIKA JO DOSTAVLJAMO
BREZPLAČNO, V KOLPORTAŽI STANE 100 SIT.**

TISKARNA, MARKETING IN TRGOVINA d.o.o.

SLO-63301 PETROVČE

TELEFON: (063) 70 81 94

TELEFAX: (063) 70 82 80

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje

Založilo: Zgodovinsko društvo Celje

Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek, Igor Grdina, Branko Lesjak, Andrej Studen, Anton Šepetavc, Branko Zver, Aleksander Žižek

Urednik: Andrej Studen

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Katarina Kobilica

Prevod v nemščino: Elizabeth Seitz

Lektor: Anton Šepetavc

Tisk: Marginalija Petrovče

Naklada: 800 izvodov

Finančna podpora za natis revije:

OPEN SOCIETY FUND - SLOVENIJA

ISSN 1318-2498

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, 415-84/94 mb, sodi revija Zgodovina za vse med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

ANDREJ STUDEN
JANEZ CVIRN
DRAGAN MATIĆ
ALEKSANDER ŽIŽEK
ALEŠ GABRIČ
IGOR GRDINA

CELJE - CILLI — Trg cesarja Jožefa in "Narodni Dom"

